

K 231-181
3

ՈՒ ԿՈՄԵՆՏԱՅԻՆ

ՔՈՄԵՆՏԱՅԻՆ ԳԻՏՈՂԻՆ
„ՅԵՁՅՈՏՈՏՈՆ ԵՐԿՅԵՆՃ“

ԷՍ

ԺՅՂԸ ԿՈՒՊՅՈՒՆ
ՅԵՁՅՈՏՈՏՈՒՆ ԵՐԿՅԵՆՃ

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
კლასიკური ფილოლოგიის, ბიზანტიანიტიკისა და ნეოგრეციტიკის ინსტიტუტი

პროგრამა «ლოგოსი»

პუბლიკაციები და ღონისძიებები კლასიკური ფილოლოგიის,
ბიზანტიანიტიკისა და ნეოგრეციტიკის სფეროში

ლია ქაროსანიძე

დიონისოს ფრანკის
„გნაშთიანის ხელნაწი“
და
ძვნი ქარძუნი
გნაშთიანური აგნაშთი

0005-5000
საქართველოს
საზოგადოებრივი
მედიის ცენტრი

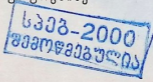
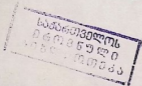

ძველი ზეპირსიტყვიერების კვლევა
2) ჩაბარებული ნების კვლევის ისტორია

ვერობული გრამატიკების პირველწყარო, დიონისიოს თრაკი-ელის „გრამატიკის ხელოვნება“ და მისი კომენტარები ქართულ მწიგნობართათვის კარგად ცნობილი თხზულებებია, რომლებსაც, სრულიად აშკარად, ემყარება ბერძნულ სამყაროსთან მჭიდროდ დაკავშირებული ძველი ქართული ფილოლოგიური ცოდნა-განათლებაც. ამდენად, ამ ტექსტების ზედმიწევნით შესწავლა წარმოადგენს მეცნიერულ აუცილებლობას არა მხოლოდ ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიის, არამედ, ქართული ენის ისტორიის შესაქმნელადაც, რაშიც ეს წიგნიც თავის წვლილს შეიტანს. დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ ქართული თარგმანი კი, რაც პირველად ხორციელდება, ხელმისაწვდომს გახდის ამ ძეგლს არა მხოლოდ ენათმეცნიერთათვის, არამედ ყველა დაინტერესებული პირისათვის.

რედაქტორი ნელი მახარაძე

რეცენზენტები: აკად. თინათინ ყაუხჩიშვილი
ქპროფ. რომან მიმინოშვილი
პროფ. თედო უთურგაიძე

© პროგრამა „ლოგოსი“, 1998

პროგრამა „ლოგოსი“
ილია ჭავჭავაძის გამზირი 13 (თსუ VIII კორპ.), ოთ. 14, 380079 თბილისი
ტელ. 25-02-58

ISBN 99928-65-32-6

შესავალი

ქველი ქართული გრამატიკული აზრის ისტორია, სამწუხაროდ, ჯერ არ შექმნილა. ის, რაც დღეისათვის გამოვლენილი და შესწავლილია, მხოლოდ მასალებს წარმოადგენს ამ ისტორიისათვის. ჩვენთვის ცნობილია ქველ ქართველ გრამატიკოსთა სახელები, მაგრამ უცნობია მათი თხზულებები. ისიც ცხადია, რომ ქველ საქართველოში კარგად იცნობდნენ ბერძენ გრამატიკოსთა თხზულებებს, მაგრამ ჩვენამდე არ მოუღწევია ამ თხზულებათა ქართულ თარგმანებს. ამიტომ სულ ცოტა ხნის წინ ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიას ვიწყებდით XVIII საუკუნით და, ამასთანავე, გაცილებით მეტი ვიცოდით მის სომხურ მასალასთან მიმართების შესახებ, ვიდრე ბერძნულთან, რომელიც, თავის მხრივ, სომხურის საფუძველიცაა.

231.181

დღეს უდავოა ქველი ქართული ენათმეცნიერული ცოდნის დიდი სიახლოვე შუა საუკუნეების ბერძნულ ფილოლოგიურ აზროვნებასთან, რაც მიემართება იმ პირველ გრამატიკას, რომელსაც „გრამატიკის ხელოვნებას“ (Γένη γραμματικῆ) უწოდებენ. ეს არის ენობრივ დაკვირვებათა პირველი სისტემური სახელმძღვანელო, რომელიც საფუძვლად დაედო მრავალ ევროპულ გრამატიკათა შექმნას მომდევნო საუკუნეებში. „გრამატიკის ხელოვნების“ ავტორად ტრადიცია მიიჩნევს ალექსანდრიული სკოლის წარმომადგენელს — **დიონისიოს თრაკიელს**.

როგორც ცნობილია, ქალაქ ალექსანდრიას ალექსანდრე მაკედონელმა ჩაუყარა საფუძველი. ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ ეს ქალაქი თავის რეზიდენციად აირჩია ეგვიპტის ელინისტური სამეფოს დამაარსებელმა — პტოლემაიოს I სოტერმა (322-283). სულ მოკლე ხანში ალექსანდრია გადაიქცა არა მხოლოდ ეგვიპტის, არამედ მთელი ელინისტური სამყაროს უდიდეს სავაჭრო ცენტრად. პტოლემაიოსები არაფერს ზოგავდნენ იმისთვის, რომ ალექსანდრია ელინისტური სამყაროს ცენტრიც გამხდარიყო. ალექსანდრიაში

შეიქმნა ბიბლიოთეკა, რომლის დამაარსებლებმა მიზნად დაისახეს, თავი მოეყარათ ბერძენთა ლიტერატურული მემკვიდრეობისათვის, ეგვიპტის მეფეთა თანადგომითა და მატერიალური უზრუნველყოფით ალექსანდრიის ბიბლიოთეკაში შეგროვდა ბერძნული პოეზიისა და პროზის ძეგლთა საუკეთესო ხელნაწერები. ბიბლიოთეკაში მომუშავენი დიდი ენთუზიაზმითა და თავდაუზოგველობით აწესრიგებდნენ ამ ხელნაწერებს. ხელნაწერთა შესასწავლად იწვევდნენ გამოჩენილ მეცნიერებს, რომლებიც ახდენდნენ მათ კლასიფიკაციას დარგებისა და მწერლების მიხედვით და არკვევდნენ ანონიმური ძეგლების ავტორთა საკითხს, ერთი სიტყვით, ასრულებდნენ ისტორიულ-ფილოლოგიურ სამუშაოს.

და, ალბათ, გასაკვირი არცაა, რომ აქ, ამ გარემოში წარმოიშვა დისციპლინა, რომელსაც სწორედ ასე ეწოდა: ფილოლოგია, ანუ „სიტყვის სიყვარული“.

III საუკუნიდან ალექსანდრია ისეთ კულტურულ და სამეცნიერო ცენტრად იქცა, რომელთან მეტოქეობა ათენსა და რომსაც უჭირდა. ლიტერატურის კლასიკური ნიმუშების გამოცემისა და კომენტარების საჭიროებამ მძლავრი ბიძგი მისცა ენათმეცნიერების განვითარებას.

ამ სკოლის წარმომადგენლები იყვნენ გამოჩენილი ფილოლოგ-მკვლევარები: **ზენოდოტე ეფესელი** (დაახლ. 325-260) — პომპროსის პოემების პირველი შემსწავლელი, ამ პოემათა 24-24 სიმღერად დამყოფი, ართრონისა და ნაცვალსახელის გამმიჯვნელი, ორობითი რიცხვის ფორმების აღმოჩენი; **კალიმაქე კვირინელი** (დაახლ. 315-240) — სტრაბონის შეფასებით, „ერთსა და იმავე დროს პოეტიცა და გრამატიკოსიც“; **ერატოსთენე კვირინელი** (დაახლ. 284-200) — მეცნიერული გეოგრაფიისა და ქრონოლოგიის მამამთავარი; **არისტოფანე ბიზანტიონელი** (დაახლ. 257-180) — ენის, ლიტერატურისა და ტექსტუალური კრიტიკის მკვლევარი, პროსოდიული მახვილისა და ფშვინვის ნიშნების შემომღები; **არისტარქე სამოთრაკიელი** (დაახლ. 217-145) — ფილოლოგოს-კრიტიკოსი. სწორედ არისტარქემ განასხვავა მეტყველების რვა ნაწილი, რომელიც მისმა მოსწავლემ დიონისიოს თრაკიელმა იმავე რაოდენობითა და თანმიმდევრობით შეიტანა თავის გრამატიკაში. ამ ფილოლოგთა შრომებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ინფორმაცია, რაც

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1950, გვ. 243-247; И. М., Тронский, История античной литературы, М., 1983, гв. 191-194; Lexikon der Antike, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1984, гв. 25-26.

მოგვეპოვება ალექსანდრიელ სწავლულთა შესახებ, ამოკრეფილია ჰომეროსის სქოლიოებიდან.

რიტორი და გრამატიკოსი, დიონისიოს ტერესის (Τήρης) ძე (170-90), წარმოშობით თრაკიიდან იყო, მისი მეტსახელი თრაკიელიც აქედან მომდინარეობს. ალექსანდრიაში განათლების მიღების შემდეგ დიონისიოსი გადასახლებულა როდოსზე. არისტარქეს სკოლაში მისი მოღვაწეობის პერიოდიდან ჰომეროსის ტექსტის განმარტებების მცირე ნაწილია მოღწეული. მთლიანადაა შემორჩენილი თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“¹. ეს გრამატიკა გამოცემულია: *Dionysii Thracis Ars Grammatica. Edidit Gustavus Uhlig, Lipsiae, 1883.*

ცნობილია, რომ ანტიკურ პერიოდში ენის თეორია წარმოიშვა არა ენის ცალკეულ საკითხთა, არამედ ერთ-ერთი ძირითადი ფილოსოფიური პრობლემის — საგნისა და სახელის ურთიერთმიმართების კვლევის შედეგად. ფილოსოფოსებს აინტერესებდათ: არის თუ არა ენა ჰუმანიტეტის წვდომის იარაღი; რა კავშირშია ერთმანეთთან საგანი, აზრი მის შესახებ და ამ აზრის გამომხატველი სიტყვა. ისინი ენობრივ მოვლენებს ამ კუთხით იხილავენ. მიუხედავად ამისა, საკმაოდ მნიშვნელოვანია ის მონაპოვარი, რომელსაც ფილოსოფოსთა შრომებში ვპოულობთ ენობრივ მოვლენათა ზოგადი თეორიებისა და ცალკეულ კონკრეტულ საკითხთა განმარტებების სახით².

ამდენად, დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკით, ფაქტიურად, იწყება გრამატიკული მეცნიერების ისტორია და ეს მონაპოვარი, რომელიც წარმოადგენს წინანააზრევის შეფამებას, არის ელინისტური პერიოდის კუთვნილება.

დიონისიოს თრაკიელის ამ პატარა მოცულობის თხზულებამ არაჩვეულებრივი პოპულარობა მოიპოვა. Τέχνη γραμματικῆ ითარგმნა მრავალ ენაზე, დაიწერა კომენტარები, ანუ სქოლიოები, როგორც შუა საუკუნეებში უწოდებდნენ. დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკის სქოლიოთა ხელნაწერების სამი კოლექცია არსებობს: ვატიკანური (*Scholia Vaticana*), ვენეციური (*Scholia Marciana*) და

¹ Suidae, Lexikon Graece et Latine, Halis et Brunsvigae, 1853, გვ. 105; Δημητρίου Μουκάνου, 'Ο 'Αλεξανδρίνος Γραμματικῆς Διοσιτος ὁ Θραξ ('Ανατύπων ἐκ τοῦ 46-ου Τόμου τῶν 'Θρακιανῶν'), 'Αθήναι, 1972, გვ. 12; Pfeiffer R. Geschichte der klassischen Philologie, 1970, გვ. 322-323.

² ბერძნული ლინგვისტური აზროვნების ორი პერიოდი გამოიყოფა: ფილოსოფიური და გრამატიკული. ორივე პერიოდი მრავალ წიგნშია განხილული. ჩვენ ამ საკითხს დაწვრილებით არ შევებებით.

ლონდონური (*Londinensia*). როგორც ამ სქოლიოთა გამომცემელი ჰილგარდი აღნიშნავს, „*Scholia*“ კომპილაციური ხასიათის ნაშრომია და თითოეული სქოლიო, ანუ კომენტარი ემყარება გრამატიკებს, რომლებიც ან სრულად არ შემორჩენილა, ან საერთოდ დაკარგულია. ამ სქოლიოთა ავტორები არიან: მელამპოდე, დიომედე, გიორგი, ჰელიოდორე, სტეფანე, პორფირე და სხვები. ხშირად მელამპოდე-დიომედეს ერთად მოიხსენიებენ, რადგან ის, რაც მელამპოდეს სახელს ატარებს, სხვა ხელნაწერებში დიომედეს მიეწერება. ასევე ფიქრობენ, რომ ჰელიოდორე იგივე გიორგია.

დიონისიოს თრაკიელის სომეხ სქოლიასტთა კომენტარები, ბიზანტიურ წყაროებთან შედარებით, განხილულია სომეხი მეცნიერის ნ. ადონციის მიერ 1915 წელს გამოცემულ წიგნში *Дионисий Θракийский и армянские толкователи*.

მიუხედავად იმისა, რომ დღეს ენათმეცნიერება მრავალ საკითხს განსხვავებულად სვამს და განიხილავს, დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებას“ და ამ თხზულების სქოლიოებს არც საზოგადოდ და არც ქართული სინამდვილისათვის არ დაუქარგავს მნიშვნელობა, რადგან ხშირ შემთხვევაში სწორედ დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა და მისი კომენტარები გვაძლევს გასაღებს ძველი ქართული გრამატიკული აზრის მართებულად გასაგებად და მისი ისტორიის გზის საჩვენებლად. ამ ამოცანის განხორციელება წარმოუდგენელია *Τέχνη γραμματικῆς*-ს ზედმიწევნითი ცოდნის გარეშე, ამ გრამატიკის ტექსტის ცოდნა კი — მისი განმარტებებისა და კომენტარების გარეშე. იმისთვის, რომ ყველა დაინტერესებულ პირს შეეძლოს უშუალოდ ტექსტის გაცნობა, უპირველეს საქმედ მივიჩნით „გრამატიკის ხელოვნების“ თარგმნა ქართულ ენაზე, სათანადო კომენტარების დართვით, ბერძნულ ენაზე არსებული სქოლიოების შეძლებისდაგვარად სრული გათვალისწინებით.

ბევრი ვიფიქრეთ იმაზე, თუ რა თანმიმდევრობით დაგველაგებინა განსახილველი მასალა და, მიუხედავად იმისა, რომ დღეისათვის შეუძლებელია თუნდაც რამდენადმე ამომწურავი სურათის წარმოდგენა, მაინც ქრონოლოგიური პრინციპი ვარჩიეთ, როგორც ერთი ზოგადი ჩარჩო, რომელიც თანდათან უნდა შეივსოს და რომელშიც ადვილად იპოვის თავის ადგილს ყოველი ახალი წყარო თუ ახალი მიგნება. შრომის პირველი ნაწილი კი დავუთმეთ დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ ტექსტის ანალიზს,

¹ *Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam*, ed. Hilgard. L. 1901.

რათა იმთავითვე გვეჩვენებინა საკითხთა ის წრე, რომელსაც დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა მოიცავს და რომელიც მომდევნო საუკუნეების სქოლიასტთა დაწვრილებითი განსჯის საგნად იქცა. ეს, თავის მხრივ, გვიადგილებს ძველ ქართულ მასალაზე მსჯელობას და ყოველი კონკრეტული ფაქტისათვის ადგილის განსაზღვრას ბერძნულ-ქართული გრამატიკული აზროვნების განვითარების ზოგად ისტორიაში.

..

აქვე უღრმეს მადლობას ვუხდით ქ-ნ ნელი მახარაძეს, რომლის უშუალო ხელმძღვანელობითაც შეიქმნა ჩვენი ნაშრომი. ასევე — ყველას, ვინც ამ საკითხებზე მუშაობისას რჩევა-დარიგებებით გვეხმარებოდა: ქ-ნ თინათინ ყაუხჩიშვილს, ქალბატონმა თინათინმა ჩვენი თარგმანი დაწვრილებით შეადარა Τέχνη γραμματική-ს ტექსტს, ბ-ნ თედო უთურგაიძეს, ქ-ნ დამანა მელიქიშვილს, ქ-ნ მაია მაჭავარიანს. აქვე მადლიერების გრძნობით მოვიხსენიებთ ჩვენი წიგნის ერთ-ერთ რეცენზენტს, აწ გარდაცვლილ ბ-ნ რომან მიმინოშვილს.

მადლობას ვუხდით ბ-ნ რისმაგ გორდუზიანს, რომლის ინიციატივითა და მხარდაჭერით ჩვენი წიგნი გამოსცა კლასიკური ფილოლოგიის, ბიზანტინისტიკისა და ნეოგრეციისტიკის ინსტიტუტთან არსებულმა საგამომცემლო პროგრამა „ლოგოსმა“.

პირველი თავი

დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“

დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა კომპოზიციურად ცხრა ნაწილად იყოფა: პირველში განსაზღვრულია გრამატიკის მიზანი და ამოცანები (Περὶ γραμματικῆς), მეორე ნაწილი სახელსა და მის კატეგორიებს ეხება (Περὶ ὀνόματος), მესამე ნაწილში განხილულია ზმნა (Περὶ ῥήματος), მეოთხეში — მიმღეობა (Περὶ μετοχῆς), მეხუთე ნაწილი ართრონს ეხება (Περὶ ἀρθρῶν) მეექვსე — ნაცვალსახელს (Περὶ ἀντωνυμιᾶς), მეშვიდე ნაწილში წინდებულია განხილული (Περὶ προθέσεως), მერვე ნაწილი ზმნიზედას ეხება (Περὶ ἐπιρρημάτων), მეცხრე — კავშირს (Περὶ συνδέσμων).

მთელი მასალა მოცემულია ოც თავში.

სინტაქსის საკითხები დიონისიოსის გრამატიკაში არ არის როგორც ცნობილია, პირველი მეცნიერული სინტაქსი (Περὶ συντάξεως „სინტაქსის შესახებ“) ეკუთვნის II საუკუნეში მოღვაწე ცნობილ გრამატიკოსს — აპოლონიოს დისკოლოსს.

დიონისიოს თრაკიელის თხზულება იწყება გრამატიკის დეფინიციით: „გრამატიკა არის გამოცდილებითი ცოდნა (ემპირია) პოეტებისა და პროზაიკოსების ჩვეულებრივ გამონათქვამთა შესახებ“.

თუ რას გულისხმობდა თრაკიელი პოეტებისა და პროზაიკოსების ჩვეულებრივ გამონათქვამებში, რაც გრამატიკის შესწავლის საგანი ყოფილა, კარგად ჩანს დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკის კომენტარებიდან, რომ გრამატიკაში არ განიხილება გაუგებარი, ბუნდოვანი მეტყველება¹.

ამას მოსდევს გრამატიკის ნაწილების ჩამოთვლა.

გრამატიკა დაყოფილია „ნაწილებად“ და არა „სახელებად“ — ეს

¹ იხ. კომენტარი: §1, 1.

ცალკე მსჯელობის საგანია კომენტატორებთან. „ნაწილი“ განსხვავდება „სახისაგან“. მათი მსჯელობით, სახე დამოუკიდებელია, სრულყოფილია, ხოლო ნაწილი არ არის სრული, იგი მთელის ნაკვეთია და, ამდენად, გრამატიკის რომელიმე ნაწილის არმცოდნეს გრამატიკოსი არ ჰქვია¹.

ლიონისიოს თრაკიელის განსაზღვრებით, გრამატიკა მხოლოდ ენის პრობლემებს არ მოიცავს. აქ გრამატიკა ფართო გაგებით იგულისხმება. მისი კვლევის საგანს სამწერლო ენა წარმოადგენს. მაშინ, როდესაც თავდაპირველად ტერმინი „გრამატიკა“ აღნიშნავდა სწავლებას ბერძნულ ენაში არსებული ბგერებისა და მათი ნიშნების შესახებ; არსებითად, გულისხმობდა წერა-კითხვის სწავლებას. შემონახულია ნაწყვეტები კალიას „გრამატიკული ტრაგედიიდან“ (ძვ.წ. აღ. IV ს. დასაწყისი), სადაც „გუნდი“ ბერძნული ანბანის ოცდაოთხ ასოს განასახიერებდა, ბგერებისაგან აღგენდა მარცვლებს და ასრულებდა გუნდურ სიმღერებს ამ ტიპის ტექსტით: ბეტა-ალფა-ბა, ბეტა-ეტა-ბე და ა.შ.

მოსწავლეს მოეთხოვებოდა სიტყვის სწორად დამარცვლა, მარცვლის დაშლა ასო-ბგერებად. ამასთან, ყურადღება ექცეოდა იმასაც, რომელი ბგერა რომელს ეხამებოდა².

ალექსანდრიულ პერიოდში, საერთო ბერძნული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისა და ინტენსიური ფილოლოგიური კვლევა-ძიების ხანაში, შეუღარებლად გაფართოვდა გრამატიკის შინაარსი, მისი მიზანი და ამოცანები. ტერმინი „გრამატიკის ხელოვნება“, კლასიკურ ეპოქაში კითხვისა და წერის ხელოვნების აღმნიშვნელი, ალექსანდრიელმა მეცნიერებმა ლიტერატურული ძეგლების ფილოლოგიური დამუშავების აღსანიშნავად გამოიყენეს. აქედან მომდინარეობს ელემენტარული გრამატიკის — კითხვისა და წერის სწავლების — განსხვავება უმაღლესი („სრულქმნილი“) გრამატიკისაგან — პოეტთა და პროზაიკოსთა ნაწარმოებების განმარტებისა და კრიტიკისაგან. „კრიტიკის“ ცნებაში, რომელიც ლიონისიოსის განსაზღვრებით, ყველაზე მშვენიერია ამ ხელოვნებაში, იგულისხმებოდა ტექსტის კრიტიკაც, ნაწარმოების დედნის დადგენაც, მათი ესთეტიკური შეფასებაც.

¹ იხ. კომენტარი: §1, 2.

² Античные теории языка и стиля, Под ред. О. М. Фрейденберг (собрание текстов со вступит. статьями И. М. Тронского и С. В. Меликовой-Толстой), Л., 1936, гл. 10-11.

დიონისიოს თრაკიელის განსაზღვრების საგანს წარმოადგენს სწორედ ეს „უმალღესი“ გრამატიკა.

გრამატიკის განმარტების შემდეგ ავტორი საგანგებოდ მსჯელობს კითხვის წესების ცოდნის აუცილებლობის შესახებ, რადგანაც, მისი აზრით, მართლკითხვისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს გამოთქმას, პროსოდიასა და განყოფის ნიშნებს, ვინაიდან „გამოთქმით წარმოვაჩინებ ღირსებას, პროსოდიით — დახელოვნებას, ხოლო განყოფის ნიშნებით — მასში მოცემულ აზრს“. აქვეა განხილული, როგორ, რა ტონალობით უნდა წავიკითხოთ ამა თუ იმ უანრის თხზულება. მაგალითად, ტრაგედია — ამალღებულად, კომედია — ცხოვრებისეულად და ა. შ.

სქოლიასტები განიხილავენ ამ ფრაზებს და იქვე **კომედია, ტრაგედია და ელეგია** სიტყვების ეტიმოლოგიაზეც მსჯელობენ.

მახვილის შესახებ თრაკიელი მსჯელობს მესამე თავში, როქმელსაც „ტონის შესახებ“ ჰქვია. აქ გარჩეულია მახვილის სამი სახეობა.

მეოთხე თავი **სახვენ ნიშნებს** ეხება: აქ განხილულია წერტილი, შუა წერტილი, (იგულისხმება წერტილი ზემოთ [·], რომელიც უდრის ჩვენს ორწერტილს და წერტილ-მძიმეს), ქვემოწერტილი, ანუ მძიმე. განხილულია განსხვავება ამა თუ იმ სასვენი ნიშნის გამოყენებაში.

როგორც ვხედავთ, დიონისიოსი სასვენი ნიშნების ვარიაციებს ქმნის ერთი ძირითადი ნიშნით — წერტილით.

რამდენადმე გაუგებარია „გრამატიკის ხელოვნებაში“ მეხუთე თავის არსებობა, რომელსაც ეწოდება „რაფსოდიის შესახებ“ (Περὶ Ραψωδίας). იგი, თრაკიელის განსაზღვრებით, არის „პოემის ნაწილი, გარკვეული შინაარსის შემცველი“. ეს თავი, არსებითად, ერთი სიტყვის სავარაუდო ეტიმოლოგიას ეხება. „რაფსოდია წარმომდგარია სიტყვისაგან რაბდოდია (ῥαβδωδία). დაფნის რტოთი ხელში მღეროდნენ ჰომეროსის პოემებს“.

ბერძნული სქოლიოებიდან შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ დიონისიოსის შრომის ერთ-ერთ ვარიანტში **რაფსოდია** სიტყვის ორგვარი ეტიმოლოგია იყო მოცემული, რადგან სქოლიასტები რაფსოდია სიტყვის სხვაგვარ ეტიმოლოგიაზეც მსჯელობენ და წერენ, ამას თრაკიელი ამბობსო.

მეექვსე თავთან დაკავშირებით საჭიროა შევნიშნოთ, რომ, თუცა მას **ხტომახეონის შესახებ** ეწოდება, მსჯელობა ძირითად

¹ იხ. კომენტარი: §5, 1.

ტექსტში მთლიანად „გრამმა“-ს, ანუ ასოებს ეხება, ორი შემთხვევის გარდა, რასაც თავისი ახსნა აქვს. პირველი ფრაზა, სადაც „სტომახეიონი“ იხსენიება, ასეთია: „მათ (ასოებს) ელემენტებიც (სტომახეიონები) ეწოდება“. თუ რატომ ეწოდება სტომახეიონი, ეს საკითხი სერიოზულ კომენტარს საჭიროებს, რაშიც ძველ ქართულ მასალას მნიშვნელოვანი სინათლე შეაქვს. რა იგულისხმება ელემენტში (στοιχεῖον) — როგორც გრამატიკულ ტერმინში და რითი განსხვავდება იგი ასოაგან — ამ საკითხებზე სპეციალური წერილი აქვს ნელი მახარაძეს¹:

თანამედროვე ლინგვისტურ ლიტერატურაში მიღებული თვალსაზრისით, στοιχεῖον-ი არის ბგერა². ამ აზრს განამტკიცებს სხვა ენათა მონაცემებიც, სადაც ტერმინებს γράμμα და στοιχεῖον, იმის მიუხედავად, რომ მათი მნიშვნელობა ხშირად ემთხვევა, როგორც წესი, განსხვავებული სიტყვებით გადმოსცემენ.

6. მახარაძე განიხილავს στοιχεῖონ-ის მნიშვნელობებს ქართული მასალის მიხედვით, რომელიც თავმოყრილია თ. ცქიტიშვილის სპეციალურ ნარკვევში: „ერთი ფილოსოფიური ცნების აღმნიშვნელი ტერმინებისათვის ძველ ქართულში“³.

στοιχεῖον-ი, უპირველესად, ფილოსოფიური ტერმინია და მისი უძველესი ექვივალენტი **წესი** (VIII-IX ს.) აღნიშნავს წესრიგად გაგებულ ელემენტს, სტიქიონს, (წესთა ამის სოფლისათა — κατά τὰ στοιχεῖα τῶν κήρυκων).

X საუკუნიდან **წესი** στοιχεῖონ-ის შესატყვისად თითქმის არ გვხვდება და უკვე ვრცელდება ტერმინი **ნივთი**. იგივე სიტყვა გადმოსცემს ბერძნულ ტერმინებს: **νῆμα** (ნივთი), **ὄστρον** (არსი), **ὑπαρξίς** (ყოფნა, არსებობა).

ამავე წერილში ბერძნული στοιχεῖონ-ის სხვა ქართული შესატყვისებიცაა დასახელებული: **აგებულება, რომელობა, ბუნება, ძალი, ახლ**. გვხვდება აგრეთვე თვით ბერძნული სიტყვა — **სტყქიბი, სტუქო, სტყქიო**.

იოანე პეტრიწს (XI-XII ს.ს.) შემოაქვს სრულიად ახალი ტერმინი στοιχεῖონ-ისათვის — სპარსული წარმოშობის სიტყვა **კავშირი**.

¹ Н. Махарадзе, Грамматический аспект понимания терминов γράμμα, φωνή, στοιχεῖον в древнегрузинской традиции — მოხსენება, წაკითხული ბიზანტიისთა მე-16 კონგრესზე ბუდაპეშტში 1988 წელს (ბელნაწერი).

² И. К. Дворецкий, Древнегреческо-русский словарь, М., 1958.

³ თ. ცქიტიშვილი, ერთი ფილოსოფიური ცნების აღმნიშვნელი ტერმინებისათვის ძველ ქართულში, არეოპაგიტული ძიებანი, თბ., 1986, გვ. 111-139.

ჩამოთვლილ ტერმინთაგან ნ. მახარაძის ყურადღებას იპყრობს **ახო**, რომელიც ძველ ქართულში, ძირითადად, აღნიშნავდა ადამიანის, ფრინველისა თუ ცხოველის სხეულის ნაწილებს, საერთოდ, ორგანიზმს (მრ. რ. **ახონი**). ბერძნულ ტექსტებშიც ეს სიტყვა, ძირითადად, შეესატყვისება ბერძნულ სიტყვებს: μέλος (სხეულის ნაწილი) და μῦσιν (ნაწილი, ორგანო) და, რაც მთავარია, იგი ექვივალენტია ბერძნული στοιχείου-ისა უკვე VIII-IX საუკუნეების ტექსტებში.

სიტყვა **ახო**, სპეციალისტების აზრით, არაქართული წარმოშობისა უნდა იყოს. იგი ერთდროულად ჩნდება როგორც თარგმნის, ასევე ორიგინალურ თხზულებებში (ჩანს მისი ხშირი გამოყენება VIII-IX საუკუნეების მეტყველებაში). გრამატიკულ **ახოს** (δευκβα) ძველ ქართულში გამოხატავს სიტყვა **წიგნი** (ბერძნული σῆγισον) ან **წერილი** (სიტყვისაგან „წერა“), რომელიც შეესატყვისება ბერძნულ γράμμα's (δευκβα)¹.

ბგერა საერთოქართველური სიტყვაა, და შეესატყვისება ბერძნულ χιτρυος (ხმოვანი ბგერა, მეტყველება), ψόφος (ხმაური ხმა), φωνή (დანაწევრებული ბგერა, ხმა). ეს იმას ნიშნავს, — ასკვნის ნ. მახარაძე, — რომ ქართველისათვის στοιχείου-ი არ ნიშნავდა არც ბგერას და არც გრამატიკულ ასოს, არამედ ნიშნავდა ასოს, როგორც მთელის ნაწილს. ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო წინადადების ნაწილიც, სიტყვის ნაწილიც და წიგნის ნაწილიც; საზოგადოდ იმის ნაწილი, რაც „მთელად“ ივარაუდებოდა და რაც აზრის, შინაარსის გამომხატველი შეიძლებოდა ყოფილიყო განსაზღვრული სისრულით. ძველი ქართული შესატყვისები στοιχείου-ისა ნათელს ხდის მელამბოდეს განმარტებასაც: „დიონისიოსმა στοιχείου-ი უწოდა იმიტომ, რომ მათ აქვთ რიგი (στοίχου) და წყობა (τάξις) და, თუ ისინი წყობის გარეშე არიან (μή κατά τάξιν), მაშინ მათ γράμματα ეწოდებათ და არა στοιχείου-ი“. თავისი აზრის დასამტკიცებლად მელამბოდეს მოჰყავს მაგალითი πρως და ამბობს: „ელემენტები (στοιχείου) ქმნიან ამ სიტყვას, მაგრამ, თუ გადავანაცვლებთ და ვიტყვით πρως, ისინი ასოები იქნებიან იმდენად, რამდენადაც მათ აღარ ექნებათ წყობაო“².

ე. ი. გრამატიკულ ლიტერატურაში ისევე, როგორც ანტიკურ ფილოსოფიაში, რომელიც ალექსანდრიული სკოლის გრამატიკული მოძღვრების საფუძველია, სიტყვა στοιχείου-ი აღნიშნავდა აზრის,

¹ ქართული წერა ისევე, როგორც ბერძნული γράμμα, პირველად აღნიშნავდა „ამოკაწერას“, „ამოჭრას“ და ა. შ.

² Scholia..., გვ. 197.

მნიშვნელობის მქონე მთელის ნაწილს. ამდენად, იგი ბგერაც შეიძლება ლებოდა ყოფილიყო და ასოც (буква)¹.

„გრამატიკის ხელოვნების“ მეექვსე თავში განხილულია ბერძნული ასოები და ბგერები, მათი რაოდენობა, ხმოვანთა სიგრძე-სიმოკლე, დიფთონგები, მოცემულია თანხმოვანთა კლასიფიკაცია.

თანამედროვე ტერმინით, სამეულეები თრაკიელთან ასეა დალაგებული:

უფშვინგო (ψιλá) : κ π τ

ფშვინგიერი (δασέα) : θ φ χ

შუალედური (μέσα) : β γ δ

შუალედური ეწოდება იმიტომ, რომ უფშვინგოზე (მკვეთრზე) უფრო ფშვინგიერები არიან და ფშვინგიერზე უფრო მკვეთრები. მაგალითად, β შუალედურია π-სა და φ-სი, ასევე γ შუალედურია κ-სა და χ-სი და δ — θ-სა და τ-სი“.

ფშვინგიერებისა და მკვეთრების დაპირისპირება მაგალითებზეა განხილული².

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულია თვალსაზრისი, რომ დიონისიოსის გრამატიკაში არაა გამიჯნული ასო და ბგერა. ეს საკითხი უშუალოდ დიონისიოსის სქოლიოების საფუძველზე სპეციალურად შეისწავლა ნ. მაზარაძემ და ცხადყო, რომ Τέχνη γραμματική-ს კომენტარებში „უხვად მოიპოვება იმის დამადასტურებელი ფაქტები, მსჯელობანი და მტკიცებები, რომლებიც ნათელყოფენ, რომ ბერძნები არამც თუ განასხვავებდნენ ასოს და ბგერას, არამედ თითქმის თანამედროვე ფონეტიკის დონეზე განიხილავდნენ ამ პრობლემას“³.

მეშვიდე-მეათე თავებში **გრძელ**, **მოკლე** და **საზიარო** მარცვლებზეა მსჯელობა. საზიარო მარცვლები სალექსო საზომებით შექმნილი მარცვლებია.

საზიარო მარცვალი სამი სახისაა: როცა იგი ერთი გრძელი ხმოვნით ბოლოვდება და მომდევნო კი ხმოვნით დაწყებულია, მაგალითად,

¹ Н. Махарадзе, Грамматический аспект понимания терминов γράμμα, φωνή, στοιχείον в древнегрузинской традиции...

² იხ. კომენტარი: წმ, 6.

³ ნ. მაზარაძე, „განასხვავებდნენ თუ არა ძველი ბერძენი გრამატიკოსები ასოს და ბგერას“, თბილისის უცხოურ ენათა სახელმწიფო ინსტიტუტის სამეცნიერო კონფერენციის — „ფონეტიკა და ნორმა“ 96 — თეზისები, თბ., 1996 წ.

თრაკიელის გრამატიკაში მოცემულია პირველი სრული სქემა მეტყველების ნაწილებისა. დიონისიოსი იყენებს ტერმინს **სიტყვის ნაწილი** $\mu\acute{\epsilon}\rho\eta$ τῶν λόγων. **სიტყვა** ამ შემთხვევაში „წინადადებას“ აღნიშნავს¹, როგორც ცნობილია, წინათ იყო ტერმინი „სიტყვის ნაწილი“, ახლა გვაქვს „მეტყველების ნაწილი“.

თრაკიელის გრამატიკაში მოცემულ მეტყველების ნაწილთა თანმიმდევრობას (**სახელი** (ὄνομα), **ზმნა** (ῥῆμα), **მიმღობა** (Μετοχή), **ართრონი** (ἄρθρον), **ნაცვალსახელი** (Ἀντασυσία), **წინდებული** (Πρόθεσος), **ზმნიზედა** (Ἐπίρημα), **შემკვრელი**² ანუ **კავშირი** (Σύνδεσμος)) ხსნიან და განმარტავენ კომენტატორები³.

მეტყველების ნაწილთა ტრადიციულ კლასიფიკაციაში დატოვებულია ექვსი მეტყველების ნაწილი. მიმღობა ახლა ცალკე არ გამოიყოფა, ართრონი სახელებთან განიხილება, ზედსართავი სახელი მოგვიანებით გამოიყო ცალკე მეტყველების ნაწილად, ასევე — რიცხვითი სახელი, ხოლო შორისდებული რომაელმა გრამატიკოსებმა დაუმატეს. როგორც ცნობილია, ლათინურში სახელს ნაწევარი არ დაერთვის, ამიტომ ნაწევარი ამოიღეს მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციიდან და მერვე წევრად შემოიტანეს შორისდებულში⁴.

სახელს, რომელიც წინადადების ბრუნებადი ნაწილია ($\mu\acute{\epsilon}\rho\omicron\varsigma$ λόγων πᾶσαις), ზუთი **მდეგარი**⁵ აქვს: **სქესი** (γένος), **სახე** (εἶδος) **ნაკვეთი** (σχήμα), **რიცხვი** (ἀριθμός), **ბრუნვა** (πᾶσις).

საკითხი სახელისა და საგნის ურთიერთმიმართების შესახებ ყველაზე აქტუალური იყო ანტიკური სამყაროს ფილოსოფოსთათვის: საგნებს სახელები ბუნებით დაუმკვიდრდა, თუ პირობით მიაკუთვნეს, რატომ იწოდება ზეცა ზეცად და მიწა — მიწად და არა სხვაგვარად; როგორ დამყარდა კავშირი სახელის ბგერით შედგენილობასა და ამ

¹ როგორც ცნობილია, ბერძნული λόγος-ს მრავალი მნიშვნელობა აქვს და მათ შორის იგი „წინადადებასაც“ აღნიშნავს, „სიტყვასაც“ და „მეტყველებასაც“.

² ტერმინ **შემკვრელი**ს შესახებ იხ. კომენტარი: §20, 1.

³ იხ. კომენტარი: §11, 4.

⁴ ა. ფოცხიშვილი, ნარკვევები მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციის ისტორიიდან, თბ., 1960.

⁵ ქართული გრამატიკული ტერმინი **მდეგარი** ზუსტი ექვივალენტია ბერძნული παρατόμειον-ისა, რაც παράτομα ზმნის („თან მივყვები“, „მივღევ“) მიმღობას წარმოადგენს. **მდეგარი**, დღევანდელი საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიით, კატეგორიაა, რომელიც ასევე ბერძნული სიტყვაა, ან — აქციდენცია (ლათ. accidencia). ეფიქრობთ, სასურველია, აღვადგინოთ და დავამკვიდროთ მეცნიერულ მიმოქცევაში ისეთი ძველი ქართული ტერმინები, რომლებიც კარგად გადმოსცემენ მოვლენის არსს. ერთ-ერთ ასეთ ტერმინად ვთვლით **მდეგარს**. ეს ტენდენცია დღეს, რამდენადაც ვიცით, ფილოსოფიის ისტორიის ქართულ მკვლევართა ნაშრომებშიც შეიმჩნევა.

სახელის მქონე საგანს შორის; საგანთა სახელები ამ სახელთა ბუნებით (φύσει) განისაზღვრებიან თუ ადამიანთა დაწესებით (θέσει), ე.ი. ნებისმიერად არიან შერქმეულნი, თუ გააზრებულად.

ამ საკითხის კვლევაში ფილოსოფოსები ორ ბანაკად გაიყვნენ: პერაკლიტე (540-480) ფიქრობდა, რომ ყოველი სახელი მჭიდრო კავშირშია საგანთან, რომ სახელი ასახავს საგნის ბუნებას ისე, როგორც ჩრდილი საგნებს, სარკე — ჩვენს გამოსახულებას.

დემოკრიტე (460-370), პირიქით, ამტკიცებდა, რომ სახელები საგანთა ბუნებასთან არ არიან შეფარდებულნი, ადამიანთა მიერ არიან დადგენილნი და ჩვევით, ტრადიციით იხმარებიან.

დისკუსია ამ პრობლემის შესახებ აისახა პლატონის დიალოგში „კრატილე“. დიალოგში ორივე შეხედულების წარმომადგენლებია გამოყვანილი. პერაკლიტეს მოწაფე, კრატილე, ფύσει-ს თეორიას უჭერს მხარს, პერმოგენი კი — θέσει-სას. პლატონი მთლიანად არცერთ შეხედულებას არ იზიარებს¹.

პლატონს შემოაქვს ცნება სახელის შემქმნელისა — ონომატოთეტესის, მისი აზრით, საგნებს სახელს, მართალია, უწესებს ონომათეტესი (ὀνοματῆτης — „სახელმდებელი“), მაგრამ ის სახელდების დროს ითვალისწინებს როგორც საგნის თვისებას, ასევე ბგერათა წარმოების ხასიათს, რომლებმაც საგნის სახელი უნდა შეადგინოს. ამდენად, იქმნება გარკვეული სახის კავშირი სახელსა და საგანს შორის, რაც განსაზღვრავს პირველი სიტყვების ფორმასა და შინაარსს (მაგალითისათვის: ნარნარა ρ (ρ) ბგერის წარმოთქმისას, პლატონის აზრით, ენის საარტიკულაციო ბაზისი ისეთსავე რჩევას განიცდის, ისევე მოძრაობს, როგორც, მაგალითად, ρახ ზმნით გადმოცემული შინაარსი: „მდინარება“, „დინება“)².

მთელი ამ მსჯელობიდან გამომდინარე ჩანს, რომ ენის განვითარების პროცესში ადამიანებმა ამ პირველადი სიტყვებისაგან მრავალი ახალი სიტყვა შექმნეს. ამ ახალ სიტყვებში აღარაა შინაგანი კავშირი ბგერასა და საგნის მნიშვნელობას შორის, მაგრამ მას ადამიანთა თაობები ხმარობენ და საზოგადოებრივი ტრადიციითაა განმტკიცებული.

დიონისიოს თრაკიელი, როგორც ჩანს, „დადგინების“ (θέσει) თეორიას უჭერს მხარს: როცა ის განიხილავს სახელის ერთ-ერთ

¹ Античные теории языка и стиля, გვ. 38-59.
² იქვე, გვ.36-37.

მღევარს სახეს, რომლის მიხედვითაც ერთმანეთს უპირისპირდება მარტივი და თხზული ფორმები, წერს: სახე ორგვარი: პირველადი (πρωτότυπον) და ნაწარმოები (παράγωγον). „პირველადია ის, რაც პირველადი დადგინების თანახმად (κατά τὴν πρώτην μέσιν) თქმულა, მაგალითად, Γῆ („მიწა“); ნაწარმოებია ის, რაც პირველადისაგან იწარმოება, მაგალითად, Γαίης („მიწიერი“).

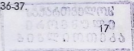
როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია, სახელთა ბრუნვის სისტემა სტოელებმა ჩამოაყალიბეს. ბრუნვის აღმნიშვნელი ტერმინი Πᾶσις პირველად არისტოტელესთან გვხვდება. არისტოტელეს „პოეტიკის“ მკვლევარი ალფრედ გუდემანი აღნიშნავს, რომ Πᾶσις, როგორც ტერმინი, მანამდე არ დასტურდება. მისივე დასკვნით, არისტოტელესთან ამ ტერმინს უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე შემდგომში. ბტოხი არისტოტელესთან არის სიტყვის ყველა ის ფორმა, რომელიც გადახრილია „ნორმალური“ (საწყისი) ფორმებისაგან. ეს ეხება მეტყველების თითქმის ყველა ნაწილს. ეს ტერმინი სტოელებმა აიღეს არისტოტელესაგან და მას სხვა მნიშვნელობა მიანიჭეს. სტოელებთან Πᾶσις გრამატიკული კატეგორიაა, რომელიც დამახასიათებელია მეტყველების ნაწილთაგან მხოლოდ ბრუნებადი სიტყვებისათვის, ე.ი. ამ ტერმინს მათ მისცეს ის მნიშვნელობა, რაც დღესაც აქვს¹.

სტოელები ხუთ ბრუნვას გამოყოფდნენ: ცნობილია, რომ ქრისიპეს ერთ-ერთ ნაშრომს ერქვა „ხუთი ბრუნვის შესახებ“. ხუთწევრიანი ბრუნვათა სისტემა შედგებოდა „პირდაპირი ბრუნვისა“ (ἄρθη Πᾶσις) და ოთხი „ირიბი ბრუნვისაგან“ (πλαγίαι Πᾶσις). პირდაპირ ბრუნვას, როგორც მოგვიანებით, აქაც სახელობითი ბრუნვა (ὀσιμαστική Πᾶσις) ერქვა. ირიბ ბრუნვათაგან სამის სახელწოდებას დიოგენე ლაერტელი გვაწვდის. ესენია: ნათესაობითი ბრუნვა (γενική Πᾶσις), მიცემითი ბრუნვა (δοτική Πᾶσις) და მიზეზობითი ბრუნვა (αἰτιατική Πᾶσις)². ჰქონდათ თუ არა გამოყოფილი მეხუთე ბრუნვა სტოელებს, იმ მასალების მიხედვით, რაც თანამედროვე მეცნიერებას გააჩნია მათ შესახებ, მკაფიოდ არ ჩანს.

გერმანელი მეცნიერი შტაინთალი ამტკიცებს, რომ არ შეიძლება სტოელებს მეხუთე ბრუნვად წოდებითი (κλιτική) ჰქონოდათ,

¹ Alfred Gudeman, Grundriss zur Geschichte der klassische Philologie, 1909, 83-88.

² ტერმინ მიზეზობითის შესახებ იხ. მეორე თავი, გვ. 36-37.

რადგან ისინი წოდებითის ფორმას ცალკე განიზილავდნენ, როგორც მიმართვასო (προσθηγορευτικὸς)¹.

დიონისიოსმა სტოელებისაგან აიღო ბრუნვათა სახელწოდებები, ბრუნვათა სისტემა, მხოლოდ იგი ამ ბრუნვათა სისტემას არ ჰყოფს „პირდაპირ“ და „ირიბ“ ბრუნვებად.

ბრუნვათა სახელწოდებების ჩამოთვლის შემდეგ დიონისიოსი ისევ სახეზე მსჯელობს და გამოყოფს ოცდაოთხ ჯგუფს, სადაც პირველად საკუთარ სახელებს (κύριον) ასახელებს და შემდეგ — საზოგადოს (προσθηγορευτικὸς). სომეხი კომენტატორი, დავითი, ამ ადგილის კომენტარის დროს ეხება პლატონსა და არისტოტელეს მიმდევართა შორის არსებულ დავას. როგორც ცნობილია, ფილოსოფოსებს შორის დავა მიმდინარეობდა იმის თაობაზე, თუ რომელია პირველი: საზოგადო სახელი, როგორც პლატონი ამტკიცებდა, თუ — საკუთარი, არისტოტელეს შეხედულებით. დავითი აღნიშნავს, დიონისიოსი არისტოტელეს მოძღვრებას მიჰყვამ².

ზედსართავი (ἐπίθετον) ასეა განმარტებული: „ზედსართავი თანაბრად დაერთვის საკუთარსა და საზოგადო სახელებს და გამოხატავს ქებას ან გაკიცხვას.“

დიონისიოსი აქვე განმარტავს ზედსართავ სახელს, ასახელებს ზედსართავი სახელის სამ ჯგუფს და ამ დროს სიტყვის მნიშვნელობას, შინაარსს ითვალისწინებს მხოლოდ. „ზედსართავი სახელი არის სულისმიერი (ἀπὸ ψυχῆς), მაგალითად, კეთილგონიერი, ფიცხი; სხეულისმიერი (ἀπὸ σώματος), მაგალითად, სწრაფი, ნელი და მდგომარეობისმიერი (ἀπὸ τῆς ἐκτὸς), მაგალითად, მდიდარი, ღარიბი“.

ზედსართავი სახელი, თრაკიელის განმარტებით, გამოხატავს ქებას ან გაკიცხვას. ამ სიტყვათაგან გრამატიკული თვალსაზრისით რომელია „ქება“ და რომელი „გაკიცხვა“, ცხადია, ძნელი სათქმელია. კომენტატორები ამ ადგილს ვრცელ განმარტებებს ურთავენ. ამატებენ ჯგუფებს და არქმევენ შესაბამის სახელწოდებებს. თუმცა ცალკე შეტყვევლების ნაწილად არც ისინი გამოყოფენ.

ვფიქრობთ, „ქებასა“ და „გაკიცხვაში“ თრაკიელი გულისხმობს, დადებითი აზრითაა ნახმარი ზედსართავი, თუ უარყოფითით განსამარტავი სახელის მიმართ. მისთვის რომ ამოსავალი შინაარსია, ჩანს ზედსართავი სახელების ჯგუფებად დაყოფის პრინციპიდანაც.

¹ Steintal H., Geschichte der Sprachwissenschaft bei dem Griechen und Romern, Berlin, 1890, გვ. 23.

² Н. А донц, Дионисий Тракийский..., გვ. XVIII.

არა მარტო ზედსართავის, არამედ საერთოდ სახელების ზღუდვად დაყოფის დროს დიონისიოს თრაკიელისათვის ამოსავალია სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა. სახეთა გამოყოფის საფუძველია სიტყვების შინაარსობრივი დაპირისპირება. მაგალითად, მცენარე ერთ ჯგუფშია, ყურძენი — მეორეში, იმიტომ, რომ ყურძენი მცენარის ერთ-ერთი სახეობაა. ჯგუფს, რომელშიც დასახელებულია „მცენარე“, გვარეობითი (γενικόν) ეწოდება. მეორე ჯგუფს, სადაც „ყურძენს“ ასახელებს სხვა სახელებთან ერთად — სახეობითი (ιδιკόν).

თრაკიელთან სახელი აღქმულია, როგორც ერთი მთლიანი ერთეული. მასში არაა გამოყოფილი ფუძე და ბრუნვის ნიშანი.

შენახ რვა მღევარი აქვს: **კილო** (ἔγκλισος), **გვარი** (διამείσος) **სახე** (εἶδος), **ნაკვეთი** (σχήμα), **რიცხვი** (ἀριθμός) **პირო** (πρόσωπον), **დრო** (χρόνος), **უღლება** (σζυγία).

თრაკიელი ხუთ **კილოს** გამოყოფს, არ განსაზღვრავს თითოეულს და არც მაგალითებს იმოწმებს კილოს ფორმების საილუსტრაციოდ.

გვარისათვის სტოელებს სხვა სახელწოდებები ჰქონდათ: 'იპჩი ("პირდაპირი" მოქმედებითი გვარისათვის), ἵπτια ("შებრუნებული" — ვნებითისათვის), μέση (საშუალოსათვის). ამ ცნობას ერთ-ერთი კომენტატორი, სტეფანეც, გვაწვდის¹. დიონისიოსი სამ **გვარს** ასახელებს: მოქმედება (ἐνέργεια), ვნება (πάθος), საშუალი (μεσότης). თითოეულის მაგალითსაც იმოწმებს.

მოგვიანებით თრაკიელის ორი ტერმინი ასე შეიცვალა: ἐνέργεια (მოქმედება) → ἐνεργητική (მოქმედებითი), ხოლო πάθος (ვნება) → παθητική (ვნებითი).

სტოელების მსგავსად თრაკიელი სამ **დროს** გამოყოფს, მხოლოდ განსხვავებული სახელწოდებებით: ახლანდელი (ἐνεστώς), წარსული (παρελθιστής), მომავალი (μέλλων). წარსულს აქვს ოთხი სახესხვაობა: ნამყო უსრული (παραπατικός), ნამყო სრული (παρακείμενος), ნამყო წინარეწარსული (ὑπερσυντέλικος), ნამყო განუსაზღვრელი (ἀόριστος).

თრაკიელისეული ტერმინი წარსული დროისა, παρελθιστής, როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, ჯერ კიდევ არისტოტელესთან გვხვდება². სტოელების ასეთი სახელწოდებები

¹ Scholia..., გვ.246.

² История лингвистических учений, Древний мир, გვ.44.

ჰქონდათ: ἔνεσῳτα (ახლანდელი), παραχικόντα (წარსული),
μέλλουτα (მომავალი).

უღვლილებად დაყოფისას თრაკიელი იღებს თხრობითი კი-
ლოს დაბოლოებას. მე-14 თავში, რომელიც უღვლებას ეხება, განხი-
ლულია ბარიტონონი, პერისპომენონი და მი-ზე დაბოლოებულ
ზმნათა უღვლება.

მიმღება დიონისიოს თრაკიელმა გამოყო მეტყველების ნაწი-
ლად. სახელწოდება μετοχή მან სტოელებისაგან აიღო.

როგორც აღვნიშნეთ, სტოელები ართრონში ნაცვალსახელებ-
საც გულისხმობდნენ. **ართრონისა** და **ნაცვალსახელების** გამო-
ცალცალკეება აღექისანდრიელ მეცნიერთა დამსახურებაა. თრაკიე-
ლი ართრონის შესახებ მე-16 თავში მსჯელობს, ნაცვალსახელის შე-
სახებ კი — მე-17 თავში. მე-12 თავში, რომელიც სახელებსა და
მის კატეგორიებს ეხება, განხილულია კითხვითი, განუსაზღვრელო-
ბითი და მიმართებითი ნაცვალსახელები, აქ კი მხოლოდ პირისა და
კუთვნილებით ნაცვალსახელებს ეხება.

წინდებული სულ თვრამეტია, ამათგან ერთმარცვლიანია ექ-
ვსი, ორმარცვლიანი — თორმეტი.

სტოელები **ზმნიზედის** აღსანიშნავად ხმარობდნენ ტერმინს
μεσότης. დიონისიოსმა იგი შეცვალა, ხოლო ეს ტერმინი დატოვა
ზმნიზედის ერთ-ერთი ჯგუფის აღსანიშნავად. Ἐπίρημα (ზმნიზედა)
დიონისიოსის თრაკიელის ტერმინია. მე-19 თავში ჩამოთვლილია
ზმნიზედის ოცდაექვსი ჯგუფი.

ბოლო, მეოცე, თავი **შემკვრელს ანუ კავშირს** ეხება.

შემკვრელის განსაზღვრების შემდეგ დიონისიოსი ჩამოთვლის
მის სახეებს და განსაზღვრავს თითოეულს ცალ-ცალკე.

სწორად მოიქცა თრაკიელი, რომ შემკვრელი ბოლოს მოათავ-
საო, — წერს დავითი, — მას შემდეგ, რაც დიონისიოსმა განიხილა
წინადადების სხვა ნაწილები: სახელი, ზმნა და ა. შ. საჭიროა მათი
შეკვრა, შეერთება¹.

კომენტატორები მსჯელობენ, თუ რა მსგავსება-განსხვავებაა
მაერთებელსა და პირობითს, პირობითსა და განპირობებითს
შორის, რატომაა ἦτοι შემკვრელი ორ ჯგუფში და ა. შ.²

¹ Н. А д о н ц, Дионисий Тракийский..., გვ. CX.

² იხ. კომენტარები: §20, 2, 3, 4, 5.

..

დასასრულს, აღვნიშნავთ, რომ ჩვენ არ გვიცდია დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“ განგვეხილა თანამედროვე ლინგვისტურ მიღწევათა შუქზე. ამაზე დიდძალი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს. ჩვენი მიზანი იყო წარმოგვეჩინა ის ფონი, რომელზეც ვითარდებოდა ძველი ქართული გრამატიკული აზროვნება ბერძნულ-ელენისტურთან თუ ბერძნულ-ბიზანტიურთან ხანგრძლივი უშუალო კონტაქტებით. ამისთვის კი, უწინარესად, დიონისიოს თრაკიელისა და მისი განმმართველების ბერძნული წყაროების შესწავლა იყო აუცილებელი.

მეორე თავი

ქართული გრამატიკული აზროვნების ისტორიის სათავეებთან (XI-XII ს.ს.)

ქართული გრამატიკული აზროვნების ისტორიის სათავედ XI-XII საუკუნეების დასახელება, ცხადია, პირობითია და მხოლოდ იმას გულისხმობს, რომ ჩვენ ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება ძველი ქართული რაიმე თეორიული ნაშრომი, რომელიც ამ თარიღს უფრო ადრეულ ხანაში გადაიტანდა. მანამდე არსებული და ჩვენამდე მოღწეული ქართული ლიტერატურული მემკვიდრეობა, ნათარგმნი თუ ორიგინალური, ნათლად მეტყველებს იმ დიდ გამოცდილებასა და ცოდნაზე, რომლის შემადგენელი ნაწილიც არ შეიძლებოდა არ ყოფილიყო გრამატიკა, როგორც მეცნიერება. მაგრამ ვიდრე ხელთ არ გვექნება ამის დამადასტურებელი უშუალო წყარო, ჩვენ ვერ ვიქნებით უფლებამოსილი, ისტორია აგავით მხოლოდ ირიბ წყაროთა მონაცემებზე. დანამდვილებით ის შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მთელი ევროპული გრამატიკული აზროვნების საფუძვლად აღიარებული დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“, უშუალოდ თუ კომენტარების გზით, ძველ ქართულ მწერლობაშიც უნდა ყოფილიყო ცნობილი, თუმცა ჩვენამდე ტექსტის სრულ თარგმანს არ მოუღწევია და ისიც გასარკვევია, საზოგადოდ თუ არსებობდა ეს თარგმანი. მაგრამ ის კი მრავალი ფაქტით დასტურდება, რომ ბერძნული გრამატიკული თეორიები ქართველ მწიგნობართათვის უცხო არ იყო და რომ მათი ფილოლოგიური დახელოვნება მოიცავდა ყველა იმ აუცილებელ ცოდნას, რასაც იმდროინდელი ბიზანტიური განათლების სისტემა გულისხმობდა.

საქართველოს სკოლებში, ჩანს, იცნობდნენ დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებას“, — ვარაუდობდა ს. ყაუხჩიშვილი იმ

ფაქტზე დაყრდნობით, რომ X საუკუნეში (ს. ყაუხჩიშვილის თანახმად, VIII საუკუნეში) შედგენილ შატბერდის სასწავლო წიგნში გამოყენებულია დიონისიოსის გრამატიკის სქოლიასტის ნაშრომი და მის მიხედვით დაწერილია თავი ბერძნული ანბანის შესახებ¹.

ბერძნული კლასიკური ფონეტიკური თეორიის გავლენას ხედავს ე. წ. „სპეციფიკურ“ ქართულ თანხმოვანთა დალაგებაში მკვლევარი გ. ბედერი, რომლის ნაშრომსაც საგანგებოდ განიხილავს თ. გამყრელიძე წიგნში: „წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა“².

ეს იმას ნიშნავს, რომ დიონისოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებას“ ჩვენში იცნობდნენ არამც თუ X (ან თუნდაც VIII) საუკუნეში, არამედ ჭერ კიდევ მაშინ, როდესაც ქართული ანბანის საბოლოო სახე ყალიბდებოდა.

XI-XII საუკუნეების ქართული მეცნიერებისა და კულტურის საერთო დონე განაპირობებდა ქართული გრამატიკული აზროვნების განვითარებასაც. როგორც ცნობილია, საქართველოს მჭიდრო ურთიერთობა აქვს ბიზანტიასთან X საუკუნიდან. სწორედ იმ პერიოდიდან, როცა ბიზანტიაში თავი იჩინა ძლიერმა კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობამ, XI საუკუნეში კი კონსტანტინე მონომახმა დააარსა მანგანის აკადემია, რომელიც იმ ეპოქის მსოფლიო მოაზროვნეთა სასწავლებელს წარმოადგენდა. როგორც კორნელი კეკელიძე აღნიშნავს: „კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობამ გადმოიხეთქა კონსტანტინეპოლისა და საკუთრივ ბიზანტიის საზღვრები და ეგრეთ წოდებული ქრისტიანი „ბარბაროსებიც“ ჩაითრია და წარიტაცა „ბარბაროსთა“ ცოცხალი, შემოქმედი ძალები. აღმოსავლეთიდან და დასავლეთიდან მიილტვიან ბიზანტიაში, აქ ეზიარებიან მის კულტურას და საკუთარი წვლილი შეაქვთ ამ კულტურის ზრდა-განვითარებაში. ამ საერთო და საყოველთაო მოძრაობასა და გატაცებას საქართველოც ვერ დააღწევდა თავს; თუ მეცხრე-მეათე საუკუნეებში ის ბერძნებს უმთავრესად იმპერიის პერიფერიებზე ხედებოდა, ახლა XI-XII საუკუნეებში, ათონის, პეტრი-

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბ., 1949, გვ. 252; მისივე, შატბერდის კრებულის სასწავლო წიგნი, თბ. საბ. უნივ. მოამბე, III, 1923, გვ. 178-184.

² W. Boeder, Zur Analyse des altgeorgischen Alphabets ("Forschung und Lehre". Festgruss Ioh. Schröpfer 1974. Hamburg. Slavisches Seminar: 17-34); თ. გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, თბ., 1989, გვ. 155-157.

წონის და სხვა მონასტერთა მეოხეობით, შეიქრა პირდაპირ ბიზანტიის კულტურის ცენტრში, სადაც მან საკუთარი თვალით დაინახა ყოველივე ის, რაც ყველა ქრისტიან ერს აინტერესებდა მაშინ¹.

საბერძნეთში მიღებული განათლება, რა თქმა უნდა, გრამატიკულ ცოდნასაც გულისხმობდა და სწორედ ბერძნული გრამატიკული აზროვნების ზედმიწევნითი ათვისება და ამ თვლით ქართულ ენაზე დაკვირვება იყო დამახასიათებელი XI-XII საუკუნეების ქართველ მეცნიერთათვის.

როგორც ცნობილია, ეფრემ მცირემ ბერძენ მწიგნობართა მიბაძვით შემოიღო ე. წ. „შეისწავეები“, რომელიც თვითონვე ასე განმარტა: „ხოლო შეისწავენი და განსაზღურებამ განჩინებითურთ და სამეცნიერომ ესე არა ოდენ ამას წიგნსა, არამედ ყოველთავე წიგნსა ბერძულთა უწერიან კიდესა, რათა რაჟამს სამეცნიეროსა რასმე სიტყუასა ეძიებდეს ვინმე, ადვილად პოვოს და არა უქმდეს მიმყოფრებული ჟამი, ანუ ყოვლისავე გარდაკითხვამ². ეფრემის შემოღებულ სისტემას მისდევენ მისი მოწაფეები. „შეისწავეში“ განმარტაგდნენ თითოეულ სიტყვას თუ გრამატიკულ ფორმას, რაც მათთვის, ბერძნული ენისა და ბერძნული გრამატიკული მოძღვრების მცოდნე ძველ ქართველ მთარგმნელთათვის, გასაგები იყო, მაგრამ ქართველი მკითხველისათვის მარტივად ახსნას საჭიროებდა.

1937 წელს გამოცემულ წიგნში „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“ ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „მომავალში ხელნაწერების შესწავლამ შესაძლებელია ძველ ქართველ გრამატიკოსთა და მთარგმნელების დაკვირვება აღმოაჩინოს კიდევაც და მაშინ ამ საკითხზე მსჯელობა გაადვილდეს, მაგრამ ჯერჯერობით ზურაბ შანშოვანის 1737 წლისა და ანტონ კათალიკოსის 1753 და 1767 წლებზე უწინარესი არც ერთი ქართული გრამატიკული ნაშრომი აღმოჩენილი არ არის. თვით ის ცალკეული დაკვირვებანი, რომელნიც ეფთვიმე და გიორგი მთაწმიდლებს, ეფრემ მცირეს, არსენ იყალთოელსა და სხვებს სქოლიოებისა და კიდურწერილობის სახით მოეპოვებათ, ჯერ არავის ამოუკრფევია და გამოუქვეყნებია. ამიტომ საგულისხმო საკითხის გასათვალისწინებლად, თუ რა თვისებისა და ღირებულებისა იყო ძველ ქართველ

¹ ქვეყელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960, გვ. 61-62.
² ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ჟორდანიას მიერ, ტფ., 1892, გვ. 217.

მეცნიერთა ქართული და ბერძნული ენების რაბამობის ცოდნა, ჯერ თითქმის არაფერია მასალები არ მოგვეპოვება¹.

მას შემდეგ, რა თქმა უნდა, ბევრი რამ შეიცვალა. ის ნაკლი, რაზეც ივანე ჯავახიშვილი მიუთითებდა, ნაწილობრივ შევსებულია. გრამატიკული ხასიათის „შეისწავებები“ ძველი ხელნაწერებიდან გამოკრიფა ზურაბ სარჯველაძემ, თუმცა თვითონვე აღნიშნავს, რომ ეს მასალა ვერ ამოწურავს ძველ ქართველ მეცნიერთა და მთარგმნელთა ნააზრევს².

ეფრემ მცირის გრამატიკული სქოლიონი შეისწავლა დარეჯან თვალთვაძემ³.

რა თქმა უნდა, ჯერ კიდევ საძებნია და მისაკვლევია ჩვენს ლიტერატურულ ძეგლებში დადასტურებული ცალკეული გრამატიკული ხასიათის ცნობები, მაგრამ უკვე გამოძიებული მასალითაც შეიძლება იმის წარმოდგენა, „თუ რა თვისებისა და ღირებულების იყო ძველქართველ მეცნიერთა ქართული და ბერძნული ენების რაბამობის ცოდნა“.

2.1. პირველი სახელი, რომელიც ჩვენ უნდა მოვიხმოთ განსახილველად, არის დიდი მწიგნობარი და ფილოლოგოსი, მრავალი ბერძნული თხზულების ქართულ ენაზე მთარგმნელი და განმმარტებელი, XI საუკუნის ქართულ კულტურულ სამყაროში უდიდესი სახელის მქონე მოღვაწე — **ეფრემ მცირე**. ამთავითვე შევნიშნავთ, რომ ჩვენ მისი ნააზრევიდან ყურადღებას შევაჩერებთ მხოლოდ იმ მასალაზე, რომელსაც, ჩვენი ფიქრით, დიონისიოს თრაკიელის თხზულებასთან ან მის სქოლიოებთან აქვს გარკვეული მიმართება. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ეფრემ მცირის რამდენიმე შენიშვნა:

ა. „ხოლო სამრავლოდ იტყვს სახელსა ქალაქისასა, ვითარმედ ათინანი, რამეთუ ჩუეულებად არს ელლინთა ენისაჲ, რადთა ოდესმე მასვე და ერთსა სამრავლოდ სახელ-სდებს არა ზოლო ადგილსა, გინა კაცსა, არამედ მასვე და ერთსა საქმესა სამრავლოდ თქუმი-თა“⁴.

¹ ი. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბ., 1937, გვ. 3-4.

² ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984, გვ. 251.

³ დ. თვალთვაძე, ეფრემ მცირის ლექსიკოგრაფიულ სქოლიოთა და სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის ურთიერთმიმართებისათვის, მაცნე, №3, 1989; მ. ი. სივე, ეფრემ მცირის გრამატიკული სქოლიონი — მოხსენება წაკითხული ბ. ჭორბენაძის სახელობის საენათმეცნიერო სემინარების სხდომაზე, 1995 (ხელნაწერი).

⁴ ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, გვ. 248.

ეს შენიშვნა, გარდა იმისა, რომ მასში მოცემულია ქართული გრამატიკული ტერმინი — **სამრავლო** (ანუ მრავლობითი), საინტერესოა იმითაც, რომ იგი თავისი მაგალითით ჰგავს დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ ერთ ადგილს, სადაც მსჯელობაა იმის შესახებ, რომ ფორმით მრავლობითი სიტყვა გადმოსცემს მხოლობითს. მაგალითად დასახელებულია სწორედ 'Αθῆναι, ἄρβυλα. შესაძლოა, ბერძნულის მცოდნე ეფრემისათვის ისეც იყო ცნობილი ბერძნულის ეს თვისება, მაგრამ არც ისაა გამორიცხული, რომ ამ „შეისწავეს“ ბერძნული ენის გრამატიკულ კანონებზე დაყრდნობით წერდა.

ბ. „რამეთუ ესე ჩუეულებამ არს ატიკელთამ, რომელ არიან ათინელნი, რადთა იტყოდინ: „არისტოფანნი“ და „სოკრატნი“ ნაცვალად „არისტოფანისსა“ და „სოკრატისსა“, ხოლო არიან ვიეთნიმე, რომელნი გონებ იტყვან მათ, რამეთუ იონელთამ არს სახელისდებამ ესე“.

ეფრემ მცირის ამ „შეისწავეზე“ ზ. სარჯველაძე შენიშნავს, აქ ბერძნულის მრავლობითი რიცხვის წარმოების თავისებურებებზეა საუბარიო¹.

ჩვენი აზრით, აქ სულ სხვა რამეზეა მსჯელობა: თრაკიელის გრამატიკაში არის სახელთა ერთი ჯგუფი, კუთვნილებითი სახელეები (κτιπικόν), რომელიც „კუთვნილებას (ფლობას) აღნიშნავს და მინიშნებას მფლობელზე“. აქ დასახელებულია ასეთი მაგალითი: Νηληϊοί ἱπποί და თუმცა იგი ქართულად ასე ითარგმნება: ნელევსის ცხენები (ნელევსისა), მაგრამ ბერძნულში მფლობელი რიცხვშიც და ბრუნვაშიც შეწყობილია კუთვნილ სახელთან; ასევეა Πλατωνικόν βιβλίον (პლატონის წიგნი). აქაც ერთ რიცხვსა და ერთ ბრუნვაშია ორივე სახელი. რიცხვს — არც მრავლობითს და არც მხოლობითს — აქ მნიშვნელობა არა აქვს. ამ თავისებურებაზე სქოლიოებშიც ამახვილებენ ყურადღებას. მაშასადამე, ეფრემი მიუთითებს, რომ ეს თავისებურება, კუთვნილებით სახელთა — მფლობელის აღმნიშვნელ სახელთა — შეთანხმება ფლობის ობიექტთან ბრუნვასა და რიცხვში, ატიკელთა ჩვეულებაა, ხოლო ზოგიერთნი ამას იონიელებს მიაწერენ.

გ. ეფრემ მცირე მის მიერ თარგმნილი „დიალექტიკის“ (A-24) აშიაზე განმარტავს ტერმინს „ღრამმატიკოსი“: „ღრამმა „წერილად“ გადმოითარგმანების, ხოლო ტიკოსი — „დამადნობელად“, რადთა რა-

¹ ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, გვ. 248.

უამს სთქუა: „ღრამმატიკოსი“, უწყოდე, ვითარმედ დამადნობელსა იტყვ წერილთასა. ესე იგი არს, რომელი დაჰჰსნის სიმყვრტესა სიტყუათასა. სიღრმით შეყინებულთასა“. განმარტება ახლავს ტექსტში მოცემულ ფრაზას: „ღრამმატიკოსობად მეცნიერება არს, ხოლო ღრამმატიკოსი არს არსებად, რომელსა შინა არს მეცნიერებად“ (1vb)¹.

ეფრემის კომენტართან დაკავშირებით ზ. სარჯველაძე შენიშნავს: მიუხედავად იმისა, რომ ბერძნული სიტყვის ეფრემისეული ახსნა არაა სწორი, იგი სწორად განმარტავს გრამატიკოსის, მწიგნობრის მნიშვნელობას².

გრამატიკოსი იყო პირი, რომელსაც შეეძლო, აეხსნა წერილის, წიგნის (სალიტერატურო ენის) ძნელად გასაგები ადგილები.

საქმე ის არის, — აღნიშნავს ამასთან დაკავშირებით ნ. მახარაძე, — რომ **გრამატიკოს** სიტყვის ეტიმოლოგიას თვით ეფრემი კი არ იძლევა, არამედ იმეორებს IX საუკუნის კომენტატორის ვარაუდს, რომელიც ემყარება γράμματικὸς ფორმის თავისებურ გაგებას, კერძოდ: იგი მას შლის სიტყვებად: ΓΡΑΜΜΑ (ΓΡΑΜ „გაღლობა“, „გადნობა“) და ΓΡΑΜΜΑ („ასო“). „გრამატიკას უწოდებენ მას ასოთა გამოწრთობისა (გამოდნობისა) და განწმედის გამო, მსგავსად იმისა, როგორც ცეცხლში გამოდნობილი ოქრო, ანუ ჩამოსხმული, უფრო გაწმენდილია, ასევე ასონი დაშლილი (დანაწევრებულნი), გაწმენდილი და გამობრწყინებულნი გრამატიკის ცოდნით, უფრო ნათელი და კაშკაშა ჩანან“³.

აქედანაც ჩანს, თუ როგორ ზედმიწევნით კარგად იცნობდა ეფრემ მცირე თრაკიელის გრამატიკის სქოლიასტთა თხზულებებს.

დ. ეფრემ მცირის იმ „შეისწავებში“, რაც უკვე გამოქვეყნებულია, დასტურდება შემდეგი გრამატიკული ტერმინები: **ერთობითი, განმრავლებითი, კითხვის სახე** (კითხვითი წინადადება), **არა კითხვის სახე** (არაკითხვითი, ე.ი. თხრობითი წინადადება), **ასოს მოკუშთა** (კვეცა)⁴.

¹ იოანე დამასკელი, დიალექტიკა, ქართული თარგმანების ტექსტი გამოსცა, გამოკლვევა და ლექსიკონი დაურთო მ. რაფაევამ, თბ., 1976 წ., III, კა. I.

² ზ. სარჯველაძე, სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, გვ. 218.

³ Н. Махарадзе, Термины étymologie (этимология) и его древнегрузинские эквиваленты, Византиноведческие этюды, Тб., 1991, გვ. 90-95.

⁴ კ. დანელია, ახალი მასალები ეფრემ მცირის მთარგმნელობითი მეთოდისა და მისი რედაქციის სამოკიჭეულო ისტორიის შესწავლისათვის, შაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, თბ., 1974; დ. თვალთვაძე, დასაბ. შრომები.

აქვე შევნიშნავთ, რომ **კუმთა||მოკუმთა** ტერმინები, ამავე მნიშვნელობით, ანტონთანაც გვაქვს.

ეფრემ მცირეს მიეკუთვნება სასვენი ნიშნების შემოღება. იგი აღნიშნავს, რომ წინანდელ ქართველ ავტორებს „არარაჲ ელუაწა წერტილითა განკუეთისათჳს საკითხავთაჲსა“, ამის გამო „ზეპირად უძმადა გაკუეთაჲ ყოველთა სახელოვანთა მკითხველთა“. მხოლოდ გიორგი მთაწმიდელს შემოუღია პირველად განკვეთილობის ნიშნები. ამავე ხანაში კი ბერძნებს, ეფრემ მცირის მოწმობით, სასვენიცა და განკვეთილობის ნიშნებიც საყოველთაოდ შემოღებული ჰქონიათ. გიორგი მთაწმიდელის შემდგომ სასვენ-განკვეთილობის ნიშნების შემოღება ქართულ მწერლობაში ეფრემ მცირემ სცადა. მან საფუძვლად აიღო წერტილი და მთელი სისტემა შეიმუშავა¹.

თუმცა ხანმეტი პალიმფსესტების აღმოჩენის შემდეგ ივანე ჯავახიშვილმა შენიშნა, რომ სასვენი ნიშნები უფრო ადრეც არსებობდა. „სახარების ხანმეტი ტექსტები ცხად-ყოფენ, რომ როგორც განკვეთილობისა, ისევე სასვენი ნიშნები ქართულ მწერლობაში უკვე VI საუკუნეში უზმარიათ“². აქვე იმასაც დავუმატებთ, რომ ძველი ქართული ენის პუნქტუაციის შესწავლის თვალსაზრისით ლამარა ქაჭაიაშვილმა შეისწავლა ხანმეტი პალიმფსესტები VI-VII საუკუნეების, ხანმეტი ლექციონარი VII საუკუნისა და ყველა თარიღიანი ხელნაწერი IX-X საუკუნეებისა. ამ ხელნაწერებზე დაკვირვებისას აღმოჩნდა, რომ ძველად ქართველებს V-X საუკუნეებში შემოღებული ჰქონდათ გარკვეული სისტემა განკვეთილობისა და სასვენი ნიშნებისა, რომელსაც წმინდა პრაქტიკული დანიშნულებით იყენებდნენ: შინაარსი მართებულად წაეკითხა და გაეგო მკითხველს³.

მიუხედავად ამისა, რა თქმა უნდა, ეფრემის შრომა დასაფასებელია. მას, როგორც ჩანს, ან არ აკმაყოფილებდა მანამდე არსებული სისტემა ან ხელნაწერთა უმრავლესობაში ეს წესები სათანადოდ არ იყო დაცული.

2.2. ეფრემ მცირის ლიტერატურული სკოლიდან მომდინარედ მიიჩნია მზექალა შანიძემ რამდენიმე წლის წინათ მის მიერ გამოცემული უძველესი ქართული ორიგინალური გრამატიკული ტრაქტატი — **„სიტყუაჲ ართრონთათჳს“**, რომელიც (მოღწეულია XII-

¹ იოანე დამასკელი, დიალექტიკა, გვ. 179-180.
² ი. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949, გვ. 144-145.
³ ლ. ქაჭაია, პუნქტუაცია V-XII საუკუნეების ქართულ ხელნაწერებში, საქ. მეცნ. აკად. ხელნაწერთა ინსტ. მოამბე, ტ. V, თბ., 1963, გვ. 69-83.

XIII და XIV საუკუნეების ხელნაწერებით: Ath-6, S-312). ეს არის უმნიშვნელოვანესი ძეგლი, რომელმაც ქართული გრამატიკული აზროვნების საწყისი 6-7 საუკუნით გადასწია წინ და, რაც მთავარია, უტყუარად დაასაბუთა, რომ ჩვენში XVII-XVIII საუკუნეების ენობრივი ძიებანი ემყარება XI-XII საუკუნეების საქართველოში არსებული კვლევის ტრადიციებს, რომლებიც, თავის მხრივ, ბერძნულს მიემართება.

„მართალია, ამ ტრაქტატის დაწერის მიზეზი ყოფილა ერთ-ერთი სასულიერო თხზულების თარგმნისას წამოჭრილი პრაქტიკული საკითხი,— წერს მ. შანიძე,— მაგრამ „სიტყუად ართრონთათჳს“ თავისთავად დამოუკიდებელ სამეცნიერო შრომას წარმოადგენს; ეს არის ქართველი ავტორის მიერ დაწერილი ორიგინალური ტრაქტატი, რომელშიც განხილულია გრამატიკის ერთი საკითხი და გარკვეული თვალსაზრისით ერთმანეთს არის შედარებული ქართული და ბერძნული ენები“².

ავტორის შესახებ მ. შანიძის აზრი ასეთია: თხზულება დაწერილი უნდა იყოს XI საუკუნის დამლევს ან XII საუკუნის დასაწყისში — ეფრემ მცირისა და არსენ იყალთოელის მოღვაწეობის ხანაში. მ. შანიძე გამოთქვამს ვარაუდს ამ პირთაგან ერთ-ერთის შესახებ ავტორობაზე, რადგან, როგორც თვითონვე აღნიშნავს: „სიტყუად ართრონთათჳს“ დაწერილია არა უბრალო მთარგმნელის, არამედ მეცნიერისა და მწიგნობრის მიერ; როგორც ცნობილია, ანტონ კათალიკოსი თავისი გრამატიკის პირველ რედაქციაში, იმ თავში, სადაც იგი მსჯელობს ე.წ. „სამი სტილის თეორიის“ შესახებ (ეს ნაწილი არ არის მეორე, გამოქვეყნებულ რედაქციაში), ძველ ქართველ მწიგნობართა შორის ასახელებს „იოანეს ფილასოფოსსა ქართუმლსა, მეფესა აფხაზთა და ქართუმლთა დავითს, ეფრემს და არსენის ღრამმატიკოსთა ღირსთა“. ამავე წიგნში მ. შანიძე აღიარებს ერთმანეთს ეფრემისა და არსენის ნათარგმნ თხზულებებს, რის შედეგადაც ასკვნის: „საანალიზო თხზულებებში შეიმჩნევა ზოგიერთი ნიშანი, რომელსაც უდავოდ არსენის მიერ ნათარგმნ თხზულებებში ეძებნება პარალელი“³. საბოლოოდ, ტრაქტატის ავტორობის შესახებ მ. შანიძე ასე ფიქრობს: „საჭიროა, მომავალში

¹ მ. შანიძე, „სიტყუად ართრონთათჳს“ — ძველი ქართული გრამატიკული ტრაქტატი, თბ., 1990.

² იქვე, გვ. 13-14.

³ იქვე, გვ. 123.

კიდევ დაიძებნოს სხვა უფრო დაწვრილებითი მონაცემები, რადგან ერთეული ფაქტების მოწმობა სარწმუნო საყრდენს ამ საკითხის გადასაწყვეტად ვერ მოგვცემს. ეფრემის ან არსენი იყალთოელის მიჩნევა გრამატიკული თხზულების ავტორად ჭერჯერობით მხოლოდ სავარაუდოდ შეიძლება იყოს¹.

ტრაქტატის ავტორის მიზანი თავიდანვე ნათელია: „რამთა გამოვაჩინოთ, თუ რად არს ართრონი და ვითარ ვერ ეგების ენასა ზედა ქართულსა თარგმნად მისი და ვითარ იჯუმევენ ამას ართრონსა ბერძენნი, არა დავფაროთ ძალისაებრ და გულისწმისყოფისა ჩუენისა“².

ავტორი თანმიმდევრულად, გასაგები ენით განუმარტავს ქართველ მკითხველს ართრონის რაობას და დანიშნულებას ბერძნულში და იქვე აკეთებს მნიშვნელოვან დასკვნებს ქართული ენის მონაცემების გათვალისწინებით; საკითხის სიცხადისათვის მაგალითებსაც იმოწმებს: „რამეთუ ჩუენსა ენასა არა გუქონან სახელთა წინა დასასხმელნი ართრონი, ვინაჲცა, რაჟამს გეგულებოდის ბერძნულსა ართრონიანსა სახელსა თარგმანებაჲ, „ო თეოს“ [ὁ θεός] ესრეთ სთარგმნი, ვითარმედ: „ღმერთი“, რამეთუ არა არს ართრონი ენასა ზედა ჩუენსა და ვერ შესაძლებელ არს თარგმნად მისი, ვინაჲთგან არა არს. რამეთუ ართრონი წინადასადებელი არს სახელისაჲ და შუენიერ-ჰყოფს სახელსა და რეცა პატივსა რასმე მიჰმადლებს“³.

ტრაქტატში მოცემულია სქესის, ბრუნვების, რიცხვისა თუ სხვა გრამატიკულ კატეგორიათა აღმნიშვნელი ტერმინები. რა თვალსაზრისით იქცევს ეს ნაშრომი ჩვენს ყურადღებას და რა შეგვიძლია გამოვყოთ იმ პრობლემათაგან, რომლებიც ამ თხზულების შესწავლის შედეგად დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკასთან მიმართებაში დაისმის?

ა. ართრონს სამი სქესი (“ნათესავი”) აქვს: **მამალი**, **დედალი** და **შუა**. ეს ქართული ტერმინები, რომლებიც მრავალჯერ არის ნახმარი, შეესაბამება ბერძნულ ტერმინებს *ἀρσενικόν* (მამრობითი), *θηλυκόν* (მდედრობითი), *ὀσβέντερον* (საშუალო).

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ავტორს ბერძნულისათვის მხოლოდ სამი სქესი დაუსახელებია, — აღნიშნავს მ. შანიძე, — როგორც ცნობილია, ბერძნული ტრადიციის მიხედვით, შესაძლებელია,

¹ მ. შანიძე, „სიტყუად ართრონთათჳს“..., გვ. 131.
² იქვე, გვ. 132.
³ იქვე, გვ. 134, 6.

ენაში გამოიყოს კიდევ საერთო (κοινόν) და ზე-საერთო (ἐπίκοινον) სქესი. ეს თვალსაზრისი ზოგჯერ სხვა ენის გრამატიკებშიც არის გატარებული.

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკაშიც სამი სქესია გამოყოფილი. სამივე სქესის ჩამოთვლისთანავე თრაკიელი იქვე დასძენს, ზოგიერთები კიდევ ორს გამოყოფენ: საზიაროს და ზესაზიაროს, მაგრამ თვითონ თრაკიელი სამ სქესს განასხვავებს, ართრონებშიც სამ სქესზე მსჯელობს.

ბ. ბერძნულ ართრონთათვის დასახელებულია ზუთი ბრუნვა: ადვილობითი, შობილობითი ანუ ნათესაობითი, მიცემითი, მიზეზობითი და წოდებითი².

თანმიმდევრობა და სახელწოდებები ზუსტად თრაკიელისეულია. განვიხილოთ თითოეული ტერმინი.

ადვილობითი

ადვილობითი ნახსენებია ორჯერ: „ონ“-ი არს პირველი ართრონი, რაჟამს ადვილობითად იჭუმევედნენ უსენებასა სახელისასა“; „რაჟამს პირველად ადვილობითად და ერთსა პირსა აჯსენებდნენ“³.

„ეს ტერმინი ქართული გრამატიკული ტერმინოლოგიისათვის უჩვეულოა, — აღნიშნავს მ. შანიძე, — საიდან უნდა იყოს იგი წარმომდგარი?“⁴.

დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებაში“ პირველი ბრუნვისათვის სამი სახელწოდებაა დასახელებული: ἄρθρον, ὀνομαστική, ἐπιθετική.

ძველ ქართულ წყაროებში პირველი ბრუნვისათვის დადასტურებულია შემდეგი ტერმინები: **ადვილობითი** („სიტყუაჲ ართრონთათჳს“), **ეგთია** და **ორთი** (ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებში)⁵, **საწრფელო** (ზურაბ შანშოვანის გრამატიკაში)⁶, **წრფელობითი** და **სახელობითი** (ანტონთან)⁷.

¹ მ. შანიძე, „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“..., გვ. 60-61.

² იქვე, გვ. 136.

³ იქვე, გვ. გვ. 133,4; 134,6.

⁴ იქვე, გვ. 136.

⁵ ამონიოს ერმისის თხზულებები ქართულ მწერლობაში, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადეს ნ. კეჭალაძემ და მ. რაფაევამ. გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო მათა რაფაევამ, თბ., 1983, გვ. 01-06.

⁶ ილ. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრინდელი ძეგლები, შრომები, ტ. II, 1976, გვ. 179.

⁷ ქართული ლრამატიკა შედგენილი ანტონ ს-ის მიერ, ტფ., 1885.

ამ ტერმინთაგან განმარტებას მოითხოვს სახელწოდება **ადგილობრივი**, რომელიც **ეხმεία**-ს შესატყვისად დასტურდება დიონისიოს თრაკიელის სომეხ კომენტატორთანაც¹ „ეს იმას როდი გულისხმობს, რომ ქართული ადგილობრივი სომხური ტერმინის თარგმანია, — შენიშნავს ამასთან დაკავშირებით მ. შანიძე, — დასაშვებია ვარაუდი, რომ ქართველ ავტორსაც ამგვარადვე გაუგია ბერძნული და მისი შინაარსის შესაბამისი ტერმინი შეუქმნია“².

მაშასადამე, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად სომეხმა კომენტატორმა და ქართული გრამატიკული ტრაქტატის ავტორმა ბერძნული ტერმინი **ეხმεία** გაიგეს, როგორც „მარტივი“, „ადგილი“. ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა, თვით ბერძნულ ტერმინს ხომ არ უდევს საფუძვლად ეს მნიშვნელობა?

სპეციალურ ლიტერატურაში მიღებულია ბერძნული **ეხმεία**-ს თარგმნა „პირდაპირ“ ბრუნვად, ამასავე ნიშნავს ბრძ-ც (პირდაპირი, წრფელი), ესე იგი, პირველი ბრუნვის სამი სახელწოდებიდან: ბრძ, **ეხმεία**, **ὄσιμαστική** — ორი ტერმინი ერთი და იმავე მნიშვნელობისაა, რაც მოულოდნელია, რადგან სხვა ტერმინის შემოღება, უმეტესად, იმ შემთხვევაში ხდება, როცა განსხვავებული ნიუანსი შეაქვთ ორიგინალურ თხზულებასა თუ თარგმანში.

ეხმεία-ს ძირითადი მნიშვნელობებია: „პირდაპირი“, „წრფელი“, „მართებითი“³. ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებში მას „სწორის“ მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ იქვე, როგორც გრამატიკული ტერმინი, როგორც პირველი ბრუნვის სახელწოდება, მთარგმნელს უთარგმნელადაც მოჰყავს — **ეგთია**. აღნიშნული სიტყვის ეს ძირითადი მნიშვნელობები დასტურდება ბიზანტინოლოგიის განყოფილების ბერძნულ-ქართული დოკუმენტირებული ლექსიკონის მასალებშიც, მაგრამ, ამას გარდა, ლუკას სახარების ერთი ადგილის მიხედვით, ბერძნული **ეხმεία** თარგმნილია „ადგილად“⁴: **ἐστὶν τὰ σοκλῖα εἰς ἐχμείαν** იყვნენ ძნელოვანნი ადგილად (ლკ 3,5). „მარტივის“ მნიშვნელობა აქვს ამ ბერძნულ სიტყვას დიმიტრაკისის „დიდი ლექსიკონის“ თანახმადაც⁴.

დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ იმ ადგილის კომენტირებისას, რომელიც ბრუნვებს ეხება, სქოლიასტები, ძირითა-

¹ Н. Адонц Н., Дионисий Тракийский..., გვ. CLXVII.

² მ. შანიძე, „სიტყვაჲ ართრონთათჳს“, გვ. 68.

³ И. К. Дворецкий, Древнегреческо-русский словарь, т. I. М., 1958, გვ. 691.

⁴ Δημητράκου Δ., Μέγα λεξικόν ὁλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, III, 1936.

დად, იმ დავის შესახებ მსჯელობენ, რაც არსებობდა პირველი ბრუნვის ირგვლივ პერიპატეტიკოსებსა (არისტოტელეს მიმდევრებსა) და სტოელებს შორის¹. რაც შეეხება *εὐθεία* ტერმინის წარმომავლობას, სტეფანე ამბობს, რომ იგი წარმომდგარია სიტყვისაგან *εὐθείατος*, ეს ზედსართავის *εὐθεία* || *εὐθεία*-ს აღმატებითი ხარისხია, რომელსაც, როგორც ვნახეთ, განსხვავებული მნიშვნელობები აქვს.

სქოლიასტებთან ყურადღებას იქცევს რამდენიმე ადგილი, რომლის მიხედვით შესაძლებელია, ვივარაუდოთ, რომ ამ ბერძნულ სიტყვაში სწორედ ქართულ და სომხურ წყაროებში ასახული მნიშვნელობა იგულისხმება (“მარტივი“, „ადვილი“):

I *εὐθεία* პირველი ბრუნვაა იმიტომ, რომ მას გრამატიკული ფორმა არ გააჩნია, ხოლო მისგან ნაწარმოებ მომდევნო ბრუნვას გრამატიკული ფორმა აქვსო, — მსჯელობს ჰელიოდორე².

II სტეფანე განმარტავს: *εὐθεία* პირველი ბრუნვაა იმიტომ, რომ იგი წრფელად (ბერძ.) აღნიშნავს სახელსო. თუკი ამ ბრუნვის — *εὐθεία* — სახელწოდებაში იგულისხმება *εὐθεία* სიტყვის მნიშვნელობა „პირდაპირი“, მაშინ რატომ დასჭირდა სტეფანეს სხვა სიტყვის ბერძ.-ს გამოყენება?³

III სტეფანე იქვე განაგრძობს, რომ *εὐθεία* ბრუნვაში სახელი განუგრცობელია⁴.

აქ უნდა გავიხსენოთ ანტონის განმარტება წრფელობითი ბრუნვისათვის: „წრფელობითი ესე პირველსა მდგომებასა შინა არს უცუტალებელად და დაჰნიშნავს რომლისამე მყოფისა არსებასა **მარტივად**. მაგალითად, ცხოველი, კაცი, ფარნავაზ და სხუანი⁵. ესე იგი, როდესაც სახელი ამ ბრუნვაშია, იგი საგანს წარმოადგენს თავის პირვანდელ მდგომარეობაში სწორად, უშუალოდ და მარტივადო. თითქმის ასევე განმარტავს პირველ ბრუნვას გაიოზ რექტორიცი: „ოდეს ლექსი **მარტივად** და წრფელად წარმოადგენს ნივთსა, ლექსი იგი წოდებულ წრფელობითად...“⁶.

კომენტატორთა მსჯელობებიდან და ქართველ გრამატიკოსთა ამ განმარტებებიდან იმ დასკვნის გაკეთება შეიძლება, რომ *εὐθεία*

¹ Scholia..., გვ.545-546.

² იქვე, გვ. 546-547.

³ იქვე, გვ. 548.

⁴ იქვე, გვ.549.

⁵ ანტონ I, ქართული ლრამმეტიკა, გვ. 134.

⁶ გაიოზ რექტორი, „ქართული ლრამმეტიკა“ ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ელენე ნიკოლაიშვილმა, თბ., 1970, გვ.157.

ბრუნვაში სახელი **მარტივია, განუგრცობელია**. რას თვლიდნენ მარტივად, განუგრცობელად?

როგორც უკვე ვნახეთ, **στοιχείον**-ი, ბერძნული სქოლიოების მიხედვით, ასოებს ეწოდა იმის გამო, რომ მათ აქვთ რიგი (**στοίχον**) და წყობა (**τάξις**) და თუ ისინი წყობის გარეშე არიან (**μη κατά τάξις**), მაშინ მათ **γράμματα** ეწოდებოდათ და არა **στοιχείον**-ი.

მსგავსი მსჯელობა უნდა გვეკონდეს პირველი ბრუნვის შესახებაც: პირველ ბრუნვაში სახელი **წრფელად** და **ადვილად**, ანუ **მარტივად** არის წარმოდგენილი. ამ ბრუნვაში სახელი თავისთავადია, დამოუკიდებელია სხვა სიტყვებისაგან და არც იმ გრამატიკულ წესებს ემორჩილება, რომელსაც მისი შეცვლა შეუძლია. აქ ისევ ანტონის გრამატიკა უნდა მოვიხმოთ: ანტონმა სწორად შენიშნა შემასმენლობითი ბრუნვის „არ საჭირო ყოფა ჩუმნისა ენისამებრ“, მაგრამ ის მაინც დატოვა ბრუნვათა სისტემაში. „დატოვა იმიტომ, — წერს ელენე ბაბუნაშვილი, — რომ წრფელობითი, მისი აზრით, დამოუკიდებლად არსებულ საგანს აღნიშნავს ჩვეულებრივ, მაშინ კი, როცა მას ზმნის მიერ მართული სახელის აღსანიშნავად ვიხმართ, იგი უკვე დამოუკიდებლად არსებულ სახელს ველარ აღნიშნავს, სხვა ფუნქცია ექნება. ანტონმა ზმნის მიერ მართული სახელის აღმნიშვნელ წრფელობითს ნამდვილი წრფელობითისაგან განსასხვავებლად შემასმენლობითი დაარქვა იმის გამო, რომ ამისთანა წრფელობითს ჩვეულებრივი წრფელობითისაგან არავითარი განმასხვავებელი ნიშანი არ მოეპოვება“¹.

„ვინაიდან წრფელობითი ხშირად აარებს თავს თვსსა სიტყუასა შინა ნათესავისა მიერ საძიებოდ, თხოვილად ზმნისაგან შემოქმედებითისა, ესე არღარა მარტივად დაჰნიშნავს თვთ მდგომარესა არსებასა, არამედ ქუმმდებარედ“, — წერს ანტონი².

ესე იგი, როცა ვამბობთ, პირველ ბრუნვაში სახელი **მარტივია, ადვილია**, ნიშნავს დამოუკიდებელია, „არსისა არსებისა“ აღმნიშვნელია, რასაც უკვე სხვა ბრუნვები ველარ აღნიშნავენ („მეორედ წოდებულ ნათესავობითი... არღარა მნიშვნელი არსისა არსებისა“; „მერმედ წოდებულ მიცემითი... არა დაჰნიშნავს თავადსა არსებასა მყოფისასა...“; „მეოთხედ წოდებულ შემასმენლობითი, რამეთუ სახე-

¹ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ლრამპატიკა ქართული ენისა“, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწადიერი, თბ., 1992, გვ. 89.

² ანტონ 1, ქართული ლრამპატიკა, გვ. 142.

ლი იგი, რა წრფელობითი იკანკლედების ეს-გუარ, ვითარმედ არღა წრფელობითად დაჰნიშნავს არსისა არსებასა...")¹.

ეს ყოველივე გვაფიქრებინებს, რომ ბერძნულ ტერმინს *ἐπιεία* საფუძვლად უდევს სწორედ ეს მნიშვნელობა: მარტივი, ადვილი და რომ ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინი **ადვილობითი** ბერძნული *ἐπιεία*-ს ზუსტი თარგმანია, რომელიც აშკარად აზრობრივი დატვირთვისა უნდა იყოს ძველი ქართული გრამატიკული ტრაქტატის მთარგმნელისათვის.

შობილობითი

ძველ ქართულ გრამატიკულ ტრაქტატში მეორე ბრუნვის სახელწოდების, **ნათესაობითის**, სინონიმად **შობილობითი** დასტურდება². ორივესათვის ამოსავალი, ცხადია, არის ბერძნული ტერმინი *γενική*. ქართული ტერმინის, **შობილობითის**, წარმოქმნაში, ვფიქრობთ, არეკლილია დიონისიოს თრაკიელის კომენტატორთა მსჯელობა ბერძნული *γενική*-ს ეტიმოლოგიის შესახებ: *γενική* (ნათესაობითი) ჰქვია იმიტომ, რომ იგი წარმოშობია, დედა ირიბი ბრუნვებისა — ...ὅτι γένεσις ἐστὶ ταῖς ἀλλαῖς πᾶσθεσι καὶ τῶν λοιπῶν πλαγίαν μῆτιν³ (შდრ. რუსულ ტერმინს *родительный*). ამ განმარტებას ვხვდებით ჰელიოდორეს კომენტარებში, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ქართველი მწიგნობრები ზედმიწევნით კარგად იცნობდნენ იმდროინდელ ბიზანტიაში აღიარებულ გრამატიკულ თეორიებს.

მიცემითი

მესამე ბრუნვის სახელწოდება თითქმის ყველა ენაში „მიცემა“ ზმნასთან არის დაკავშირებული: *δοτική* (δίδωμαι „მიცემა“), ლათ. *dativus* (*dare* „მიცემა“), რუს. *Дательный* (*давать* „მიცემა“). თრაკიელის კომენტატორთა განმარტებებში ასეთ ახსნას ვპოულობთ: „*δοτική* წარმოდგარია *δίδωμαι* („მიცემა“) ზმნისაგან, რადგან „*δίδωμαι* τῷ *φιλῷ*“ („ვაძლევ მეგობარს“), ამ წინადადებაში τῷ *φιλῷ* მიცემით ბრუნვაშია“⁴.

ქართული გრამატიკული ტრაქტატის ავტორიც, რა თქმა უნდა, ასევე განმარტავს ბერძნული ტერმინის ზუსტ ქართულ შესა-

¹ ანტონ I, ქართული ლრამატიკა, გვ. 134-136.

² მ. შანიძე, „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“, გვ. 134,7.

³ Scholia..., გვ.384.

⁴ იქვე.

ტყვის: „მიცემითი ამისთვის ეწოდების ლექსსა მას, რაჟამს ეტყოდის ვისმე, ვითარმედ: „ვის მისცემ ამას რასამე?“ და მან გრქუას, ვითარმედ „ღმერთსა“¹.

მიზეზობითი

განსხვავებული აზრი არსებობს ამ ბრუნვის სახელწოდების წარმომავლობის შესახებ. ტერმინს αἰτιατική უკავშირებდნენ, ერთი მხრივ, ზმნას αἰτιόμαι „ბრალდება“ (ასეთი გაგება აისახა ამ ბრუნვის ლათინურ სახელწოდებაში, შდრ. ლათ. accusare „ბრალდება“, accusativus, რუსული Винительный падеж) და, მეორე მხრივ, αἰτιατός „მიზეზი“ (დადასტურებული გრამატიკულ ტრაქტატში „სიტყუად ართრონთათს“ და, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ამონიოს ერმისის თხზულების „მოსაჯსენებელი ათთა კატილორიითადმი“ ქართულ თარგმანში).

თანამედროვე მეცნიერებაში უფრო მიღებული თვალსაზრისით, αἰτιατική უნდა დაუკავშირდეს αἰτιατός-ს „მიზეზი“: 1909 წელს გამოცემულ ნაშრომში „კლასიკური ფილოლოგიის ისტორიის ნარკვევები“ ალფრედ გუდემანი ბერძნულ და ლათინურ ტერმინთა ისტორიას გადმოგვცემს და ბერძნულ ტერმინთა ლათინურ შესატყვისობებზე მსჯელობს. ალფრედ გუდემანი მიუთითებს αἰτιατική ბრუნვის ლათინურ თარგმანზე accusativus-ზე, რომ იგი მცდარი თარგმანია და რომ უნდა იყოს causativus, რომელიც ასევე გამოიყენებო². ამასვე მიუთითებს დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ გამომცემელი გუსტავ ულიგი³.

მაშასადამე, ალფრედ გუდემანისა და გუსტავ ულიგის თვალსაზრისის მიხედვით, შეიძლება, დავასკვნათ, რომ ქართული ტერმინი მიზეზობითი უფრო ზუსტი შესატყვისია ბერძნული ტერმინისათვის. ამ მეცნიერთათვის ეს ქართული სახელწოდება ცნობილი რომ ყოფილიყო, უთუოდ გამოიყენებდნენ, როგორც ერთ-ერთ უძველეს თარგმანს თავიანთი აზრის განსამტკიცებლად.

აქვე ისიც აღვნიშნოთ, რომ გრამატიკული ტრაქტატის ავტორს შეუქმნევია ფორმობრივი სხვაობა ბერძნულ აიტიაციკესა (ანუ ლათ. accusativus) და მიცემითს შორის და ყურადღება მიუქცევია, რომ მათ გადმოსაცემად ნახმარ ქართულ ფორმათა შორის

¹ მ. შანიძე, „სიტყუად ართრონთათს“, გვ. 135-136, 10.

² Alfred Gudeman, Grundriss zur Geschichte der klassische Philologie, გვ. 230-232..

³ Dionysii Thracis Ars Grammatica, გვ. 32.

ასეთი სხვაობა არ არის: „რამეთუ ბერძულად განყოფილებამ აქუს მიცემითსა და მიზეზობითსა, ვითარცა ზემო თუთ იგი ლექსნი გუჩენიან, გარნა ქართულად ერთ ლექსად ითქუმის, დადაცათუ ძალი ორი აქუს“¹.

წოდებითი

მეხუთე ბრუნვის სახელწოდებაც — წოდებითი — ბერძნული ტერმინის κλητική-ს შესატყვისია.

წოდებით ბრუნვაში დასახელებული ართრონი (აწ) ყველა სქესისათვის ერთნაირია. „ავტორი განსხვავებას ართრონსა და შორისდებულს შორის ვერ ხედავს,— წერს მ. შანიძე,— იგი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ წოდებითი არის ერთადერთი ბრუნვა, რომელიც ართრონს შეიძლება ჰქონდეს ქართულში: „ამათ ათცამეტთა ართრონთაგან ერთი მხოლოდ შესაძლებელ არს ენისა ჩუენისაგან თქუმად, რომელ არს წოდებითისა თავით კერძო, ოდ“².

იმავე საყვედურს იმსახურებს დიონისიოს თრაკიელი კომენტატორებისაგან. თრაკიელიც ართრონის წოდებით ბრუნვად ასახელებს აწ-ს, რომელიც, თანამედროვე გრამატიკის თვალსაზრისით, შორისდებულია. „აწ არ არის ართრონიო“,— ამტკიცებენ სტეფანე და ჰელიოდორე³. „ართრონი რომ იყოს, რიცხვში განსხვავებული ფორმები ექნებოდაო“,— განმარტავს სტეფანე⁴.

ესე იგი, ქართულად გადმოიცა შორისდებული. აწ-ს ქართულად მ გამოხატავს.

მაშასადამე, საინტერესოა, რომ ქართველმა ავტორმა ბერძნული აწ გადმოიტანა სწორედ „ოდ“ შორისდებულით და არა სხვა რამით.

ბ. გრამატიკულ ტრაქტატში ნათქვამია, რომ სახელთა ფორმის ცვლილება ხდება თითოეული სქესისათვის განსხვავებული წესით: „არა გარდაერწყუმის ერთი მეორისასა სახელთა ცვალებულებად, არამედ თითოეულისა ნათესავისასა სცავს თითოეულ ღრეკასა სახელთასა“⁵.

¹ მ. შანიძე, „სიტყუად ართრონთათჳს“..., გვ.73.

² იქვე, გვ.74.

³ Scholia..., გვ. 257, 419.

⁴ იქვე, გვ. 297.

⁵ მ. შანიძე, „სიტყუად ართრონთათჳს“..., გვ.133,2.

დრეკა

ქართულ გრამატიკულ ტრაქტატში როგორც ბრუნების, ისე ბრუნვის აღსანიშნავად იხმარება ტერმინი **დრეკა**. ბრუნვის მნიშვნელობით ერთგან ნახმარია **სახელის-დრეკა**¹. ამასთან დაკავშირებით მ. შანიძე აღნიშნავს: „დრეკა შეესაბამება ბერძნულ $\pi\alpha\tilde{\nu}\sigma\tau\epsilon\varsigma$ -ს. მთლად ნათელი არ ჩანს ქართული გრამატიკული ტერმინის წარმომავლობა. იქნება იგი ავტორმა დაუკავშირა არა $\pi\acute{\iota}\pi\tau\alpha\varsigma$ ზმნას, რომელიც „ვარდნას“ აღნიშნავს და რომლისაგანაც ტრადიციას გამოჰყავს ბრუნების აღმნიშვნელი ტერმინები მრავალ ენაზე (შდრ. რუს. падѣж), არამედ $\pi\alpha\tilde{\nu}\sigma\tau\epsilon\varsigma$ -ს, რომლის ძირითადი მნიშვნელობაა „მოღუნვა, დრეკა“².

ჩვენი ვარაუდით, ეს ასე არ უნდა იყოს.

დრეკა ფუძისაგან ნაწარმოები ტერმინი გვხვდება იოანე ქართველიშვილის გრამატიკაშიც: „თვისებანი ან მღვეარნი სახელისანი არიან ექვსნი: ნათესავი, სახე, რიცხვი, ბრუნვა, კანკლედობა ანუ მიდრეკილება“. ა. ფოცხიშვილი ამასთან დაკავშირებით შენიშნავს, „კანკლედობა ანტონთან გვქონდა და აქ იგი ჩვეულებრივია, მაგრამ მიდრეკილება საიდან გაჩნდა, გაურკვეველია“³.

უეჭველია, რომ ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინი **დრეკა** შეესაბამება არა ბერძნულ $\pi\alpha\tilde{\nu}\sigma\tau\epsilon\varsigma$ -ს, არამედ იგი ბერძნული $\kappa\lambda\acute{\iota}\sigma\tau\epsilon\varsigma$ -ის თარგმანია. $\kappa\lambda\acute{\iota}\sigma\tau\epsilon\varsigma$ სიტყვათა ფლექსიურ ცვლილებას ნიშნავს ზოგადად (ბრუნებასაც და უღლებასაც). ასეა დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებაშიც“: მეცამეტე თავში, რომელიც ზმნას ეხება, $\kappa\lambda\acute{\iota}\sigma\tau\epsilon\varsigma$ ზმნათა მორფოლოგიურ ცვლილებას აღნიშნავს: $\Sigma\upsilon\lambda\lambda\upsilon\gamma\acute{\iota}\alpha\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\nu\ \acute{\alpha}\kappa\omicron\lambda\omicron\upsilon\sigma\theta\omicron\varsigma\ \rho\eta\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu\ \kappa\lambda\acute{\iota}\sigma\tau\epsilon\varsigma$ — უღლება არის ზმნათათვის დამახასიათებელი ფორმაცვალემა; ხოლო მეექვსე თავში, რომელიც ბერძნული ბგერების შესახებაა, ბგერათა გარკვეულ ჯგუფზე მსჯელობისას წერია: $\omicron\pi\ \omicron\upsilon\ \mu\epsilon\tau\alpha\beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\epsilon\iota\ \dots\ \acute{\epsilon}\nu\ \tau\omicron\iota\varsigma\ \kappa\lambda\acute{\iota}\sigma\epsilon\sigma\iota\ \tau\omega\tilde{\nu}\ \acute{\omicron}\nu\omicron\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu$ — [რომ ეს ბგერები] არ იცვლებიან ... სახელთა ფლექსიის დროს. $\kappa\lambda\acute{\iota}\sigma\tau\epsilon\varsigma$ ასევეა განმარტებული ბერძნულ ლექსიკონებშიც: $\kappa\lambda\acute{\iota}\sigma\tau\epsilon\varsigma$ „მიმოხრა“, „გადახრა“, „ფლექსიური ცვლილება“ (შდრ. ლათ. *declinatio*, რუს. *склонение*, ქართ. კანკლედობა). **დრეკა** კი ძველ ქართულში „მიხრას“, „მიქცევას“ ნიშნავდა.

¹ მ. შანიძე, „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“..., გვ. 137-138, 66.

² იქვე, ვ. 66.

³ ა. ფოცხიშვილი, ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან თბ., 1979, გვ. 280.

ტერმინ **მიმოხრას** ფლექსიური ცვლილების მნიშვნელობა აქვს ანტონის გრამატიკაშიც: „თუს მეშუდისა ზმნათა უღლულებისა და მიმოხრათა მათთა“¹, „ბრუნუა არს ცჳალეზა მიმოხრითი სხუსა და სხუსა მიმართ მღგმოებისა“².

ღ. რაც შეეხება რიცხვს, ტრაქტატში სახელთა და ართრონთათვის დასახელებულია სამი რიცხვი: **ერთობითი, ორობითი და განმრავლებითი**. ეს ტერმინებიც ბერძნულის მიხედვით არის შექმნილი: $\epsilon\nu\lambda\omicron\varsigma$, $\delta\nu\lambda\omicron\varsigma$, $\pi\lambda\eta\mu\sigma\nu\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$.

ორობითის განსაზღვრებისას ავტორი მიუთითებს, რომ მსგავსი რამ ქართულში არ არსებობს: „ხოლო ორობითთათუს ვითარლა ცხად-ვყოთ, რამეთუ არცა იგინი არიან ენასა ზედა ქართულსა გარნა ითქუმოდვე, რამეთუ ორობითნი მათ ეწოდებიან, რომელნი მხოლოდ ორთა პირთა საცნაურ-ჰყოფენ: რამეთუ თქუმითა, ვითარმედ: „ტო თეო“ [τὼ θεῶ] ორნი პირნი საცნაურ ექმნენს მსმენელსა. ხოლო ტუნ თევზ [τοῖν θεοῖν]. ესე იგი არს, ვითარმედ „ღმერთთანი“, გარნა ორთასა საცნაურ-ჰყოფს და არა მრავალთასა, რამეთუ „ღმერთი“ ერთსა პირსა, ხოლო „ღმერთნი“ მრავალთა პირთა დაჰსახვენ და არა ორთა ამისთუს, ვინაჲთგან ორთა პირთა დამსახველნი არა გუქონან სახელნი და წოდებითი ორობითთაჲ: „ო თეო“ [ὁ θεῶ]³.

ეს არის ქართველი ავტორის ერთ-ერთი მეცნიერული დასკვნა, რომლითაც კიდევ ერთხელ დასტურდება ის, რომ ქართველ მწიგნობარს მექანიკურად კი არ გადმოაქვს ის გრამატიკული ნორმები, კანონები (κανόνες), რაც მის მოღვაწეობამდე მრავალი საუკუნით ადრე შექმნეს ალექსანდრიელმა მეცნიერებმა, არამედ ქართული ენის ბუნებიდან გამომდინარე ცვლის და ავსებს მას.

საბოლოოდ, კიდევ ერთხელ რომ გავიაზროთ ამ პატარა მოცულობის გრამატიკული თხზულების მნიშვნელობა ქართული გრამატიკული აზროვნების ისტორიისათვის, ჩამოვთვლით ავტორის დაკვირვებებს ქართული ენის შესახებ:

1. ქართულს არა აქვს ართრონი;
2. ქართულს არა აქვს ორობითი რიცხვი;
3. ბერძნული მიცემითისა და აიტიატიკე ბრუნვების ფორმები „ქართულად ერთ ლექსად ითქუმის“.

¹ ანტონ I, ქართული ლრამატიკა, გვ.81.
² იქვე, გვ. 134.
³ მ. შანიძე, „სიტყუაჲ ართრონთათუს“..., გვ.135.

ყველაზე მნიშვნელოვანი კი ისაა, რომ მისმა ნაშრომმა შემოგვინახა ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინოლოგია, რომელიც ხშირად მრავალი საუკუნის შემდგომ იჩენს თავს, როგორც დასტურის მისი დიდი მეცნიერული სიცოცხლისუნარიანობისა.

“თვნიერ ტკივილისა შეუძლებელ არს ყოველი საქმე მოღუაწებად“, — ამ სიტყვებით ამთავრებს ავტორი თავის მცირე მოცულობისა და ძალზედ მნიშვნელოვან გრამატიკულ თხზულებას, რომელშიც წარმოჩნდება არა მხოლოდ მისი ფართო და ღრმა განათლება, არა მხოლოდ ის, რომ იგი კარგად იცნობს დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკას და, საერთოდ, ბერძნულ გრამატიკულ სისტემას, არამედ ნათლად ჩანს ყველა დროის მეცნიერთათვის შესაშური ნიჭი — მარტივად და გასაგებად გადმოგვცეს თავისი ცოდნა.

2.3. ეფერემ მცირეს არეოპაგიტული წიგნების გადმოღებაში, როგორც თვითონვე აღნიშნავს ანდერაშში, დახმარებია იოანე „საღმრთო ფილოსოფოსი და ჯორჯიელად ღრამმატიკოსი“¹.

ცნობილია, რომ **იოანე პეტრიწის** ხშირად მოიხსენიებენ „ღრამატიკოსის“ სახელით და მას გრამატიკის ავტორობასაც მიაწერენ. ანტონ კათალიკოსს შეუსწავლია პეტრიწის ლიტერატურული მემკვიდრეობა და დაუწერია მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ზოგადი მიმოხილვა, რომელშიც თავმოყრილია ცნობები, თუ ვინ იყო პეტრიწი, სად მოღვაწეობდა და რა შრომები ეკუთვნის მას. ეს მიმოხილვა ჩართულია „სპეკალში“ სათაურით: „იოანესთვის პეტრიწისა ფილოსოფოსისა მოკლედ მოვსენებად, თუ ვინ იყო იგი, ანუ ვითარ იყო“². ამ მიმოხილვის თანახმად, იოანე პეტრიწმა „ყოველი ფილოსოფიად, ესე იგი ღრამატიკად და რიტორიკად და გეომეტრიად და ასტრონომიად და მუსიკად და ფიზიკად და მეთეფისიკად, ვითა მზემან ზოდნი, ერთბამად შემოვლო, და ყოველსა ელლინთა ენამზეობითსა სიტყვთსა ჳელოვნებასა ზედმიწევნილ იქმნა“³.

XVII საუკუნის მიწურულს პეტრიწის ვინაობით დაინტერესებულა ცნობილი მწიგნობარი და კალიგრაფი დავით რექტორი. მას დაუწერია ბიოგრაფიული მიმოხილვაც, სადაც გვაწვდის ასეთ ცნობას: „...ამანვე იოანემ ქართველთა შორის შემოიღო უღლვილება

¹ იოანე პეტრიწი. სათნოებათა კიბე, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ივ. ლოლაშვილმა, თბ. 1968, გვ. 36-37.
² ქ. ქველიძე, სპეკალი, ახლად აღმოჩენილი ფილოსოფიური შრომა ანტონ პირველისა, ეტიუდები, I, თბ., 1956, გვ. 270-282.
³ იქვე, გვ. 279.

ზმნისა, ამანვე — მავითარებელი ზმნისა, სახელზმნისა და მიმღობისანი. ესევე არს ქართველთა ენასა ზედა ლექსთა დამკვეცისა შემომღებელი¹.

იოანე პეტრიწის გრამატიკის ავტორობას მიაწერენ ასევე ა. შეგერენი, მ. ბროსე და ალ. ცაგარელი. მ. ბროსე პირდაპირ ამბობს, რომ ანტონზე უწინ ქართული გრამატიკა დაწერაო ფილოსოფოსმა პეტრიწმა. ამასვე იმეორებს შეგერენი².

ალ. ცაგარელი ეყრდნობა ანტონის გრამატიკის ერთ ადგილს, სადაც მსჯელობს ვნებითი გვარის განუსაზღვრელ კილოზე. რომ ასეთი კილო „ჯერ არს განრჩევიად უკმოდსა ამის მიერ, რომელა ვ. რამეთუ ესე იოანე ფილოსოფოსისგან ქმნილი კანონი არს, მაგალითებრ: ჭამვად, წერვად, შეწირვად“³. ალ. ცაგარელი ანტონის მსჯელობას ასეთ კომენტარს უკეთებს: „მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი ვნებითის ფორმა არ იცის ქართულმა ენამ, ჩვენთვის მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომელიც მცდარობის მიუხედავად, გვიჩვენებს, რომ პეტრიწის შრომა იყო საგანგებო დანიშნულების გონებაამახვილური გრამატიკული ტრაქტატი“⁴.

მოსე ჯანაშვილი პეტრიწის „ნამუშავევში“ გრამატიკასაც თვლის⁵.

1909 წელს გამოცემულ წიგნში — „Иоанн Петрицкий — грузинский неоплатоник XI-XII века“ — ნიკო მარმა გამოთქვა მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ცნობილი მოაზროვნის იოანე იტალოსის ერთ-ერთი ტრაქტატის ადრესატი ქართველი (აფხაზი) ფილოსოფოსი და გრამატიკოსი იოანე პეტრიწია⁶.

ნიკო მარი, ძირითადად, ემყარებოდა ბიოგრაფიულ ცნობებს. ცნობილია, რომ იოანე პეტრიწი XI საუკუნის II ნახევრისა და XII საუკუნის დასაწყისის მოღვაწეა. განათლება მას ბიზანტიაში მიუღია, სადაც უმუშავებდა იმ ფილოსოფიურ წრეში, რომლის მეთაურები იყვნენ ჯერ მიქელ პსელოსი, შემდეგ იოანე იტალოსი. ამ ფილოსოფიური სკოლის მუშაობა მიმართული იყო ზოგიერთი ძველი

¹ იოანე პეტრიწი, სათნობათა კიბე, იბ. ივ. ლოლაშვილის წინასიტყვაობა, გვ. 16.

² А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, СПб, 1873, გვ. 106.

³ ანტონ I, ქართული ლრამატიკა, გვ. 169.

⁴ იქვე, გვ. 12.

⁵ მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა, წიგნი მეორე, ტფ., 1909, გვ. VIII.

⁶ Н. Марр, Иоанн Петрицкий, грузинский неоплатоник XI-XII в.в. СПб, 1909, გვ. 54.

ბერძნული წარმართული აზრების განახლებისაკენ, რისთვისაც მას (სკოლას) ბიზანტიაში დევნიდნენ. პსელოსმა დათმო თავისი პოზიციები, ზოლო იოანე იტალოსი და მისი მიმდევრები ალექსი კომნენოსის წამოწყებით 1082-84 წლებში ეკლესიამ გაასამართლა და შეაჩვენა. 1083 წლამდე იოანე პეტრიწი, ჩანს, კონსტანტინეპოლში იყო იტალოსის მოწაფედ. სასამართლოს შემდეგ იტალოსი კონსტანტინეპოლიდან გააძევეს. 1083 წელს დევნა დაუწყეს მის მოწაფეებს. სასამართლო ოქმებში შემონახულია ერთი პუნქტი, რომელიც კრძალავს იტალოსის მოწაფეებისა და მიმდევრების შინ მიღებას, ემუქრება მათთვის თანაგრძნობის გაშწევთ. 1083 წლის შემდეგ იოანე პეტრიწონის მონასტერში უნდა მისულიყო. ზედწოდება „პეტრიწი“ მას, როგორც ალ. ცაგარელი ვარაუდობს, ამ ადგილის სახელწოდებიდან უნდა ჰქონდეს მიღებული¹.

კონსტანტინეპოლის უმაღლესი სკოლის პროფესორის, იოანე იტალოსის 97 ტრაქტატიდან, რომელთა ძირითადი მასალა წარმოადგენს სტუდენტებისათვის წაკითხული ლექციების კურსებს, არაერთია შექმნილი პასუხის სახით ვინმეს მიერ დასმულ შეკითხვაზე. ზოგჯერ ის კიდევ ასახელებს პირს, რომელსაც უწერს განმარტებას. მაგალითად, ერთ თხზულებას ჰქვია „იმპერატორ ანდრონიკე კომნენოსს „დიალექტიკის შესახებ“. 43-ე ტრაქტატის სათაურია: „იმპერატორ ანდრონიკეს მიმართ, რომელმაც წამოჭრა „საკითხი ჰომეროსის აზრზე სიზმრების შესახებ“, 50-ე ტრაქტატის — „მიქელ დუკას მიმართ საკითხზე: განიცდიან თუ არა სულები განვითარებას სხეულის დაღუპვის შემდეგ“².

64-ე ტრაქტატი აბაზგი გრამატიკოსისადმი გაგზავნილი პასუხია: „წერილი აბაზგი გრამატიკოსისადმი გრამატიკის ზოგიერთი საკითხის სიძნელეთა შესახებ“ (Προς τον Ἀβασγὸν γραμματικὸν ἀπορίαι περὶ τῆσων τῆς γραμματικῆς). პასუხი საკმაოდ ვრცელია. ტრაქტატის დასაწყისში აბაზგ გრამატიკოსს იტალოსი მიმართავს ქება-დიდებათ და მისდამი დიდი მოწიწებითა და მეგობრული გრძნობების მტკიცებით.

¹ Н. Марр, Иоани Петрицкий..., გვ. 54-60; А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, გვ. 105-106. ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ. 464-465; ნ. კეკელიძე, იოანე პეტრიწის ენის საკითხისათვის, თსუ შრომები, ტ., 61, 1953.

² ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1969, გვ. 263-264; ნ. კეკელიძე, იოანე იტალოსის წერილი აბაზგი გრამატიკოსისადმი და წერილის ადრესატი, აღმოსავლური ფილოლოგია, I, თბ., 1969 გვ. 247.

წერილის შემდგომ ნაწილში იოანე იტალოსს ვრცელი საუბარი აქვს თავის მეგობართან, აბაზგ გრამატიკოსთან, სახელზე (ბისიმა), რომელიც მეტყველების ბრუნებადი ნაწილია (μέρος λήγου πτωτικόν), ბრუნებაზე, ზმნაზე და მის დროებსა და უღლებაზე (τήματος χρόνους τε και συζυγίας)¹.

იოანე იტალოსს მეტად საყურადღებო დაკვირვებები და შენიშვნები აქვს გამოთქმული თრაკიელისეული მეტყველების ნაწილების შესახებ.

„თანამედროვე ენათმეცნიერების მიერ ერთი საკლასიფიკაციო ნიშნის უქონლობის გამო ყბადაღებული კლასიფიკაცია მეტყველების ნაწილებისა დაწუნებულია ჯერ კიდევ იტალოსთან“, — შენიშნავს ნ. კეჭალაძე².

იტალოსი ილაშქრებს მიმღეობის ცალკე მეტყველების ნაწილად გამოყოფის წინააღმდეგ. მას, ამავე დროს, კარგად შეუმჩნევია თრაკიელისა და სხვათა შეცდომა, რომელთაც ართრონი და ნაცვალსახელები ვერ განურჩევიათ ერთმანეთისაგან და ერთ წყებაში აქცედნენ ბ ნაწევარს და მზ ნაცვალსახელს. მზ ხომ ნაცვალსახელიაო, — კითხულობს იტალოსი, — და თუ ერთი და იგივეა ართრონი და ნაცვალსახელი, რატომ უნდა ჩავთვალოთ მეტყველების ორ ნაწილად და არა ერთად? მაშინ რვა ნაწილის ნაცვლად შეიდი იქნება. თუ სხვადასხვაა? თუ არაა განსხვავება, როგორ იქნება სხვადასხვა. მაშ, ერთსა და იმავე დროს იგივეც ყოფილა და სხვადასხვაც, რაც შეუძლებელია³.

„შუა საუკუნეებში შეამჩნიეს, რომ ზმნიზედის განსაზღვრება არაა ზუსტი და საკმარისი, რადგან ზმნიზედის ხმარება შეიძლება არა მარტო ზმნებთან, არამედ ზედსართავ სახელებთან და ზმნიზედებთანაც. ამას ამბობს იტალოსიც“, — წერს ნ. კეჭალაძე⁴.

იტალოსი იწუნებს აგრეთვე მეტყველების ბოლო, მერვე ნაწილის, შემკვრელის — თსზεσμοδს (ანუ თანამედროვე ქართული ტერმინოლოგიით, კავშირის) ერთ-ერთი ჯგუფის აღმნიშვნელ ტერმინს დიაცესუკიკადს — **მაცალკევებელს**. შემკვრელი თუ განცალკევბულთ კრავს, როგორაა მაცალკევებელად, გამთიშველად წოდებული⁵.

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ.465.

² ნ. კეჭალაძე, იოანე იტალოსის წერილი..., გვ.236.

³ იქვე, გვ. 230.

⁴ იქვე, გვ. 238.

⁵ იქვე, გვ. 240.

ასევე უარყოფს ტერმინს — **წინდებული** (πρόθετος), ყოველთვის არ ემატება წინ სხვა სიტყვებსო (იქვე ნ. კეჭალმაძე იმოწმებს ამის დამამტკიცებელ მაგალითებს: λόγους ἔνεκα, περί).

იტალოსი თავის გრამატიკულ საუბარში ხშირად ემყარება სოკრატეს და არისტოტელეს.

ნ. კეჭალმაძე, რომელიც საფუძვლიანად იცნობს პეტრიწის ენას, მის თხზულებებს, პოულობს დამატებით არგუმენტებს და დამატებით მასალას დასამტკიცებლად ნ. მარის მიერ წამოყენებული ჰიპოთეზისა, იოანე პეტრიწისა და იოანე იტალოსის 64-ე ტრაქტატის ადრესატის იგივეობის შესახებ.

წერილის შინაარსით ცხადია, რომ იოანე იტალოსის წერილის ადრესატი კარგადაა გარკვეული ამ საკითხებში, კარგად იცნობს ბერძნულ ფილოსოფიასა და ბერძნულ გრამატიკულ მოძღვრებას, კერძოდ, დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკას.

იოანე პეტრიწი რომ დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკაში არსებულ დებულებებს იყენებს თავისი მსჯელობის დროს და, ამავე დროს, სარგებლობს ამ გრამატიკის კომენტატორთა თხზულებებით, ეს ნათლად წარმოაჩინა ს. ყაუხჩიშვილმა ჯერ კიდევ 1943 წელს თავის წერილში „მასალები იოანე პეტრიწის „განმარტების“ წყაროთა შესწავლისათვის“.

„იოანე პეტრიწს თავისი „განმარტების“ ბოლოსიტყვაობაში, ბასილ დიდზე მსჯელობისას, მოჰყავს გრიგოლ ნაზიანზელის აზრი ბასილის გრამატიკული განსწავლულობისა და მისი დამსახურების შესახებ მეტყველების განვითარების საქმეში და იქვე განსაზღვრავს გრამატიკის ცნებას, რომელიც მთლიანად იმეორებს დიონისე² თრაკიელს, ხოლო გრამატიკის ნაწილთა ჩამოთვლაში და მათ განმარტებაში იგი კვალდაკვალ მიჰყვება დიონისეს, — წერს ს. ყაუხჩიშვილი და იქვე იმოწმებს ამ განსაზღვრებას დიონისიოს თრაკიელის ტექსტის პარალელურად.

დიონისიოს თრაკიელი
Περὶ Γραμματικῆς

იოანე პეტრიწი

Γραμματικὴ ἔστιν ἐμπει-
ρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ
συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πᾶν

ღრამატიკოსობაჲ არს
გამომცდელი მოქმედთაჲ ანუ
აღმწერელთაჲ, ვითარცა მრ-

¹ ნ. კეჭალმაძე, იოანე იტალოსის წერილი..., გვ. 239-240.

² ამ წერილში ს. ყაუხჩიშვილი „დიონისე“ ფორმას ხმარობს, ხოლო „ბერძნული ლიტერატურის ისტორიის“ II ტომში — „დიონისიოსს“.

λεγομένων.

ვალთა რათმე ზედა გამომეტყულებისა.

Μέρη δὲ αὐτῆς ἔστιν ἕξ-
πρῶτον ἀνάγνωσις ἐντριβῆς
κατὰ προσώδιαν,
δεύτερον ἐξήγησις κατὰ τοὺς
ἐνυπάρχοντας ποιητικούς τρό-
πους,

τρίτον γλωσσῶν τε καὶ ἱστο-
ριῶν πρόχειρος ἄποδοσις, τέ-
ταρτον ἔτυμολογίας εὗρεσις,

πέμπτον ἀναλογίας ἐκλογι-
σμός, ἕκτον κρίσις ποιημάτων,
ὁ δὲ δὴ κάλλιστόν ἐστι πάντων
τῶν ἐν τῇ τέχνῃ.

და გამოაჩინებს მოქმედებით-
თა სახეთა, თუ ვითარ ჯერ
არს გამოთქუმა,

და ენათმეცყუელებათა და
მატიანთა მოქმელობასა გარ-
დასცემს, და მზა-მეტყუელება-
თა, ესე იგი არს სახელისა-
გან თარგმანებათა მოიპოებს,
და შესატყვისობათა გარდმოს-
ცემს, და უმჯობესი არს ნაქ-
მართა განმრჩეველობად.

როგორც ვხედავთ, არ ჩანს მხოლოდ ერთი ნაწილი, „კითხვის შესახებ“; „ძნელი საფიქრებელია, რომ პეტრიწს გამოეტოვებინოს ამ ნაწილის განსაზღვრა, — შენიშნავს ამასთან დაკავშირებით ს. ყაუხჩიშვილი, — ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ გადაშვრის შეცდომა უნდა იყოს. რომ პეტრიწი კარგად იცნობს გრამატიკის ამ ნაწილს და თვლის მას გრამატიკის განუყოფელ ნაწილად, ჩანს იქიდან, რომ თავისი „განმარტების“ წინასიტყვაობაში (გვ.6,7-20) დაწვრილებით და საგანგებოდ ჩერდება „კითხვაზე“¹.

მოგვყავს ადგილი პეტრიწის შრომებიდან, რომელზეც ს. ყაუხჩიშვილი მიუთითებს: „გარნა დავსძინოთ მცირედ და კითხვისათვისცა, თუ ვითარ ჯერ არს ამათ სასწავლოდსა წიგნთა კითხვა, ვითარცა თვთ სოკრატისთვის იტყვან, ვითარმედ იკითხვიდისო სოკრატ, ვითარ იკითხვიდიან ყრმანი მცირენი, და კუალად შეექცის მასვე წარკითხულსა, რამეთუ არა თუ გუარსა ჯერ არს საკითხავისა მიცემად, არამედ ცნობისა და აღუწყებისათვის არს სათანადოდ. და გაკუეთისა და შედგმისა და უკუნქცევისა და უკანადთ პირთა აღებისა და წერტილთა და სხუათ ყოველთა მძლუართა, ვითარ მახულსა ოქსიასა, და ვარიასა, რომელ არს მძიმე, და პერისპომე-

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, მასალები იოანე პეტრიწის „განმარტების“ წყაროთა შესწავლისათვის, საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, №8, 1941, გვ. 756.

ნონსა, რომელ არს გარემორთხმული, და სხუასა ყოველსავე სათანადო არს რადთა ვიკმარებდეთ ვმასავე თანა და პირსა სიტყვისასა, რადთა გონებაჲ უცთომელი აღვიუწყოთ“¹.

როგორც ცნობილია, ბერძნულში მართლკითხვისათვის ერთ-ერთი აუცილებელი პირობაა მახვილის სწორად დასმა, ვინაიდან ხშირად გრამატიკული მახვილის შეცვლით სიტყვის მნიშვნელობაც იცვლება.

დიონისიოს თრაკიელთან გრამატიკის ექვსი ნაწილიდან პირველი სწორედ კითხვაა, პროსოდის თანახმად — Ἐνάγυσαις ἐντριβίης κατὰ προσῳδίαν — ამ ნაწილის პირველობას ჰელიოდორე ასე ხსნის: „ნაწილთა რიგი შექმნილია პედაგოგიური საჭიროების თანახმად, რადგან, πρῶτον γὰρ ἀναγύναται δὲ τὸν νόον უპირველესად აუცილებელია კითხვა იცოდეს ახალგაზრდაჲ“². ბერძნული ტერმინი ἀνάγυσαις, რომლის ზუსტი ქართული ექვივალენტი ანტონის გრამატიკაში გვაქვს — **აღმოცნობა**, სწორედ ამას უნდა გულისხმობდეს νοῦν ὀρώμεν — გონებით რომ დავინახოთ, ანუ, როგორც პეტრიწი ამბობს, „გონებაჲ უცთომელი აღვიუწყოთ“.

ს. ყაუხჩიშვილმა ამავე წერაღში გვიჩვენა პეტრიწის შრომებში გამოვლენილი დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკის სხვა ადგილიც, კერძოდ, დიონისიოს თრაკიელი იოანე პეტრიწი

Τὶν ἀιφέρει σιγμῆ ὑποσιγμῆς; Χρόμα· ἐν μὲν γὰρ τῆ σιγμῆ πολὺ τὸ διάστημα, ἐν δὲ τῆ ὑποσιγμῆ παντελῶς ὀλίγον.

(ჯჰოდიასტოლი, რომელ არს ქუეშე გამომყოფი), ანუ თუ წენტილი, ვით ესე — ხოლო ქუეშეწენტილი, აჰა რომელი უმცირესრე მოიღებს ჟამსა ქუეშეწენტილი წენტილისასა.

ეს არის „გრამატიკის ხელოვნების“ მეოთხე თავი, რომელიც წერტილისა და მძიმის (სტიგმისა და იპოსტიგმის) შესახებაა.

ქართული ტექსტი დროთა განმავლობაში შერყენილა, მაგრამ იმ სახითაც კი, როგორითაც ის მოღწეულია, კვალდაკვალ მისდევს დიონისიოს თრაკიელის განსაზღვრებას. ქართულ ტექსტში დაცულია ცალკეული გამოთქმებიც: Χρόμα „ჟამსა“, παντελῶς ὀλίγον „უმცირესრე“³.

¹ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, 1937, გვ. 44.
² Scholia..., გვ. 53.
³ იქვე, გვ. 757.

„იოანე პეტრიწის „განმარტებაში“ არსებული გრამატიკული მსჯელობა როდის განისაზღვრება მართოდენ დიონისე თრაკიელის „გრამატიკიდან“ მოყვანილი ადგილებით, — წერს ს. ყაუხჩიშვილი, — ეს ადგილები პეტრიწის სჭირდება თავისი ფილოსოფიური კონცეფციის გასაშლელად, თავისი აზრების განსამტკიცებლად შესახებ „გონიერი არსებისა“, „გონებისა“, „სიტყვიერისა“ და სხვათა. ამით აიხსნება ის, რომ პეტრიწი შლის თავის გრამატიკულ მსჯელობას; ჩვენ გვგვდებია, ერთი მხრით, ისეთი ადგილები, სადაც პეტრიწი დიონისე თრაკიელის უკვე მოყვანილი განსაზღვრის შესახებ იძლევა განმარტებას, ხოლო, მეორე მხრით, გვაქვს ისეთი ადგილები, სადაც მსჯელობაა (თუმცა მოუყვანელ, მაგრამ) დიონისეს გრამატიკაში არსებულ დებულებათა საუფუძველზე, ასეთი მსჯელობის დროს იოანე პეტრიწი სარგებლობს ძველი და გვიანი ავტორების კომენტატორების თხზულებებით“¹.

ტექსტის იმ ადგილის გასწვრივ, სადაც პეტრიწის განმარტებითი ხასიათის მსჯელობაა პროსოდის შესახებ, აშიაზე მთლიანადაა მოცემული თრაკიელის ერთ-ერთი კომენტატორის, თეოდოსის პატარა თხზულების „პროსოდის შესახებ“ პირველი პარაგრაფი.

თეოდოსი

იოანე პეტრიწი

Προσῳδαί εἰσι δέκα·

პროსოდისანი ათნი:

δέξια, βαρεία, περισπᾶμένη, μακρά, βραχεῖα, δασεία, ψιλή, ἀπύστροφος, ἰφέν, ἰποδιαστολή.

ოქსია, ვარია, პერისპომენი, მაკრა, ვრაქია, დანია (დასია), ფსილი, აპოსტროფოს, კფენ, უპოდისტოლი.

ს. ყაუხჩიშვილის ამ წერილმა, რა თქმა უნდა, განამტკიცა ის მოსაზრება, რაც სხვადასხვა დროს გამოუთქვამთ პეტრიწის გრამატიკოსობის შესახებ, მაგრამ ჰქონდა თუ არა მას დამოუკიდებელი გრამატიკული ნაშრომი, ეს ჯერ კიდევ დაუდასტურებელია.

როგორც ცნობილია, ბოლოს პეტრიწი დავით აღმაშენებლის მიწვევით გელათის აკადემიაში მოღვაწეობდა. გელათის აკადემიაში იოანე პეტრიწის ხელმძღვანელობით წარიმართა მიზანდასახული მეცნიერული მუშაობა. „იოანე პეტრიწი და მისი თანამოღვაწენი დიდ შემოქმედებითს სითამამეს იჩინენ, ფართო გასაქანს აძლევენ ქართული სიტყვათწარმოების მრავალფეროვან ხერხებსა და საშუალებებს და მათი განზოგადებით ქმნიან ახალ ცნებათა შესატყვის

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, მსაალბი..., გვ.758.

ქართულ ტერმინებს, ამკვიდრებენ ახალ პროდუქტიულ მნიშვნელობებს, რომლებიც დღესაც ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის განვითარების საფუძველს წარმოადგენენ¹, — წერს დ. მელიქიშვილი¹.

იოანე პეტრიწის მიერ შექმნილი რამდენიმე გრამატიკული ტერმინი დღესაც გამოიყენება ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში.

ა. ბერძნული ტერმინის ბῆξις-ს (მახვილის ერთ-ერთი სახეობა) პეტრიწისეული ქართული შესატყვისი — **მახვილი** დღესაც არსებობს, მხოლოდ მისი მნიშვნელობა გაფართოვდა და ბერძნული τόνος-ის შესატყვისად იქცა. **მახვილის** მნიშვნელობის გაფართოება, ალბათ, განაპირობა იმან, რომ ქართულში მხოლოდ ამ სახეობას იყენებდნენ, რომელსაც ბერძნულად ბῆξις ერქვა. მას ხმარობდნენ სხვადასხვა მიზნით, მაგალითად, ანტონმა წრფელობითისაგან განსასხვავებლად ეს ნიშანი დაუსვა შემასმენლობითს. ქართულში მახვილის არსებობაზე მსჯელობის დროს ქართულ სიტყვებს ამ ნიშანს (´) უკეთებდნენ. მაშასადამე, ბერძნული ტერმინის ბῆξις-ს თარგმანი **მახვილი**, რომელიც მკვეთრ მახვილს აღნიშნავდა და განსხვავდებოდა მძიმე მახვილისა (˘) და შემოსილი მახვილისაგან (˘˘), დღეს ზოგადი მნიშვნელობით დამკვიდრდა ქართულში.

ბ. იოანე პეტრიწთან **ანალოგიის** (Ἀναλογία) ქართული კორელატია **შესატყვისობა**. გრამატიკის მეხუთე ნაწილი „Ἀναλογίας ἑκλογισμός“ (ანალოგიათა ჩამოთვლა) პეტრიწმა, როგორც ვნახეთ, ასე თარგმნა: „[გრამატიკა] შესატყვისობათა გარდასცემს“. იოანე პეტრიწის მიერ შექმნილი ეს ლექსიკური კალკი დღემდე შემორჩა ქართულ ენას². თრაკიელის გრამატიკის ქართულ თარგმანში ანალოგიის ნაცვლად პეტრიწისეულ **შესატყვისობას** ვიყენებთ.

ბ. „ახალი ცნების შესატყვისი ქართული ტერმინის წარმოებისას გელათის სკოლის მოღვაწენი ამოდიოდნენ ბერძნული ლექსემის როგორც ძირეული, ამოსავალი მნიშვნელობიდან, ისე — ზოგჯერ მისი კონტექსტუალური მნიშვნელობიდანაც, ამასთან, ისინი შეპყრობილნი იყვნენ იმ მთავარი მიზნით, რომ შეექმნათ სპეციალურ ტერმინთა ისეთი სისტემა, რომლის ყველა რგოლი ქართული ძირე-

¹ დ. მელიქიშვილი, გელათის სკოლა და ქართული მეცნიერული ენის განვითარების საკითხები, თსუ შრომები, ენათმეცნიერება, №10, 1986, გვ. 231.

² М. Пичхадзе, О некоторых вопросах грамматики древнегрузинской филологии, Кавказ и Средиземноморье, 1980, гв. 251-263.

ული და აფიქსური მასალით იქნებოდა ერთმანეთთან დაკავშირებული“, — აღნიშნავს დ. მელიქიშვილი¹.

ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიასაც ძველი მთარგმნელები ბერძნულ გრამატიკულ დებულებებზე დაყრდნობით ქმნიან და ამიტომ ხშირად ამ დებულებათა გაუთვალისწინებლად ძნელია ამ ტერმინთა ახსნა. ამის თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენს ბერძნული ტერმინის — ἔτυμολογία-ს ქართული შესატყვისები: **მზაპასუხობა** (ეფრემ მცირე) და **მზამეტყუმილება** (იოანე პეტრიწი). ცნობილია, რომ ბერძნულ ტერმინში იგულისხმება სიტყვის ჭეშმარიტი მნიშვნელობის, ანუ თავდაპირველი მნიშვნელობის — ეტიმონის (ἔτυμον) დადგენა. ქართული ტერმინ-კომპოზიტის პირველი ნაწილი „მზა“ კი ბერძნულ ἔτυμος-ს შესატყვისება.

შეცდომის სათავედ ს. ყაუხჩიშვილი, იოანე პეტრიწის შრომებისათვის წამძღვარებულ შესავალში მიიჩნევდა ἔτυμον „ნამდვილი“, „ჭეშმარიტი“ და ἔτυμος „მზა“ სიტყვების აღრევას იმ მიზეზით, რომ საშუალო ბერძნულში οι კომპლექსი და v ერთნაირად იკითხება და ორივე სიტყვა წარმოითქმის, როგორც etimon. აღმოჩნდა, რომ ძველი ქართული ტერმინები „მზამეტყუმილება“ და „მზაპასუხობა“ მომდინარეობს დიონისიოს თრაკიელის კომენტატორების, კერძოდ, ბიზანტიელი კომენტატორის განმარტებებიდან: ეტიმოლოგია არის ἔτυμος ἑρμηνεία λέξεως ანუ „სიტყვის **მზა განმარტება**“ და ἑρμηνεύειν ἔτυμους ἀποκρινέσθαι „შეკითხვაზე **მზა პასუხის** გაცემა“.

ამ ფაქტს ყურადღება მიაქცია და განიხილა ნ. მახარაძემ წერილში: „Термин ἔτυμολογία (этимология) и его древнегрузинские эквиваленты“².

ამდენად, ვფიქრობთ, ძველ ქართულ მწერლობაში დადასტურებულ გრამატიკულ ტერმინებზე მსჯელობისას შემთხვევითობა ან ქართული მთარგმნელის მიერ ბერძნული სიტყვის არასწორი გაგება ნაკლებადაა სავარაუდებელი. მით უფრო, როცა საქმე გვაქვს ისეთ მწიგნობრებთან და ბერძნულ სამყაროს უშუალოდ ნაზიარებ მოღვაწეებთან, როგორებიც არიან ეფრემ მცირე და იოანე პეტრიწი.

2.4. ამავე პერიოდის ქართული გრამატიკული აზროვნების დახასიათება შეგვიძლია, განვავრცოთ გელათის სკოლის წარმომადგენლის მიერ თარგმნილი თხზულებების მონაცემებით. ესაა ალექსანდრიული სკოლის მამამთავრის, ამონიოს ერმისის კომენტარები

¹ დ. მელიქიშვილი, გელათის სკოლა..., გვ. 231.
² Византиноведческие этюды, 1991, გვ. 90-95.

პორფირიოსის ცნობილ ნაშრომზე „შესავალი არისტოტელეს კატეგორიათაღმძი“ და არისტოტელეს შრომაზე „კატეგორიები“: „მოსაჯსენებელი ზუთთა ჯმათაღმძი პორფირი ფილოსოფოსისათა“ და „მოსაჯსენებელი ათთა კატილორიათაღმძი არისტოტელისათა“.

ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართველი მთარგმნელის ვინაობის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. მკვლევართა ერთი ნაწილი მთარგმნელად XII საუკუნის მოღვაწეს, იოანე ტარიჭისძეს, აღიარებს (კ. კეკელიძე), მეორე ნაწილი მთარგმნას იოანე პეტრიწს მიაწერს (ს. გორგაძე, ი. ლოლაშვილი), ზოლო ზოგიერთთა შეხედულებით, მთარგმნელის ვინაობა დაუდგენელია (ნ. კეჭალაძე). რიგი ტექსტოლოგიური და ენობრივი მონაცემების მიხედვით მ. რაფაგა ასკვნის, რომ იოანე პეტრიწი არ უნდა იყოს მთარგმნელი, ზოლო იოანე ტარიჭისძის მთარგმნელად აღიარების სასარგებლოდ არავითარი წერილობითი ცნობა არ არსებობს და, ამდენად, საკითხი ღიად რჩება².

მ. რაფაგამ შეისწავლა ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებში გამოყენებული მეცნიერული ტერმინოლოგია, მათ შორის, გრამატიკულიც.

თრაკიელისეული განსაზღვრება გრამატიკისა, რომელიც, როგორც ვნახეთ, იოანე პეტრიწის შრომებშია დადასტურებული, ამონიოს ერმისის თხზულების „მოსაჯსენებელი „ზუთთა ჯმათაღმძი“ პორფირი ფილოსოფოსისათა“ ქართულ თარგმანშიც გვხვდება, მხოლოდ პეტრიწისეულისაგან განსხვავებული რედაქციით: „ღრამატიკოსობაჲ არს გამოცდილებაჲ სიტყვსმოქმედთა და აღმწერელთამიერი ვითარ სამრავლოდ სათქუმელ არს“.

ჩვენთვის, ბუნებრივია, მნიშვნელოვანია დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკულ ტერმინთა ქართული შესატყვისების რაობა და არა თავისთავად ის, რომ ამონიოსი იცნობს თრაკიელის გრამატიკულ სისტემას, რაც აღექსანდრიული სკოლის ფილოსოფოსისთვის სავსებით გასაგები და ბუნებრივი მოვლენაა.

გამოვყოფთ რამდენიმე მომენტს, რომელსაც, სრულიად აშკარად, დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკასთან მივყავართ:

¹ ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 046.

² იქვე, გვ. 057.

³ მ. რაფაგა, ამონიოს ერმისის თხზულებებში დადასტურებული გრამატიკული ზანიათის ცნობები, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, 1981.

⁴ ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 0103.

თანახელი, მრავალხანელი

ცნობილია, რომ პერიპატეტეკოსები პოლიონიმს (πολυσημιον), ანუ სიტყვასიტყვით, **მრავალხანელს** უწოდებდნენ იმას, რასაც დიონისიოსი სინონიმს (συνσημιον) უწოდებს¹:

„Συνσημιον δέ ἐστι τὸ ἐν διαφόροις ὀνόμασι τὸ αὐτὸν δηλοῦν, οἷον ἄορ ξίφος μάχαιρα σπάθη φάσγανον — სინონიმი სხვადასხვა სახელით გამოხატავს ერთსა და იმავეს, მაგალითად, ἄορ, ξίφος, μάχαιρα, σπάθη, φάσγανον“.

ამონიოს ერმისის თხზულების „მოსაჯენებელი „ათთა კატილო-რიათადმი“ ქართულ თარგმანში დადასტურებულია ტერმინების „სინონიმი“ და „პოლიონიმი“ ქართული კორელატები: სინონიმი — **თანახელი, ერთხანელი**, პოლიონიმი — **მრავალხანელი**. აქვეა მოცემული მრავალხანელის განსაზღვრება: „ხოლო უკუეთუ სიტყვსაებრ ვიდრემე უზიარებოდინ და სახელისაებრ განიყოფვიან, სახელ-იდებიან მრავალსახელად, ვითარ-იგი აქუს, ვითარმედ: აორ, ქსიფოს, მაჭერა, ფასლანონ, სპათი“, ესე იგი, ერთისა და იმავე საგნის გამოხატველ სხვადასხვა სახელს მრავალსახელი ეწოდებაო. ამ შემთხვევაში ცივი იარაღის — მახვილის — სხვადასხვა სახეობაა ჩამოთვლილი, რაზედაც მითითებას ვხვდებით აგრეთვე „დიალექტიკის“ 19,1 თავში განმეორებულ ამავე ფრაზაში², მხოლოდ აქ ერთგვის მთარგმნელების — ეფრემისა და არსენ იყალთოელის განმარტებები, რომ აქ ჩამოთვლილი მაგალითები, „ენითა ბერძენთაჲთა“ ხმაღს ეწოდება. ეფრემისა და არსენის თარგმანი თითქმის მისდევს ერთმანეთს, ამიტომ მხოლოდ ერთს დავიმოწმებთ, ეფრემისეულს: „მრავალ-სახელ არიან, რომელნი იგი განსაზღვრებითა ზიარ იყვენენ, ხოლო სახელითა განიყოფებოდინ, ესე იგი არს, ოდენ ერთი და იგივე საქმე მრავლითა სახელ-იდების სახელებითა, ვითარ-იგი ჳრმალსა ენითა ბერძენთაჲთა ეწოდების ფასლანონ, აორ, სპათინ, მაჭერა, ქსიფოს, არამედ ყოველნი ესე სახელნი ჳრმლისანი ერთსა განსაზღვრებასა მითუალღვენ, რომელ არს რკინაჲ ორ-პირი, ესე იგი არს, მახვილი რკინისაჲ, ორ-კერძოვე აღმახული. ხოლო წარიწერებიან მრავალსახელნი ესრეთ, ვითარმედ: მრავალნი სახელნი, ერთისათჳს საქმისა საკუთრად სახელ-დებულნი“³.

¹ იხ. კომენტარი: §12, 11.

² იოანე დამასკელი, დიალექტიკა..., გვ. 110.

³ ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 10.

როგორც ვხედავთ, მრავალსახელის მაგალითები ემთხვევათ თრაკიელისეულ სინონიმის მაგალითებს: აორ (ἀορ), ქსიფოს (Ξιφος), მაქერა (μάχηρα), ფასლანონ (φάσλανον), სპათი (σπάθη).

ამ მაგალითებს ასახელებს ასევე არისტოტელეს კომენტატორი ელიასი „კატეგორიების“ განმარტებებში, რასთან დაკავშირებითაც სომეხი მეცნიერი ნ. აღონცი აღნიშნავს, რომ ისინი აღებულია თრაკიელის გრამატიკიდან¹.

თანამოსახელე

ამონიოს ერმისის თხზულების „მოსავსენებელი ათთა კატილო-რიათადმი“ ქართულ თარგმანში **ომონიმიხ** შესატყვისია **თანამოსახელე**. აქვე მოყვანილია თრაკიელის გრამატიკიდან მაგალითი: „ხოლო უკუეთუ სახელისაებრ ვიდრემე ეზიარებოდიან და სიტყუსაებრ განიყოფვიან, თანამოსახელედ ითქუმიან. ვითარ იგი აქუს ორთა ეასთა, რამეთუ ერთითა უკუე სახელითა ზიარებად აქუს, ვითარმედ ეას, ხოლო საზღვარი არა იგივე, რამეთუ ტელამონოდს განსაზღვრებულნი ვიტყვთ, ვითარმედ: სალამონოდსგანი, რომელი ემარტოდმბრძოლა ეკტორსა, ხოლო ილეოს არა ესრეთ“², ესე იგი, ერთის მხრივ, აიანტი (=ეასი Αἴας) ტელამონის ძე და, მეორე მხრივ, აიანტი (=ეასი Αἴας) ილეოსის ძე. სახელი ერთია, პიროვნებები — სხვადასხვა.

თრაკიელთან ომონიმი ასეა განსაზღვრული: „ომონიმია ისეთი სახელი, რომლითაც შეიძლება მრავალი აღინიშნოს, მაგალითად, საკუთარ სახელებში აიანტი — ტელამონის შვილი და აიანტი — ილეოსის შვილი ...“

როგორც ვხედავთ, ამონიოს ერმისის ტექსტის ეს პასაჟი ჰგავს თრაკიელისეულ ტექსტს.

სიტყვა, ლექსი

ქართული ენათმეცნიერული აზრის ისტორიისათვის მეტად მნიშვნელოვანია ერმისის თხზულების „მოსავსენებელი „ხუთთა ვმათადმი პორფირი ფილოსოფოსისათა“ ქართულ თარგმანში დადასტურებული ის ტერმინოლოგიაც, რომელიც უკვე გავრცელებული ჩანს და საერთოა ქართველ მთარგმნელთათვის.

¹ Н. А д о н ц, Дионисий Фракийский..., გვ. CXVII.

² ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 108.

სიტყვა ნიშნავს „წინადადებას“, **სახელი** და **მარცვალი** დღევანდელი მნიშვნელობით იხმარება. $\lambda\epsilon\gamma\epsilon\varsigma$ უთარგმნელადაა გადმოტანილი — **ლექსი**, რომელიც ბერძნულში „სიტყვას“ ნიშნავს.

საგანგებოდ უნდა შევჩერდეთ ტერმინზე — **სიტყვა**, რომელიც ბერძნულ $\lambda\gamma\omega\varsigma$ -ს შეესატყვისება. ბერძნულ $\lambda\gamma\omega\varsigma$ -ს მრავალი მნიშვნელობა აქვს: „დებულება“, „დასკვნა“, „აზრი“, „მნიშვნელობა“, „წინადადება“, „რიცხვი“ და, პირველ რიგში, „მეტყველება“. ამონიოს ერმისის თხზულების ქართულ თარგმანში დადასტურებული ტერმინი — **სიტყვა** „წინადადებას“ აღნიშნავს: ამონიოსის განმარტებით, გრამატიკა სწავლობს წინადადებას და მის შემადგენელ ნაწილებს: „სიტყვსაჲ სახელთა მიმართ და თქუმათა, და ამათი მარცულთა მიმართ, და მათი ასოთა მიმართ. და ამას უკუე [ასწავებენ] ღრამმატიკოსნი შდრ. $\text{Ο}\iota\omicron\nu\ \tau\omicron\nu\ \lambda\gamma\omega\nu\ \epsilon\iota\varsigma\ \acute{\omicron}\nu\sigma\mu\alpha\tau\omicron\nu\ \kappa\alpha\iota\ \rho\eta\mu\alpha\tau\alpha\ \kappa\alpha\iota\ \tau\alpha\upsilon\tau\alpha\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{\alpha}\varsigma\ \sigma\upsilon\lambda\lambda\alpha\beta\acute{\iota}\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \tau\alpha\upsilon\tau\alpha\varsigma\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{\alpha}\ \sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\alpha\ \kappa\alpha\iota\ \tau\alpha\upsilon\tau\alpha\ \mu\acute{\epsilon}\nu\ \omicron\iota\ \gamma\rho\alpha\mu\mu\alpha\tau\iota\kappa\omicron\iota$ “¹.

ამ ფრაზაში შემდეგი გრამატიკული ცნებები გვხვდება: **სიტყვა** იხმარება დღევანდელი „წინადადების“ შინაარსით; **სახელი** უდრის დღევანდელ „სახელს“; **თქუმა** ცნებით გადმოცემულია დღევანდელი „ზმნა“. გვხვდება **მარცვალი** და **ასო**, $\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\omicron\nu$, რომელიც დღევანდელ „ბგერას“ გამოხატავს².

„მეორეჯერ ნახმარ სიტყვას სხვა მნიშვნელობა აქვს, — წერს მ. რაფავა, — ეს არის „მეტყველება“. იგი შესატყვისია ბერძნული $\lambda\gamma\omega\varsigma$ -ისა, როცა სიტყვის რვა ნაწილზეა საუბარი, იგულისხმება მეტყველების რვა ნაწილი“³.

ეს დასკვნა ეხება შემდეგ ადგილს ამონიოსთან: „ხოლო რომელნიმე ეგვეითარისა ზიარობისა რაჲსმე მიმართ სიტყვსაჲსა და ესრეთ ყვნეს რვა მათმიერნი ნაწილნი სიტყვსანი, რომელთა მიმართ აღვლენ ყოველნი თითოეულად ნიშნოვნობითნი ვჰანი“⁴.

ჩვენი აზრით, ტერმინი **სიტყვა** აქაც „წინადადებას“ აღნიშნავს და არა „მეტყველებას“. ცნობილია, რომ ალექსანდრიის სკოლის გრამატიკოსებისათვის მეტყველების ნაწილი იგივე იყო, რაც წინადადების ნაწილი (დღევანდელი მნიშვნელობით), ე.ი. წინადადების ნაწილი (წევრი) ამავე დროს იყო მეტყველების ნაწილი.

როგორც არნ. ჩიქობავა მიუთითებს, **სიტყვა** „წინადადების“

¹ ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 0103.

² იქვე, გვ. 0103-0104.

³ იქვე, გვ. 0104.

⁴ იქვე, გვ. 20,20.

მნიშვნელობით და **ლექსი** (λέξις) „სიტყვის“ მნიშვნელობით მე-18 საუკუნის გრამატიკოსებთან გამოიყენებოდა¹.

მ. რაფავა ერთგან წერს: „მეტყველების“ მნიშვნელობით ჩვენს ტექსტში სხვა ტერმინიც იხმარება. ეს არის **ლექსი**. იგი შეესატყვისება ბერძნულ λέξις-ს. „ლრამმატიკოსნი“ ლექსთა ყოველთა რვათა რათმე ზოგადობასა ქუეშე აღიყვანებენ“². აქ ლაპარაკია სიტყვათა რვა ჯგუფზე, „რვათა ზოგადობათა“ შესახებ, რომლის ქვეშ გაერთიანებულია ყველა სიტყვა და არა რვა „მეტყველებაზე“ ან რაიმე ამგვარზე, რაც სრულიად გაუგებარი იქნებოდა. ამდენად, უდავოდ **ლექსი** აქ „სიტყვას“ ნიშნავს და არა „მეტყველებას“, თუმცა ბერძნულ λέξις-ს ეს უკანასკნელი მნიშვნელობაც აქვს (речь). მაშასადამე, ლექსი „სიტყვის“ მნიშვნელობით მე-18 საუკუნეზე გაცილებით ადრე დამკვიდრებულა³.

დაკუთება || ბტოსი || გარდანაკუთულება

გრამატიკული ტერმინოლოგიის თვალსაზრისით საინტერესოა ბრუნებასა და ბრუნვებთან დაკავშირებული ცნებები. „მთარგმნელი თანმიმდევრული არ ჩანს, იგი ერთი და იმავე ცნების აღსანიშნავად ხან ბერძნულ სიტყვას იყენებს, ხან ქართულ შესატყვისს უძებნის მას“⁴.

ფლექსია გადმოცემულია ორი ტერმინით: **დაკუთება** და **ბტოსი** (πᾶσις): „სთქუა რად განყოფილთაო ბტოსითა, ცხადყო გარდანაკუთულებაჲ დასასრულისა მარცვლისაჲ“⁵.

თრაკიელის ერთ-ერთი კომენტატორი, სტეფანე, πᾶσις ტერმინს ასე განმარტავს: „πᾶσις δὲ ἔστι πᾶσις λέξεως μετασχηματισμὸς τῆς τελευταίας συλλαβῆς ἄλλοτε εἰς ἄλλο τροπομένης — ბრუნვა არის ბრუნებადი სიტყვის ფორმაცვალება ბოლო მარცვლის სხვა მარცვლით შეცვლის გზით“⁶.

ამონიოსის ზემოთ მოცემულ განსაზღვრებაში **გარდანაკუთულება** ბერძნული μετασχηματισμὸς სემანტიკური კალკი უნდა

¹ ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952წ; გვ. 256-257.

² ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 0104.

³ Nelly Makharadze, From the History of the Ancient Georgian Verse Terminology („წყობილი სიტყვა“ — Tskobili sitkva, ლექსი — lexi) აკად. ს. ყაუხჩიშვილისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1995.

⁴ ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 0106.

⁵ იქვე, გვ. 70.

⁶ Scholia..., გვ. 230.

იყოს: *μετα* — გარდა, *σχηματισμός* — ნაკეთულება. ბერძნული სიტყვა *σχήμα*, *átos tó* პეტრიწმა თარგმნა **ნაკუეთით**¹. **გარდანაკუთულება**, მაშასადამე, სიტყვის ფორმის შეცვლას გულისხმობს ბოლო მარცვლის შეცვლით.

ძალიან საინტერესოა ტერმინი **დაკუეთვა**. მ. რაფავა ამასთან დაკავშირებით მხოლოდ იმას მიუთითებს, რომ იგი ქართული ძირიდანაა ნაწარმოები². რას ნიშნავს **დაკუეთვა** და რატომ გამოიყენა იგი მთარგმნელმა ბერძნული *πᾶσις*-ის სინონიმად?

როგორც ცნობილია, ბერძნული ტერმინი *πᾶσις* უკავშირდება ზმნას *πᾶται* „ვარდნა“: სახელი ვარდება ერთი ბრუნვიდან მეორეში და ფორმას იცვლის. სტოელების მიერ შემოღებული ბრუნვათა სისტემა „პირდაპირი ბრუნვისა“ და „ირიბი ბრუნვებისაგან“ შედგებოდა. მათ პირდაპირი ანუ წრფელობითი ბრუნვად მიიჩნიეს. პერიპატეტიკოსები ამტკიცებდნენ, რომ წრფელობითი არ არის ბრუნვა, რადგან იგი არაფრისაგან არ ვარდებაო, ხოლო სხვა ბრუნვები კი ერთმანეთში „ვარდებოდნენ“ (*μετα-πᾶται*) ანუ იცვლებოდნენ უკანასკნელი მარცვლის მორფოლოგიური ცვლილებით ანუ დრეკით. სტოელები უარყოფდნენ ამ აზრს და ამტკიცებდნენ: წრფელობითი ბრუნვაც ვარდება (*πᾶται*), მხოლოდ — ჩვენი წარმოდგენებისაგანო. სომეხ კომენტატორთან, დავითთან, ამ საკითხს ქრისტიანული ფორმულირება აქვს: დავითის აზრით, ყველა არსებას, ყველა ნივთს სახელი ღვთისაგან აქვს მინიჭებული, ან იმათგან, ვისაც თავად ღმერთმა მისცა ძალა. ამდენად, ასკვნის დავითი, სახელი არის ვარდნა (*πᾶσις*), ის არის წრფელი (*ὀρθή*), მსგავსად კალმისა, რომელიც წრფელად (პირდაპირ) არის დაშვებული წერისას³.

ამ დროს ჩნდება ამ ბრუნვისათვის ახალი სახელწოდება სახელობითი. ანტონის განმარტებაში, „დასაბამ ბრუნვითა არს წრფელობითი, რომელი უფრორე სამართალ არს ეწოდებოდესმცა სახელობითი“, ამ დისკუსიის გამოძახილი უნდა იყოს⁴.

ბერძნული *πᾶσις*-ის ზუსტი კალკირებაა ლათინური *casus* „ვარდნა“, რუსული *падеж* (падение). ამ ტერმინის ექვივალენტი უნდა იყოს ქართული ტერმინიც **დაკუეთვა**, რომელსაც „დაცემის“

¹ იხ. მესამე თავი, გვ. 76-77.

² ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 0106.

³ Н. А д о н ц, Дионисий Тракийский..., გვ. CLXVII.

⁴ ანტონ I, ქართული ლრამატია, გვ. 134.

მნიშვნელობა აქვს ძველ ქართულში: „დაჰკუთა იგი ეშმაკმან“ ლკ 9,42 C; ბერძნულში ἔρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόσιον, бес поверг его, ἔρηξεν ← ρήγυσμα „დაცემა“, „დამსხვრევა“, сокрушать.

„სადაცა დაამყრის იგი, დაჰკუთის“ მარკ. 9,18, ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει αὐτόν; где ни схватывает его, повергает его на землю.

თუმცა ბერძნულ ტექსტებში შესაბამის ადგილას სხვა ზმნაა დასახელებული (ρήγυσμα), მაგრამ მასაც, როგორც ვნახეთ, იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც πίπτα-ს ან ἔπι-πίπτα-ს. ეს ნათლად ჩანს ბიბლიის ერთი ადგილის თარგმანიდანაც, სადაც ქართული **დაკუთვა** და **აკვეთვა** სწორედ ბერძნულ ἔπι-πίπτα-ს გადმოსცემს: φόνος σκοτεινὸς μέγας ἐπιπίπτει αὐτῷ — „შიში ბნელი დიდი დაეკვეთა მას“¹.

მაშასადამე, ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინი **დაკვეთა** ბერძნული ტერმინის Πῶσις-ის შესატყვისია.

ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებში ბრუნვათა შემდეგი სახელწოდებებია დასახელებული:

- სახელობითისათვის — **ევთია, კატევთია, ორთი.**
- ნათესაობითისათვის — **ნათესაობითი, გენიკი.**
- მიცემითისათვის — **მიცემითი, დოტიკი.**

აიტიაციკესათვის (ლათ. აკუზატივუსისათვის) — **მიზეზობითი.**

ამავე ტექსტებში „პირდაპირი“ და „ირიბი“ ბრუნვების აღმნიშვნელი ტერმინებიც გვხვდება. ამასთან დაკავშირებით მ. რაფაგა შენიშნავს: **მართლისაებრ ბტოხი** არის κἀτ' ὀρθῶν Πῶσις-ის ადგილას და ნიშნავს „პირდაპირ ბრუნვას“, ხოლო **იგურდიობის ბტოხი** (πλευρῶν Πῶσις) „ირიბ ბრუნვას“ აღნიშნავს².

გაუგებარია ტერმინი **კატევთია**. ევთიას შესახებ მსჯელობა უკვე გვქონდა, მაგრამ რას ნიშნავს **კატევთია**? როგორც მ. რაფაგა შენიშნავს, „ამ ტერმინში „ბერძნული κατά წინდებულისანი ἐπιεία სიტყვა არის გადმოტანილი“³. როგორც აქედანაც ჩანს, ბერძნულში ეს ტერმინი, κἀτ' ἐπιεία ასე გადმოითარგმნება: „ევთიას თანახმად“, ესე იგი, „ამ ბრუნვის თანახმად“, ან „ამ ბრუნვაში“ და რატომ აკეთებს მთარგმნელი ტერმინს, გაუგებარია. აქ შეიძლება შევნიშნოთ,

¹ მკვლევარი ხელნაწერი (მოსეს ხუთწიგნეული, ისო ნავე, მსაჯულთა, რუთი), ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ელ. დოჩანაშვილ-მა, თბ., 1881, გვ. 69.

² ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 0106.

³ იქვე, გვ. 0106.

რომ კომენტატორები €მ€ა-ზე მსჯელობისას, განსამარტავად იღებენ გამოთქმას კატ' €მ€ა-ს. იქნებ, მთარგმნელისათვის ეს ცნობილი და ჩვეულებრივი მოვლენაა.

ბრუნვათა სხვა სახელწოდებები დადასტურებულია ქართულ გრამატიკულ ტრაქტატშიც. მაშასადამე, აქ იმის თქმა შეიძლება, რომ XI-XII საუკუნეებში ლიტერატურულ წრეებში გამოიყენებოდა ქართველ მთარგმნელთა მიერ შემუშავებული და გარკვეულად უკვე ტრადიციად ქცეული გრამატიკული ტერმინოლოგია, რომელიც თანდათან იხვეწებოდა და ივსებოდა.

„ბერძნების შვილის შვილსა, ნუჟკუე და არა უეჭუელსა, თვთ უეჭვი და საკუთარი შვილი აღვირჩიეო“, — უთქვამს ეფრემ მცირეს და XI-XII საუკუნეების ქართული მთარგმნელობითი საქმიანობის მთავარი პრინციპის გამომხატველი ეს სიტყვები ძველი ქართული გრამატიკული აზროვნების ხასიათის განმსაზღვრელიცაა. სწორედ ამ პრინციპით ქართველმა მეცნიერებმა შექმნეს ის უმნიშვნელოვანესი ქართული გრამატიკული ტერმინოლოგია, რომელიც „თვთ უეჭვია“, ანუ უშუალოდ მიემართება ბერძნულს და რომელიც ევროპამ მხოლოდ ლათინიზებული ფორმებით აითვისა.

მესამე თავი

დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“ და
ევროპული ტენდენციები XVII-XVIII საუკუნეების
ქართულ გრამატიკულ აზროვნებაში
(პირველი ქართული გრამატიკული თხზულებანი)

როგორც ცნობილია, საქართველოს ურთიერთობა ბიზანტიასთან შეწყვეტა მონღოლთა შემოსევამ. მათ სხვა დამპყრობლებიც მოჰყვნენ და XIII-XVI საუკუნეების საქართველოში ბევრი რამ განადგურდა. ამ პერიოდში XI-XII საუკუნეების ქართული მეცნიერებისა და ხელოვნების განვითარება შეფერხდა. ეს შეეხო მეცნიერებისა და ხელოვნების მრავალ სფეროს და, მათ შორის, ენისმცოდნეობასაც, რომლის აღდგენა-აღორძინებაც XVII საუკუნიდან დაიწყო, მაგრამ ამ ორი პერიოდის ქართული გრამატიკული აზროვნების ხასიათი შესამჩნევად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, რამდენადაც განსხვავებულია ისტორიული ვითარება, ისტორიული გარემო, ისტორიული კავშირები; თუ XI-XII საუკუნეების ქართული გრამატიკული აზრი უშუალოდ ბერძნულს მიემართება, რაც განპირობებულია ამ საუკუნეების საქართველოს ურთიერთობით ბიზანტიასთან, XVII-XVIII საუკუნეების ქართულ გრამატიკულ აზროვნებაში შესამჩნევ კვალს ტოვებს ამ პერიოდის საქართველოზე დასავლეთ-ევროპის კულტურულ-ლიტერატურული გავლენა. ეს არ იყო მხოლოდ ქართული ვითარების ამსახველი. მას შემდეგ, რაც ბოსფორზე დაეკა კონსტანტინეს დიდი ქალაქი და არსებობა შეწყვეტა ბიზანტიის იმპერიამ, ცივილიზებულ მსოფლიოს კულტურის მედროშედ ლათინიზებული ევროპული სამყარო მოეწვინა.

ცნობილია, რომ შუასაუკუნეების დასავლეთ ევროპაში წამყვანი როლი კათოლიკურ ეკლესიას ეკავა. ეკლესია ხელმძღვანელობდა სწავლა-განათლებლასაც. ეკლესიისა და მეცნიერების ენა ლათინური

იყო, ხოლო ლათინური ენის ძირითად სახელმძღვანელოებად აღიარებული იყო რომაელი გრამატიკოსების — დონატუსისა (IV ს.) და პრისციანეს (VI ს.) შრომები.

3.1. დონატუსის გრამატიკა ორი ნაწილისაგან შედგება: *Ars minor* („მცირე ხელოვნება“) და *Ars maior* („დიდი ხელოვნება“). პირველი დაწყებითი სწავლებისათვის იყო: აქ შემოკლებით და მარტივად არის გადმოცემული მოძღვრება მეტყველების ნაწილთა შესახებ. საკითხები კითხვა-პასუხის სახითაა მოწოდებული, ხოლო *Ars maior*-ში განხილულია ფონეტიკა და უფრო ვრცელი მსჯელობაა მეტყველების ნაწილთა შესახებ.

VI საუკუნის დასაწყისში პრისციანე წერს ლათინური ენის ასევე ძალზედ მნიშვნელოვან სახელმძღვანელოს — *Institutio de arte grammatica* ანუ, როგორც მოგვიანებით მოიხსენიებდნენ, *Institutiones grammaticae* (გრამატიკის კურსი)¹.

პრისციანე თავის შრომებში ბერძენ მეცნიერთა, განსაკუთრებით, აპოლონიოს დისკოლოსის, ავტორიტეტსა და აზრებს ეყრდნობა და ლათინური ენის აღწერის დროს მნიშვნელოვანწილად ეფუძნებოდა ბერძნულ გრამატიკულ სისტემას, რაც აპოლონიოსს, თავის მხრივ, დიონისიოს თრაკიელისაგან ჰქონდა ნასესხები.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, ვერც დონატუსი და ვერც პრისციანე, ადრე შუასაუკუნეების მასწავლებლებად რომ იქცნენ, ვერ გასცდნენ თავიანთი ბერძენი და რომაელი მასწავლებლების უბრალო კომპილაციური შრომების დონეს, მაგრამ ვინაიდან შუასაუკუნეების მეცნიერთაგან მხოლოდ მცირე ნაწილმა იცოდა ბერძნული ენა, სწორედ პრისციანესა და დონატუსის მეშვეობით გაიცნო მთელმა ევროპამ ბერძნული ლინგვისტური აზროვნება, ამ სახელმძღვანელოების საფუძველზე ჩამოყალიბდა ევროპული ენების გრამატიკული ტერმინოლოგია².

რომაელ გრამატიკოსთა შრომების გავლენა მომდევნო საუკუნეებში კიდევ უფრო გაიზარდა და დასავლეთთან ერთად აღმოსავლეთშიც შეაღწია. ამაზე ნათლად მეტყველებს ის ფაქტი, რომ XVII საუკუნიდან ლათინიზებული გრამატიკის სახელმძღვანელოები იწერება სომხურ ენაზეც კი, რომელზეც ჯერ კიდევ V საუკუნიდან არ-

¹ История лингвистических учений. Средневековая Европа, Л., 1965, გვ. 255.

² იქვე.

სებობდა თრაკიელის თხზულების თარგმანი, გადმოღებულ იქნა უმეტესად ლოდ ბერძნულიდან¹.

ლათინური ენის სახელმძღვანელოებს საქართველოშიც XVII საუკუნიდან ეცნობიან. ცნობილია, რომ 1628 წლიდან საქართველოში შემოვიდნენ კათოლიკე მისიონერები. მათ დააარსეს სკოლები, სადაც ასწავლიდნენ ლათინურ, იტალიურ და ქართულ ენებს. ცხადია, რომ ლათინური ენის სახელმძღვანელო ან დონატუსისა იყო, ან პრისციანესი და ქართული ენის გრამატიკაც, რომელსაც თვითონვე ადგენდნენ, რა თქმა უნდა, რომაული გრამატიკის ყაიდაზე იყო აგებული.

1643 წელს რომში გამოიცა ლათინურ ენაზე დაწერილი ქართული ენის გრამატიკა (მეორედ ეს წიგნი 1670 წელს გამოუციათ), რომლის ავტორია გურიაში მოღვაწე მისიონერი **ფრანჩესკო მარია მაჯო**. მან 22 წელიწადი მოანდომა ქართულ გრამატიკაზე მუშაობას². ეს გრამატიკა ეძღვნება რომის პაპს ურვან მერვეს. მაჯო სწორედ ურვან მერვეს გაუგზავნია იბერიასა და კოლხეთში, რათა შეხვედროდა თანამემამულე მისიონერებს, რომლებიც იქ არგონავტების საოცნებო ოქროს საძებრად კი არ იმყოფებოდნენ, არამედ ემორჩილებოდნენ პაპის ბრძანებას. მაჯოს ელჩობის მთავარი მიზანი ყოფილა ქართული ენის მოქცევა სასწავლო სისტემაში. მაჯო, ანუ „მუსა მაჯო“ (მუსიე მაჯო), როგორც მას ქართველები უწოდებდნენ, ჩვენში ცნობილი ყოფილა როგორც ფრანგი ვაჭარი. საერთოდ, ცნობილია, რომ კათოლიკე მისიონერები ისე ინიღბებოდნენ, ხალხი მათ მხოლოდ ეჭიმებად და ვაჭრებად იცნობდა³.

1724 წელს კი გორში შეუდგენიათ იტალიურ-ქართული ლექსიკონი, რომელსაც წინ უძღვის ქართული ენის გრამატიკული დახასიათებაც. ვინაიდან ავტორი უცნობია, მას „გორულ გრამატიკას“ უწოდებენ⁴.

¹ Г. Джаукян, Общее и армянское языкознание, Ереван, 1978; მისივე, Языкознание в Армении в V-XVIII вв. წიგნში: История лингвистических учений. Средневековая Европа, გვ. 258-267.

² А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, გვ. 110.

³ ლათინური პროპაგანდის მოკლე ისტორია, კათოლიკე მისიონერების მოღვაწეობა საინტერესოდაა მოთხრობილი თედო ჟორდანიას წერილში „Антоний I, Католикос Грузии и архиепископ Владимирский и Яропольский, რომლის ქართული თარგმანი დაიბეჭდა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის საღვთისმეტყველო და სამეცნიერო ორგანოში. „საღვთისმეტყველო კრებული“, 1, თბ., 1991, გვ. 69-74.

⁴ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ანტონ პირველის „ქართული ლრამატიკა“..., გვ. 24.

„ამ ორ გრამატიკას რვა ათეული წელი უზის შუაში, — წერენ ე. ბაბუნაშვილი და თ.უთურგაიძე, — „გორულ გრამატიკაში“ საილუსტრაციო მასალა თითქმის უშეცდომოდ არის მოყვანილი, მაჯოს გრამატიკაში კი ქართული ფორმები ძალიან ხშირად არის დამახინჯებული“.

6. ორლოვსკაიამ, რომელმაც შეისწავლა იტალიურ ენაზე შექმნილი ეს უცნობი გრამატიკა XVIII საუკუნისა, აღნიშნა, რომ „გორული გრამატიკის“ პარადიგმები კარგად ყოფილა ცნობილი ქართველთათვის და მას კიდევ იყენებდნენო. საინტერესოა, რომ ექვსი ძირითადი ბრუნვა, რომლებიც ნასესხებია ევროპული გრამატიკიდან, გვხვდება იმ დროის ქართველი ავტორების ნაშრომებშიც. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის ზოგიერთ ნუსხაში წარმოდგენილია ექვსივე ბრუნვა იტალიური სახელდებით: ნომენატიო, ჯენეტიო, დატიო, აკუსატიო, აბლატიო, ვოკატიო¹

მაშასადამე, XVII საუკუნიდან ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში თავს იჩენს ლათინიზებული ტერმინოლოგია და რომაულ გრამატიკოსთა მიერ შეცვლილი გრამატიკული პარადიგმები.

3.2. ქართული სახელი მაჯოს გრამატიკაში განხილულია ექვს ბრუნვაში; ბრუნვათა რიგი და სახელწოდებები ასეთია: **Nominativus** (სახელობითი), **Genetivus** (ნათესაობითი), **Dativus** (მიცემითი), **Accusativus** (შემასმენლობითი), **Ablativus** (დაწყებითი).

ძველ ქართულში, როგორც ვნახეთ, თრაკიელისეული ტერმინებია:

- 1) ორთი, ევთია, ადვილობითი
- 2) გენიკი, ნათესაობითი, შობილობითი
- 3) დოტიკი, მიცემითი
- 4) მიზეზობითი
- 5) წოდებითი

XI-XII საუკუნეების ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში ჯერჯერობით არაა დადასტურებული ტერმინი — **სახელობითი**, არც მისი ბერძნული ვარიანტი — **Ὀνομαστική**, მაჯოს გრამატიკაში კი გამოჩნდა მისი ზუსტი ლათინური შესატყვისი — **Nominativus**-ი.

აქ კიდევ ერთხელ უნდა შევეხოთ ძველ ქართულ ტერმინს — **ადვილობითი**. იგი უკვე აღარ ჩანს XVII-XVIII საუკუნეების ქარ-

¹ И. К. Орловская, Грузия в литературах Западной Европы XVII-XVIII веков, Тб., 1966, გვ. 150.

თულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში და არ იხმარება არც დღევანდელ ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში: პირველი ბრუნვისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ ბერძნულში სამი სახელწოდებაა: Ὀνομαστική, ὀρθή, εἰθέλα, რომაელებთან ორი ტერმინია: **Nominativus** (სახელობითი) და **Rectus** (პირდაპირი). მათ ან არ თარგმნეს ბერძნული εἰθέλα, ან იგი გაიგეს უფრო ფართო მნიშვნელობით „პირდაპირი“ და ბერძნულის ორი ტერმინისათვის გააკეთეს ერთი — **rectus**. თუკი ალფრედ გულდემანის თვალსაზრისით, რომაელებმა არასწორად თარგმნეს ბერძნული ἄπλάτη, მაშინ აქაც იმავე დასკვნის გაკეთება შეიძლება, რომ რომაელებმა არც εἰθέλα-ს მნიშვნელობა გადაიტანეს სწორად და მაშინ, ამ შემთხვევაში, ქართულ და სომხურ ტერმინებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება არა მარტო ქართული და სომხური ენათმეცნიერებისათვის, არამედ საერთოდ გრამატიკული აზრის ისტორიისათვისაც.

ლათინური ტერმინები **Genetivus**-ი და **Dativus**-ი ბერძნულის ზუსტი კალკირებაა და არცერთ ენაში მისი თარგმნა განსხვავებულ ვარიანტს არ მოგვცემდა, ხოლო რაც შეეხება **Accusativus**-ს, როგორც უკვე ვთქვით, ლათინურში იგი „ბრალდება“ ზმნას უკავშირდება და მიუხედავად იმისა, რომ ძველ ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში არსებობდა ბერძნულის ზუსტი შესატყვისი — **მიზეზობითი**, ლათინური ენის გავლენით და, ცხადია, მისიონერთა შრომების საშუალებით, XVII საუკუნიდან ჩნდება ლათინური სახელწოდება ამ ბრუნვისა **Accusativus**-ი, სულხან-საბასთან — იტალიური **აკუსატიო**.

სამეცნიერო ლიტერატურაში, როცა ამ ბრუნვის შესახებაა მსჯელობა, ხმარობენ ტერმინს — **ბრალდებითი**, რა თქმა უნდა, ევროპული გრამატიკების გავლენით, როცა არსებობს „თვთ უეჭვი“ ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინი — **მიზეზობითი**.

მეექვსე ბრუნვა **Ablativus**-ი ლათინურში ცნობილმა რომაელმა მოაზროვნემ — ვარონმა შემოიღო. მაჯოსთან, „გორულ გრამატიკა-სა“ და სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის ხელნაწერში ეს ბრუნვა უკვე ფიგურირებს, ხოლო მისი ქართული ვარიანტი ანტონთან დასტურდება — **დაწყებითი**.

საბოლოოდ ვიტყვით, რომ ამ პერიოდის ქართული გრამატიკული აზროვნების კვლევისას გასათვალისწინებელია არა მარტო ბერძნული, არამედ ლათინური ენისა და მასზე გაწყობილი ევროპული გრამატიკული თხზულებანი.

3.3. ლათინური ენის გავლენით შეიცვალა მეტყველების წილთა რიგიც. მაჯოსთან ცხრა მეტყველების ნაწილია: სახელი, ნაცვალსახელი, ზმნა, მიმღეობა, ზმნიზედა, წინდებული, თანდებული, შორისდებული და კავშირი¹.

თრაკიელთან სხვა რიგი და თანმიმდევრობაა და ამას თავისი ახსნაც აქვს კომენტატორებთან².

სახელის შემდეგ ნაცვალსახელი რომაელმა გრამატიკოსებმა გადმოსვეს და ლათინურში განუსაზღვრელი არტიკლის უქონლობა შორისდებულების ცალკეულ სიტყვათა კლასით აანაზღაურეს, ანტონთან რიგი ასეთივეა, მხოლოდ რვა მეტყველების ნაწილია, მაჯოს გრამატიკისაგან განსხვავებით, ანტონთან არ არის წინდებული.

როგორც ვხედავთ, XVII საუკუნიდან ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ლათინიზებული ტერმინოლოგიასთან ერთად იჭრება ლათინური გრამატიკული დებულებები. ამ პერიოდს ასე ახასიათებენ ე. ბაბუნაშვილი და თ. უთურგაიძე წიგნში „ანტონ პირველის „ქართული ღრამატიკა“ და მისი ეროვნულ-ისტორიული მნიშვნელობა“: „1687 წლის 15 აგვისტოს სულხან-საბა ორბელიანმა მიიღო კათოლიკური სარწმუნოება. მან აღზარდა მომავალი მეფე ვახტანგ მეექვსე, რომელიც აგრეთვე ფარულად მოიქცა კათოლიკურ რჯულზე და საიდუმლო მიწერ-მოწერა ჰქონდა კათოლიკურ სამყაროსთან. აქ ჩამოთვლილ პირთაგან თვითეული დიდად იყო დაინტერესებული ფილოლოგიური საქმიანობით და, ბუნებრივია, მისიონერთა საეკლესიო, სასკოლო და ფილოლოგიურ მოღვაწეობას გულდასმით ადევნებდა თვალყურს. ზურაბ შანშოვანი, ავტორი 1737 წელს დაწერილი მოკლე ქართული გრამატიკისა, ვახტანგ მეექვსის სამეფო კარის მსახური იყო; ანტონ კათალიკოსი ქართული ენის გრამატიკის შემქმნელმა, გორის მისიონის წარმომადგენელმა ჯიროლიძემ და ნორჩიამ (იგივე იერონიმე ნორჩელი) მოაქცია კათოლიკურ რწმენაზე, რაც ოფიციალურად ეცნობა კიდევ რომს. ასეთ ვითარებაში გაუმართლებელი იქნება იმის ვარაუდი, რომ ზურაბ შანშოვანმა და ანტონ კათალიკოსმა, იტალიელთა საგრამატიკო მოღვაწეობის შესახებ არაფერი იცოდნენ და მხოლოდ სომხური გრამატიკები ჰქონდათ სახელმძღვანელოდ, მხოლოდ მის მიხედვით ქმნიდნენ თარგმანის ტიპის ნაშრომებს ქარ-

¹ არნ. ჩიქობავა, პირველი ქართული ლექსიკოგრაფიული და გრამატიკული ნაშრომების შესახებ, იბ. წიგნში: არნ. ჩიქობავა, ჯ. ვათეიშვილი, პირველი ქართული ნაბეჭდი გამოცემები, თბ., 1983, გვ. 30.

² იბ. კომენტარი: §11, 4.

თული ენის შესახებ¹. ასეთია იმდროინდელი რეალური გრამატიკის საქართველოში.

3.4. **სულხან-საბა ორბელიანის** ლექსიკონის შექმნა წინ უსწრებდა ზურაბ შანშოვანის გრამატიკას. სულხან-საბას „ქართულ ლექსიკონში“ ბევრი საგულისხმო გრამატიკული ტერმინია, საგულისხმოა იმით, რომ ბევრი მათგანი ძველ ქართულ მწერლობაში, ჩვენს ხელთ არსებული ძეგლების მიხედვით, დადასტურებული არ არის, ესე იგი საბა იყენებდა იმ ტერმინოლოგიას, რასაც ჩვენამდე არ მოუღწევია, ან თვითონ ქმნიდა მათ.

საბას „ქართული ლექსიკონის“ ზოგიერთ ნუსხაში დაცულია „ღრამატიკათა რომელოზანი“. იგი ლათინური ტერმინების იტალიური გადმოცემაა და როგორც ნ. ორლოვსკაია აღნიშნავს, „გორული გრამატიკის“ პარადიგმების მიხედვითაა შექმნილი².

საბას ლექსიკონში ბრუნვათა ბერძნული სახელწოდებებიცაა შეტანილი. ეს უკვე XI-XII საუკუნეების ქართული გრამატიკის ტერმინოლოგიის ანარეკლია. საბას ეს ტერმინები ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართული თარგმანებიდან აქვს ამოღებული: **ორთი** (ὀρθή), **ეგთია II კატეგთია** (ἐκθεῖα), **გენკი** (γενική), **დოტიკა II დოტიკი** (δοτική).

გაუგებარია, რატომ არ მოხვდა საბას ლექსიკონში ბრუნვათა ის ქართული სახელწოდებები, რაც იმავე ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებშია დადასტურებული: **ნათესაობითი**, **მიცემითი**, **მიზეზობითი**.

სულხან-საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონი“ არის იმ ფაქტის ამსახველი, თუ როგორ მკვიდრდებოდა XVII საუკუნის ქართულ გრამატიკულ აზროვნებაში ლათინური ტერმინოლოგია ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინების გვერდით.

3.5. **„მოკლე ღრამატიკა ქართული ენისა, ქმნული ზურაბ შანშოვანისაგან. 1737 წელსა“** ალექსანდრე ცაგარელმა გამოსცა 1881 წელს.

ილ. აბულაძემ ამ შრომის პირველწყაროდ მიიჩნია სიმეონ ჯულაეცის სომხური ენის გრამატიკა. მანვე აღნიშნა, რომ თვით სიმე-

¹ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ანტონ პირველის „ქართული ღრამატიკა“..., გვ. 26.

² И. К. Орловская, Анонимная грузинская грамматика XVIII века на итальянском языке, თსუ შრომები, ტ. 75, 1959, გვ. 142.

ონის გრამატიკა „...დიონისე თრაკიელის გრამატიკული ტრაქტატის სომხურ თარგმანსა და მის კომენტარებზეა დამოკიდებული, ეს ჩანს აღნაგობის, ტერმინების ხმარებისა და კატეგორიების განსაზღვრებათა მხრივ“¹.

ე. ბაბუნაშვილისა და თ. უთურგაიძის სპეციალურ წერილში „ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ღრამატიკა ქართული ენისა“, ვკითხულობთ: „ქართული ენის ფონეტიკასა და მორფოლოგიაში ზოგადი დებულებები ზ. შანშოვანს მართლაც გადმოთარგმნილი აქვს ს. ჭულაეცის გრამატიკიდან, მაგრამ ეს ზურაბ შანშოვანს სრულებითაც არ აყენებს ჩრდილს, რადგან საშუალო საუკუნეების გრამატიკები ზოგად ნაწილში (და არა მარტო ზოგადში!) ბერძნულ-ლათინური გრამატიკების თარგმანებს წარმოადგენენ ... შორს რომ არ წავიდეთ, როგორც ზემოთ ვთქვით, გარეგინ ზარბანალიანზე დამყარებით ილია აბულაძე აცხადებს, რომ თვით ს. ჭულაეცის გრამატიკა თარგმანია დიონისე თრაკიელის გრამატიკისა და მისი განმმარტებლების ტრაქტატებისა“².

ამ წერილშივე ნათქვამია, რომ ზ. შანშოვანს, გარდა ილ. აბულაძის მიერ მითითებული სიმეონ ჭულაეცის სომხური გრამატიკისა, გამოუყენებია ჰოვანეს ჭულაეცის გრამატიკაც; ზ. შანშოვანს გაუთვალისწინებია სულხან-საბა ორბელიანის ზოგი დაკვირვება, რომლებიც წარმოდგენილია „სიტყვის კონაში“. ზურაბის „ქართული ღრამატიკა“ კომპილაციური ნაშრომია, სადაც ზოგი რამ ზედმეტია ქართული ენის თვალსაზრისით, მაგრამ საყურადღებოც მრავალია, რასაც გულდასმით უნდა გამოიჩევა ქართული ენის შესწავლის ისტორიაში“³.

ჩვენს ამოცანას არ შეადგენდა ზ. შანშოვანის გრამატიკის შედარება დიონისეოს თრაკიელის გრამატიკასთან, რაც თავისთავად საინტერესო იქნებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ შანშოვანის გრამატიკა ბერძნული დედნის საფუძველზე არაა შექმნილი. მაგრამ აქ სომხური წყაროების ცოდნაც საჭიროა და მათი მიმართების დადგენა ბერძნულ პირველწყაროსთან, რაც, ალბათ, მომავლის საქმეა და რომლის განხორციელებაშიც ყველა დაინტერესებულ პირს გა-

¹ ილ. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის აღრიხდელი ძეგლები, შრომები, ტ. II, 1976, გვ. 170, 174.

² ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ღრამატიკა ქართული ენისა“, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწადი, თბ., 1992, გვ. 25.

³ იქვე, გვ. 25-26.

რკვეულ სამსახურს გაუწევს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“¹ ხვენს მიერ შესრულებული თარგმანი. გარკვეული დაკვირვებანი ამ თვალსაზრისით ე. ბაბუნაშვილისა და თ. უთურგაიძის ზემოთდასახელებულ წერილშიც გვაქვს. მათ აჩვენეს, რომ შანშოვანთან ისეთი ადგილებიცაა, რაც არ არის სიმეონ ჭულაეცის გრამატიკაში და არის თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებაში“. მაგალითად, შანშოვანთან, როგორც თრაკიელთან, ერთი თავი ეხება „გრძელ მარცვალს“, რომელიც შეიძლება იყოს ბუნებითი და მდებარეობითი (მდრ. თრაკიელის $\chi\sigma\epsilon\iota$ „ბუნებით“ და $\mu\epsilon\sigma\epsilon\iota$ „მდებარეობით“)¹.

ბუნებით გრძელი მარცვალი, თავის მხრივ, შეიძლება მივიღოთ ორი გზით. ბუნებითი გრძელი ანუ მალალი არის დიფთონგი, როგორცაა: აჲ, ია, იო. მაგალითად, რაჲ, ბია, გიო. ბუნებით გრძელ მარცვალს ვიღებთ ხმოვანთა შემალლების შემთხვევაში. ხმოვანთა შემალლება ხდება მაშინ, როდესაც ხმოვანს ნახევარხმოვანი მოსდევს, მაგალითად: არ-ეს. „ზ. შანშოვანის გრამატიკის ეს ადგილი მთლიანად ემთხვევა სიმეონ ჭულაეცის გრამატიკის სათანადო ადგილს, ოღონდ ერთი განსხვავებით, სიმეონს მაგალითად არა აქვს დამოწმებული არ-ეს, მაშინ როცა ეს მაგალითი (Αρης) არის დიონისე თრაკიელის გრამატიკაში. უნდა ვიფიქროთ, რომ ან ზ. შანშოვანს ეს მაგალითი აღებული აქვს დიონისე თრაკიელის გრამატიკიდან, ან იგი სარგებლობდა კიდევ რაღაც გრამატიკით, რომელიც აგრეთვე დიონისე თრაკიელის გრამატიკას ემყარებოდა“, — შენიშნავენ წერილის ავტორები².

შანშოვანის გრამატიკას ეტყობა ლათინურისა თუ ლათინიზებული გრამატიკის კვალი. მაგალითად, იგი სახელის ექვს კატეგორიას ასახელებს: რაოდენი, სქესი, ნაკვეთი, სახე, რიცხვი, სრბოლი.

რაოდენი არის კატეგორია, რომელიც ქმნის საზოგადო და საკუთარ სახელთა დაპირისპირებას. სახელის ცალკე კატეგორიად **რაოდენის (qualitas)** გამოყოფა ლათინური ენის გრამატიკული შრომებიდან მოდის. იგი მაჯოს გრამატიკაშიც გამოყოფილია³.

სამწუხაროდ, ზურაბ შანშოვანის გრამატიკა შეუქმნეველი დარჩა მთელი საუკუნენახევრის განმავლობაში, ალ. ცაგარელის მიერ მის გამოქვეყნებამდე. ზურაბ შანშოვანის გრამატიკას დაწერის

¹ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ღრამატიკა ქართული ენისა“, გვ.33.

² იქვე.

³ არნ. ჩიქობავა, პირველი ქართული ლექსიკოგრაფიული და გრამატიკული ნაშრომების შესახებ, გვ. 31.

დღიდანვე შეეძლო დადებითი როლი ეთამაშა ქართული გრამატიკული აზრის განვითარებაში¹.

3.6. გრამატიკა — „კარი სიბრძნისა“

გრამატიკა „თვნიერ იქვსა, არს კარი სიბრძნისა, ზოლო თუ სადამე კარი სიბრძნისა არა შევკლეთმცა სადადთმცა იქმნა მისლტად ჩტმნი სიბრძნისა მიმართ“, — წერს ძველი ქართული ენის პირველი ორიგინალური გრამატიკის ავტორი ანტონ კათალიკოსი.

ამ „სიბრძნის კარის“ შესაღებად ანტონი საგანგებოდ მომზადებულა: „როსიასა ყოფასა ჩემსა ვიკითხვდი ელინურისა და ლათინურისა, და ქრანციულისა, და იტალიანურისა, და გერმანიულისა, და რუსულისა ენათა მეცნიერთად. კუალად ვითარიმე იყო გუარი ჳმარებად ნაწილთა სიტყვასათა და სახეთა მათთა ენათა მათ შორის თქმულთა და მომიგებდიან და საცნაურ ჩემდა ჳყვან, ესრეთ დახელოვნებულ-იქმნა უმეტეს გონება ჳელოვნების ამის მიმართ“².

და თუ სრულყოფილი არ არის, მომიტევეთო, — სთხოვს მკითხველს ანტონი: „ამისთვის მოქენე თქუმნდამი ვითხოვ, რათა ლოცუად ჳყოთ ჩემდა და მოტევებად უმეტრებისა ძლითნი ქმნილნი“³.

ანტონმა ორჯერ დაწერა გრამატიკის სახელმძღვანელო. პირველი 1753 წელს და მეორე — 1767 წელს. მეორე გრამატიკა გამოცემულია რაფიელ ერისთავის რედაქტორობითა და ალექსანდრე ეპისკოპოსის საფასით 1885 წელს.

მიუხედავად იმ ნაკლისა, რაც თანამედროვე ქართველ მეცნიერთათვის ადვილი შესაძინევიან, დიდია ანტონ კათალიკოსის გრამატიკის მნიშვნელობა: ეს არის პირველი ქართული გრამატიკა, რომელშიც გამოყენებულია ქართველ მეცნიერთა მიერ უშუალოდ ბერძნულ გრამატიკულ მოძღვრებაზე დაყრდნობით შემუშავებული გრამატიკული დაკვირვებები და გრამატიკული ტერმინოლოგია და ბერძნულ-ლათინურ გრამატიკულ სისტემაზე დაფუძნებული ევროპული აზროვნების მონაპოვარი. ანტონის „ქართულმა ღრამმატიკამ“ განსაზღვრა ქართული გრამატიკული აზროვნების შემდგომი განვითარება.

იმის გამო, რომ ანტონი „ქართული ღრამმატიკის“ არაერთ ადგილას უთითებს მზითარ სებასტაქის სომხურ გრამატიკაზე, ე.

¹ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ღრამმატიკა ქართული ენისა“, გვ.49.

² ანტონ ს. „ქართული ღრამმატიკა“, გვ.1.

³ იქვე, გვ.2.

ბაბუნაშვილი ანტონის გრამატიკას, სხვა მკვლევართა კვლევებზე მხოლოდ მხითარ სებასტიანის გრამატიკას უღარებს¹.

ე. ბაბუნაშვილი თავის გამოკვლევის წინასიტყვაობაში წერს: „ამთავითვე უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოება, თვითონ ანტონი დაჟინებით უარყოფს თავისი გრამატიკის დაწერისას მხოლოდ სომხური გრამატიკის გამოყენებას არა მარტო მეორე, არამედ პირველი რედაქციის წინასიტყვაობაშიც. პირველ რედაქციაში ის ამბობს, რომ ამ მიზნით მან ლათინური ენის გრამატიკოსები მოიშველია (1,5r), მეორეში კი ასახელებს ბერძნული, ლათინური, ფრანგული, იტალიური, გერმანული და რუსული ენის გრამატიკოსებს (II,1v). ამ ასპექტში, ბუნებრივია, საკითხი ისმის ანტონის გრამატიკის მიმართებისა არა მარტო მხითარის გრამატიკასთან, არამედ ბერძნულ და ლათინურ გრამატიკებთანაც. მიუხედავად ამისა, ნაშრომში ანტონის გრამატიკის შედარება ბერძნულ-ლათინურ გრამატიკებთან ზედმეტად ჩავთვალეთ შემდეგი მიზეზების გამო. ცნობილია, რომ ბერძნულ-ლათინური ფილოლოგიური გრამატიკის სისტემას ემყარებოდა ევროპული ენების ყველა გრამატიკა და არ შეიძლებოდა ამ გავლენას ასცდენოდა მხითარიც, რომელიც ვენეციაში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა“².

ანტონის გრამატიკის კვლევისას, რა თქმა უნდა, მხითარის გრამატიკის გათვალისწინებაც აუცილებელია, მაგრამ აქ ერთი საკითხი წარმოჩინდება: როცა საუბარია იმაზე, ანტონმა თავისი გრამატიკა სომხებისაგან გადმოიღო, გადმოიღო თუ არა ის, რაც სომხების მიერაა შეცვლილი და კვალიფიცირებული ბერძნულთან შედარებით? ანტონი, როგორც ამ გრამატიკიდან ჩანს, გულდასმით ეძიებდა სხვა ენათა გრამატიკულ კანონებს, რომელთა საფუძველიც თავისთავად ალექსანდრიული სკოლის კანონებია და ამდენად, იმის გასარკვევად, თუ რომელი ენის გრამატიკიდან რა აიღო ანტონმა, პირველ რიგში, ამ გრამატიკათა მთავარი წყაროს — დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ — გათვალისწინებაა საჭირო და მასთან მიმართებაში მთელი ევროპული გრამატიკული აზროვნებისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, შესაძლოა მცდარი დასკვნების გაკეთება; ამ აზრის საილუსტრაციოდ დავიმოწმებთ შემდეგ მაგალითებს:

¹ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.

² ე ი ქ ვ ე . გვ 11.

ა. ანტონი ზმნას ასე განმარტავს: „ზმნაჲ ვიდრემე არს ნაწილი სიტყვსა, რომელი ქმნასა და ვნებასა ჰნიშნავს ქუძმე ჟამისა პირითურთ“ (1.87)¹.

ამ განსაზღვრებასთან დაკავშირებით ე. ბაბუნაშვილი შენიშნავს: „როგორც ჩანს, ანტონისათვის, პირის კატეგორია ქართული ზმნის დასახასიათებლად, სრულიად სამართლიანად, იმდენად არსებითი და მნიშვნელოვანია, რომ ის ზმნის განსაზღვრაშიც კი შეაქვს (მხოლოდ პირველი რედაქციის „სიმეტნეში“). ანტონი ამ შემთხვევაშიც დამოუკიდებელი ჩანს, რადგან მხითარის გრამატიკის შესაბამის ნაწილში პირის შესახებ არაფერია ნათქვამი“².

მართალია, ანტონის მსჯელობა ხშირად დამოუკიდებელია იმ გრამატიკებისაგან, რომლებსაც, თავისივე თქმით, ის იყენებდა, მაგრამ ზმნის განსაზღვრაში პირის კატეგორიის შეტანა თრაკიელის გრამატიკიდან მოდის: „Ρῆμα ἐστὶ λέξις ἀπαιτος, ἐπιδεκτικὴ χρῶσιν τε καὶ πρῶσῶπαισιν καὶ ἀριθμῶσιν, ἐνέργειαν ἢ πάθος παριστάσασα — ზმნა არის უბრუნველი სიტყვა, რომელსაც შეუძლია გამოხატოს დრო, პირი და რიცხვი, მოქმედება ან ვნება“.

ზმნას ასევე განსაზღვრავს ზურაბ შანშოგანიც: „ზმნა არს ლექსი სასრბოლო, რომელი მყოფსა რაჲმეს ანუ ქმნასა ანუ ვნებასა დანიშნავს ჟამითურთ და პირითურთ“.

როგორც ჩანს, მხითარმა შეცვალა ბერძნულის განსაზღვრება, ანტონმა კი — არა.

ბ. ე. ბაბუნაშვილისა და თ. უთურგაიძის წიგნში „ანტონ პირველის „ქართული ღრამმატიკა“ და მისი ეროვნულ-ისტორიული მნიშვნელობა“ ვკითხულობთ: „რადგან უდავოა, რომ მხითარის გრამატიკა ბერძნულ-ლათინური ფილოლოგიური გრამატიკის მიხედვით არის გაწყობილი, შეიძლებოდა იმის დაშვებაც, რომ ანტონს ეს საკითხები ლათინური გრამატიკიდან აქვს აღებული და მხითარი აქ არაფერ შუაშია, მაგრამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ანტონს (ან, ალბათ, უფრო ფილიპეს) მხითარის ზოგი ტერმინი სიტყვასიტყვით აქვს ნათარგმნი, ზოგი კი (განსაკუთრებით ეს ეხება კომპოზიტებს) არასწორად გაუგია და გადმოუთარგმნია“³.

¹ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი..., გვ. 40.

² იქვე, გვ. 28.

³ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ანტონ პირველის „ქართული ღრამმატიკა“..., გვ. 27.

აქ ჩამოთვლილ ტერმინთაგან ერთ-ერთია **აღმოცნობა** (აქი-თხვა¹). ანტონის გრამატიკაში არის თავი, რომელსაც ეწოდება „თვს აღმოცნობისა“: „ვინამთგან აღმოცნობა თანა-აძს ღრამმატიკოსსა და უწყით ესე გამოცდილებით, მაშასადამე, სათანადო არს და შესაბამ წესიერ აღმოცნობად, რომლისა მიმართ საჟმარ არს გამოცდილებით განჰსჯა სიტყუათა და ნაწილთა მისთა, რომლითა შესაძლებელ არს უნაკლულოდ გამოღებად ლექსნი და სიტყუანი“².

თრაკიელის გრამატიკაშიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მეორე თავს ეწოდება Περὶ Ἀναγνώσεως („კითხვის შესახებ“). აქაც კითხვის წესებზეა საუბარი.

ანტონის ტერმინი **აღმოცნობა** ბერძნული ტერმინის ἀναγνώσις-ის სემანტიკური კალკია. ἀνα წინდებული ითარგმნებოდა აღ, აღმო ზმნისწინებით, γνῶσις — ცნობა, გონება. ამ ბერძნულ ტერმინში სწორედ ეს აზრი დევს: კითხვა აღმოცნობაა, ანუ თხზულების ისე წაკითხვა, რომ სწორად აღვიმეცნოთ, გონებით აღვიქვათ.

ბ. ანტონის გრამატიკაში პირველი ბრუნვისათვის ორი სახელწოდებაა დასახელებული: **წრფელობითი** და **სახელობითი**.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში განმტკიცებულია აზრი, თითქოს „პირველი ბრუნვის სახელი „სახელობითი“ რომელი გრამატიკოსებიდან მომდინარეობს. ბერძნულში მის ნაცვლად იხმარებოდა ორთე „წრფელობითი“, ე. ი. „პირდაპირი“³.

აღ. ფოცხიშვილიც იმავეს აღნიშნავს: „ანტონი ქართულში პირველი ბრუნვის სახელად ხმარობს წრფელობითსაც და სახელობითსაც. პირველი („წრფელობითი“) ბერძნულ ტრადიციას უწყევს ანგარიშს, იგი ბერძნული „ორთე“-ს თარგმანია, ხოლო მეორე — „სახელობითი“ — ლათინურის კალკს წარმოადგენს (ნომინატივუს — „ნომენ“ სახელი)⁴. ზუსტად იმავე აზრისაა ე. ბაბუნაშვილიც⁵.

თრაკიელის გრამატიკაში, როგორც ვნახეთ, პირველ ბრუნვას სამი სახელწოდება აქვს, ერთ-ერთია სახელობითი (ὀνομαστική). ტექსტის ის პასაჟი, სადაც ბრუნვათა სახელწოდებებზეა საუბარი, მეორდება თითქმის ყველა სქოლიასტთან, ამდენად, ცხადია, რომ რომაელებმა, თავის მხრივ, ბერძნულ გრამატიკაზე დაყრდნობით,

¹ ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“..., გვ. 292.

² ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 269.

³ ა. ფოცხიშვილი, ნარკვევები მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციის ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 7.

⁴ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი..., გვ. 85.

შეიმუშავებს ეს ტერმინი და ევროპულ გრამატიკებში იგი სწორედ ლათინურით გავრცელდა.

დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა საკმაოდ სახეცვლილი იყო იმ დროისათვის, როცა დაიწერა ძველი ქართული ენის პირველი გრამატიკა, მაგრამ ანტონ პირველისა და დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკების შედარება უთუოდ საინტერესო შედეგებს მოგვცემდა და უფრო ნათლად წარმოაჩენდა იმ ცალკეულ ცვლილებებს, რაც დროთა განმავლობაში განიცადა დიონისიოს თრაკიელის ფილოლოგიურმა გრამატიკამ და რა სახით მოაღწია მან ძველი ქართული ენის პირველ გრამატიკამდე. ჩვენს მიერ უკვე ჩატარებული კვლევის შედეგი კი ასეთია: სახელის კატეგორიათა რაოდენობის განსაზღვრისა და თანმიმდევრობის, ასევე შესაბამის ტერმინთა შერჩევის ხასიათის მიხედვით, ანტონ პირველის გრამატიკა უდავო მსგავსებამიმართებას ავლენს დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკასთან და, მეტიც, თითქმის მისდევს მას, რა თქმა უნდა, იმ შემთხვევების გარდა, სადაც ანტონი თავისი ენის ბუნებიდან გამომდინარე მსჯელობს.

ეს მსჯელობა რომ უფრო დამაჭერებელი იყოს, დავიმოწმებთ შესაბამის ადგილებს ანტონის „ქართული ლრამატიკის“ და თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებიდან“.

1) სახელს, როგორც თრაკიელის გრამატიკაში, ძველი ქართული ენის პირველ გრამატიკაშიც ხუთი კატეგორია, ანუ მღევარი აქვს. ანტონისეული ტერმინი მღევარი ზუსტი ექვივალენცია ბერძნული παραρτιμων-ისა, რაც ზმნის παραρτιμα „თან მიყვები“, „მივდევ“ მიმღობას წარმოადგენს: παραρταται δε τῶ ὀνόματι πάντε — თრაკიელისეული ეს ფრაზა სიტყვა-სიტყვით ასე ითარგმნება: „სახელს მისდევს, ახლავს ხუთი რამ“. ანტონი ამ ტერმინს ასე განმარტავს: „ამისთვის ზედ-წოდებულ ვჰყავთ ამათ მღევარად სახელისა, მით რომელ ემდევრებიან და ეგარემოებიან იგურდივ, რომელნიცა არიან რიცხვთ ხუთ“¹.

მაშასადამე, სახელს ხუთი მღევარი აქვს:

Τέχνη γραμματική	ქართული ლრამატიკა
γένος (სქესი)	ნათესავი (სქესი)
είδος (სახე)	ნაკრძითი (ნაკვეთი)

¹ ანტონ ს. „ქართული ლრამატიკა“, გვ.126.

σχήμα (նაკვეთի)	სახე (სახე)
ἀριθμός (რიცხვი)	რიცხვ (რიცხვი)
πῶσις (ბრუნვა)	ბრუნვა (ბრუნვა)

როგორც ვხედავთ, სახელის კატეგორიათა ჩამონათვალში განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ „გრამატიკის ხელოვნებაში“ სახე (εἶδος) უსწრებს ნაკვეთს (σχήμα).

2) Γένη εἰσι τρία ნათესავი (სქესი) ოთხია:

(სქესი სამია)	
ἀρσενικόν (მამრობითი)	მამრობითი
θηλυκόν (მდედრობითი)	მდედრობითი
οὐδέτερον (საშუალო — სიტყვა-სიტყვით: არც ისეთი, არც ასეთი)	უმეშუჭობითი საზოგადო

თრაკიელი იმასაც დასძენს, რომ ἔτι οὐδὲ προστιθέασι τούτοις ἄλλα δύο κοινόν τε καὶ ἐπίκοινον — ზოგიერთები კიდევ ორს გამოჰყოფენ: საზიაროსა და ზესაზიაროს. დონატუსის გრამატიკაში ოთხი სქესია გარჩეული: masculinum (მამრობითი), femininum (მდედრობითი), neutrum (საშუალო) და commune — ეს უკანასკნელი ზუსტი ექვივალენტია ბერძნული κοινόν-ისა და საერთოს (საზოგადოს) ნიშნავს; ოთხი სქესი თავიდანვე იყო გატარებული ასევე სომხურ გრამატიკებშიც¹. რომელი გრამატიკიდან აიღო ეს ანტონმა, ლათინურიდან თუ სომხურიდან, ძნელი სათქმელია.

როგორც ვნახეთ, ანტონი თანამედროვე გრამატიკული ტერმინის **სქესის** აღსანიშნავად იყენებს ტერმინს **ნათესავი**: „მდედარი ესე ... რომელა **ნათესავი** ოთხთა მიმართ სახელთა აქუს წუალეზაჲ, რამეთუ სახელი ენისამებრ ჩუენისა ანუ არს მამრობითი, ანუ მდედრობითი, ანუ უმეშუჭობითი და ანუ საზოგადო“².

ძველ ქართულ გრამატიკულ ტრაქტატში „სიტყუად ართრონთათჳს“ სქესის აღსანიშნავად იხმარება აგრეთვე **ნათესავი** (ბერძნული ტერმინის γένος-ის თარგმანი)³, რომელიც გამოყენებულია ასევე ზურაბ შანშოვანის გრამატიკაშიც: „**ნათესავი** ოთხი: სამამო,

¹ Н. Адонц, Дионисий Тракийский..., გვ. CLXV; Г. Джаукян, Языкознание в Армении..., გვ. 245.
² ანტონ I, „ქართული ლრამატიკა“, გვ. 127.
³ მ. შანიძე, „სიტყუად ართრონთათჳს“..., გვ. 60.

საღვდაო, ზიარი, არავინი¹. ნათესავი შანშოვანის გრამატიკაში, რომელიც, ძირითადად, სომხურ მასალებს ეყრდნობა, ილ. აბულაძის ვარაუდით, სსრ სიტყვის თარგმანს წარმოადგენს².

ისმის კითხვა: როდის შემოვიდა გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში სიტყვა **სქესი** და როდის შეცვალა მან ტერმინი **ნათესავი**?

სქესი ბერძნული სიტყვაა — ἡ τῆλες. ბერძნულში მას მრავალი მნიშვნელობა აქვს: „ფორმა“, „ტიპი“, „სახეობა“, „აღნაგობა“, „აგებულება“, „თვისება“, „მსგავსება“, „კავშირი“ (მრავალგვარი), მაგრამ თითქმის არცერთ ბერძნულ ლექსიკონში ამ სიტყვას ის მნიშვნელობა არა აქვს, რა მნიშვნელობითაც დღევანდელ ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაშია დამკვიდრებული.

ძველი მთარგმნელები ამ სიტყვას სწორედ იმ მნიშვნელობებით ხმარობდნენ, რაც აქვს ბერძნულში. პეტრიწი **სქესს** „ტიპის“ გაგებით იყენებს³. განსხვავებული მნიშვნელობები აქვს ამ სიტყვას ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებში: **სქესი** — „მიმართება“, „კავშირი“, „ფუნქცია“, „დანიშნულება“, „ტიპი“⁴.

„ტიპის“ მნიშვნელობა აქვს **სქესს** ზურაბ შანშოვანისა და ანტონ კათალიკოსის გრამატიკებშიც. ისინი განასხვავებენ ბრუნვათა სქესს (ანუ სახეობებს).

ხოლო რაც შეეხება ამ ტერმინს, ანტონის გრამატიკის II რედაქციაში გამოყენებულს კილოს მნიშვნელობით⁵, საგარაუდოა, იგი ლათინურის გავლენა იყოს: დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკაში კილოს აღნიშნავს ἔγκλις „კილო“. (შდრ. რუს. склонение და наклонение). ლათინურში კილო (ἔγκλις) modus-ით თარგმნეს, რაც „ფორმას“, „ტიპს“ ნიშნავს და შესაძლოა, ამ ტერმინის გავლენით გამოყენებინა ანტონს ბერძნული სიტყვა **სქესი**, რომელიც ქართულ ენაში უკვე დამკვიდრებული იყო „ფორმის“, „სახეობის“ მნიშვნელობით (ისევე, როგორც დღესაა დამკვიდრებული ბერძნულივე სიტყვა **ტიპი** — ὁ τύπος).

დავით ჩუბინაშვილი **სქესს** ასე განმარტავს: „მსგავსება“, „რადსა მიმართობა“, (ლრამმ.) „სქესი ზმნათა“ და სხვ.⁶ **რადსა მიმართობა**

¹ ზ. შანშოვანი, მოკლე ლრამატიკა ქართულისა ენისა, გვ. 9-10.

² ილ. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრინდელი ძეგლები, შრომები, გვ.170,171..

³ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, გვ. 75-76.

⁴ ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ.219.

⁵ ანტონ I, „ქართული ლრამატიკა“, გვ.

⁶ დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1996.

ბერძნული *πρός τι ἔχον*-ის თარგმანია, რაც დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკაში სახელის ერთ-ერთი სახეობაა. *πρός τι ἔχον* — რაიმესთან მიმართების მქონე სახელები ოთხი სახისაა: *φύσει, τύχη, τέχνη* και *προαιρέσει*. *φύσει μὲν ὡς πατῆρ* *πρός υἱόν, τύχη δέ, ὡς δούλος* *πρός δεσπότην, τέχνη δέ, ὡς μαθητῆς* *πρός διδάσκαλον, προαιρέσει δέ, ὡς φίλος* *πρός φίλον* — ბუნებითი, ბედითი, ხელობითი და არჩევითი. ბუნებითი, მაგალითად, მამა შვილის მიმართ; ბედითი — მონა ბატონის მიმართ; ხელობითი — მოსწავლე მასწავლებლის მიმართ; არჩევითი — მეგობარი მეგობრის მიმართ¹.

სქესი ასევე განმარტებული საბას ლექსიკონში: „რომელ არს თანამინახეთქი, ანუ თანა-მიეგრობა. სქესი არს, ვითარცა კიბე რამე, გინა ნიშანი რამ განმყოფელი, ვითარცა განყოფვის აღსავალი შთასავალსა სქესითა, უკეთუ ველოვნებისა მიერ, ვითარ იგი მოძღურისაჲ მოწაფისა მიმართ, ანუ ბელისა მიერ, ვითარ იგი მეფისაჲ მონისა მიმართ, ანუ წინააღრჩევისა² მიერ, ვითარ იგი მოყუსისაჲ მოყუსისა მიმართ, ანუ ბუნებით, ვითარ იგი მამისაჲ ძისა მიმართ. ხოლო აწ თქმულთა ამათ სქესი ბუნება არს“³.

როგორც ე. ბაბუნაშვილი და თ. უთურგაიძე მიუთითებენ, ეს განმარტება უნდა მომდინარეობდეს ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართული თარგმანიდან⁴. უნდა შევნიშნოთ, რომ საბას განმარტება, რომელიც თითქმის სიტყვასიტყვით მიჰყვება სქოლიასტის ბერძნულ ტექსტს, ამავე დროს ნაწილობრივ ემთხვევა ერმისის თხზულებაში დადასტურებულ მონაცემებს. მიუხედავად ამისა, არა გვგონია, რომ საბა უშუალოდ იცნობდეს ბერძნულ სქოლიოს, განმარტება მაინც, ალბათ, ერმისის რომელიმე სხვა ქართულ თარგმანშია საძიებელი.

სქესიხ უარყოფითი ფორმა **უსქესო** ანუ **უსქეტო**, უსქეტო (*ბერძ. ἀσχετος*) პეტრიწთანაა დადასტურებული. თრაკიელთან სახელთა ერთ-ერთ ჯგუფს ეწოდება *Ἀποκλήμειον* — თავისთავადი (აბსოლუტური); აქ ორი მაგალითია დასახელებული: ღმერთი და ლოგოსი; სახელები, რომელთაც არა აქვთ მიმართება (*σχετις*), ისინი თავისთავადები არიან, ანუ უსქესოები (*ἀσχετος*), ანუ, როგორც

¹ Scholia..., გვ. 388.

² წინააღრჩევია ბერძნული სიტყვის *προ-αιρέσει*-ის კალკია.

³ სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებლები დაურთო ილ. აბულაძემ, თბ., 1993.

⁴ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ლრამ-მატიკა ქართულისა ენისა“, გვ.21-22..

პეტრიწს გადმოაქვს უსქეტო¹. (ბერძნული α აქ უარყოფითის მაწარმოებელია და უდრის ქართულ უ-ს).

XVII-XVIII საუკუნეებში სიტყვა **სქეხი** ისევ პოლისემიურია: აღნიშნავს „სახეობასაც“, „სქესს“ (თანამედროვე მნიშვნელობით), „წარმომავლობას“; ამ უკანასკნელის მნიშვნელობით ასეთი კომპოზიტიც გვხვდება: **ტომ-სქეხი** (XVIII ს. საქართვ. სიძვ. II).

XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში და, რა თქმა უნდა, მეტყველებაშიც ეს ბერძნული სიტყვა სხვა მნიშვნელობითაც ჩანს უკვე დამკვიდრებული. მაგალითად, „ღედათა სქესმა... უკვე დაიმტკიცა უფლება უმაღლესი სწავლისა და განათლების მიღებისა“ (ილია); „[რაჭაში] მართო მამრობითი სქესი არ მუშაობს“ (ი. გოგებაშვილი) და სხვ.²

არნ. ჩიქობავას აზრით, „ქართული გრამატიკული ტერმინი **სქეხი** უმართებულო თარგმანია რუსული ტერმინისა род (შდრ. род „სქესი“). რუსული род კი, თავის მხრივ, გადმოგვცემს ლათ. genus-სა და ბერძნულ γένος-ს, რაიც ნიშნავდა „გვარს“, წარმოშობას. род ტერმინის „სქესად“ თარგმანს, ალბათ, ხელი შეუწყო გამოთქმებმა муж. род, жен. род, genus masculinum, genus femininum, γένος ἀρσενικόν, γένος θηλυκόν“³.

ვფიქრობთ, აქ უნდა ვილაპარაკოთ არა რუსული ტერმინის род-ის უმართებულო თარგმანზე, არამედ ორი რუსული ტერმინისათვის ერთი შესატყვისის არსებობაზე ქართულში.

ესე იგი, ბერძნულმა სიტყვამ **სქეხი** ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში მიიღო დამატებითი მნიშვნელობა, ის, რაც, ფაქტიურად, ბერძნულში არ ჰქონდა და არა აქვს. აქვე იმასაც აღვნიშნავთ, რომ, როგორც ჩანს, ქართულ ლიტერატურაში არსებული გრამატიკული ტერმინი **ნათეხავი** უკვე დამორებული იყო იმ გაგებას, რაც ძველ ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ჰქონდა (სქესი) და ბევრად დავიწროვებული იყო მისი ზოგადი შინაარსიც. რუსულმა გრამატიკულმა ტერმინოლოგიამ კი შეინარჩუნა იგი — род. ბერძნულშიც ისევ γένος-ი დარჩა ამ გრამატიკული კატეგორიის აღსანიშნავად.

3) Εἶδη δὲ	(სახე ორია)	სახე ორია
πρωτότυπον	(პირველადი)	პირველსახე ანუ ძირი
παράγωγον	(ნაწარმოები)	სხმით-გარდასლვთი

¹ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, გვ. 44.
² ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VI, თბ., 1960, გვ. 1206.
³ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი ფებულება, თბ., 1942, გვ. 90.

ბერძნული ტერმინი παρατῆσις სიტყვასიტყვით „პირველსა, ხეს“, „პირველ ტიპს“, „ნიმუშს“ ნიშნავს, ხოლო παράγῃσι კი მომდინარეობს ზმნიდან παράγῃ, რაც ნიშნავს „გადაადგილებას“, „გადასვლას“, „გადასხვაფერებას“. თრაკიელთან ნაწარმოები სახელები მხოლოდ შინაარსის მიხედვითაა გარჩეული, ანტონთან კი ფორმის მიხედვითაც, ტერმინი **სხმითგარდასლუთიც** აქედან მომდინარეა: სხვადასხვა მანარმოებლების („კერძოების“) დართვით (დასხმით) პირველსაზე სხვა სახეს იღებს, სხვა ფორმაში გადადის — სხმით-გარდასლუთია.

ანტონს ნაწარმოებ სახელთა თვრამეტი ჯგუფი აქვს ჩამოთვლილი. ერთ-ერთი ჯგუფი **წესებითი** სახელებია: „რომელნიმე ზედწოდებულ წესებითად, ამად რომელ დარაესხმის სახელსა-ჰყოფს წესებითად. მაგალითებრ: მე — ე. მეორე, მესამე“¹.

ე. ბაბუნაშვილი შენიშნავს, რომ ეს ჯგუფი მხითართან არ არის². იოანე ქართველიშვილის გრამატიკის განხილვისას ალ. ფოცხიშვილი აღნიშნავს: „ტერმინი „რიცხვითი“ პირველად იოანე ქართველიშვილის გრამატიკაში გამოიყენება. გაიოზთან გვქონდა „რიცხვობითი“³, რაც, ალბათ, დაედო საფუძვლად ქართველიშვილის ტერმინს „რიცხვითი“. რიცხვითი ორ ჯგუფს ეძლევა: რაოდენობითსა და წესებითს. აქვე იმასაც აღნიშნავს, რომ წესებითი რუსული порядковийს-ს თარგმანი ჩანს, რაც რუსულში „რიგსაც“ ნიშნავს და „წესსაც“⁴.

თრაკიელთანაც გვაქვს სახელთა ეს ჯგუფი, რომელსაც ეწოდება τακτικόν (რიგობითი). რუსული порядковийს-ც ამ ბერძნული ტერმინის კალკია, მაგრამ ქართული ტერმინი **წესებითი** უშუალოდ ბერძნულიდან აიღო ანტონმა თუ სხვა ენიდან, ამას, რა თქმა უნდა, ვერ გავარკვევთ. ცხადია, რომ რუსულს ახალი ტერმინი არ შეუქმნია.

4. თქῖμα არის კატეგორია, რომელიც ერთმანეთს უპირისპირებს მარტივ და თხზულ ფუძეებს. თრაკიელთან ამ კატეგორიის

¹ ანტონ ს, „ქართული ლრამატიკა“, გვ.132.

² ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი..., გვ. 116.

³ გაიოზ რექტორის გრამატიკის მკვლევარი ე. ნიკოლაიშვილი აღნიშნავს, რომ „ქართველ გრამატიკოსთა შორის პირველმა გაიოზმა გამოყო სახელებში რიცხვითი სახელები (რიცხვობითნი სახელნი) არსებით და ზედწესრულ სახელების გვერდით. ამ მხრივ მის წყაროდ შეიძლება ვივარაუდოთ იმდროინდელი რუსული გრამატიკული ლიტერატურა“. იხ. გაიოზ რექტორი, ქართული ლრამატიკა, ე. ნიკოლაიშვილის წინასიტყვაობა, გვ. 38.

⁴ ა. ფოცხიშვილი, ნარკვევები მეტაწვლების ნაწილთა კლასიფიკაციის ისტორიიდან, გვ.132.

მიხედვით სახელი სამგვარია: ἀπλῖν, σύνθετον, παρασύνθετον — მარტივი, რთული და ზერთული. **σχημα** იოანე პეტრიწმა თარგმნა ტერმინით ნაკვეთი („სქიმადა დავღვა, რომელ არს ნაკუთი“), მხოლოდ იგი აქ გრამატიკული ტერმინი არ არის. მოგვიანებით ზურაბ შანშოვანმა და ანტონ კათალიკოსმა თავიანთ გრამატიკებში სახელის ამ კატეგორიის აღსანიშნავად სწორედ **ნაკვეთი** გამოიყენეს. ბერძნული **σχημα** ნიშნავს „აგებულებას“, „აღნაგობას“, „ფორმას“. ანტონიც სახელის სამ ტიპს გამოყოფს ნაკვეთის მიხედვით: მარტივს, რთულს და ზერთულს. მარტივია ის სახელი, რომელიც სხვა სახელის ან ზმნის ძირს არ უკავშირდება. მაგალითად, დავით ღუთის-მეტყუშელი, ხოლო „ოდეს შეპრთულდეს მარტივნი ესე სახელნი, ესე ითქმიან დავით ღუთის-მეტყუშელი“. ზერთულია, როცა „სამნი სახელნი მიმღობათა მიმართ, ანუ სახელი ზმნათა მოეკიდნენ და იქმნენ შერთულებულ, მაგალითად, იოანე ღუთის-მეტყუშელ-მაზარებელი“¹.

Σχήματα τρία (ნაკვეთი სამია)	ნაკუთი სამია
ἀπλῖν (მარტივი)	მარტივი
σύνθετον (რთული)	რთული
παρασύνθετον (ზერთული)	ზედ-პრთული

თრაკიელთან რთულ სახელებში ოთხი ჯგუფია გარჩეული. ეს ჯგუფები გამოყოფილია სრულ და უსრულ სიტყვათა კომბინაციების საფუძველზე, სადაც უსრულში შეიძლება იგულისხმებოდეს არა მხოლოდ ბრუნვანაკლული სიტყვა, არამედ ბოლომოკვეცილი ყოველი სიტყვა, მათ შორის, წინდებულებიც, ხოლო ანტონი სრულ სახელებს განასხვავებს იმის მიხედვით, „დაუბრუნველად“ არის შერთებულები სიტყვა „სხუასა ზედა-შესრულსა“ თუ „ბრუნვლად“ (მაგალითად: I კეთილ-მსახური, II კეთილის-მსახური).

5) Ἄριθμοι τρεῖς (რიცხვი სამია)	რიცხვ ორია
ἑνικός მხოლობითი	მხოლოობითი
δualικός ორობითი	მრავლობითი
πληθυντικός მრავლობითი	

ბერძნული ტერმინის ἀριθμός-ის შესატყვისად **რიცხვი** „ქართული ღრამმატიკის“ შექმნამდე არსებობდა ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში და ქართულისათვის ორობითი რიცხვის უჩვეულობაც შემჩნეული იყო. ქართულის ამ თვისებას ანტონიც აღ-

¹ ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ.128.

ნიშნავს: „მებრ ელლინთა და სხუათა რომელთამე ენათა, არა რამე არს ჩუქნისამებრ ენისა შორის მხოლოობითისა და მრავლობითისა, ე.ი. რათა იყოსმცა ორობითი, რამეთუ შემდეგად ერთისა ორსაცა და მილიონსა და ფრიად უმრავლესსა მილიონისასა ვიტყვთ მრავლობითად“¹.

თრაკიელთან იმის შესახებაცაა მსჯელობა, რომ შესაძლოა, ფორმით მრავლობითი იყოს სიტყვა და შინაარსი მხოლოობითისა ჰქონდეს. ბერძნულის ამ თვისებას, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეფრემიც შენიშნავს ერთ-ერთ „შეისწავეში“.

მხოლოობითი ფორმით სიმრავლის გადმოცემა ქართული ენისათვისაც არის დამახასიათებელიო, — წერს ანტონი: „იქნების უკუჭ ჩუქნისამებრ ენისა, რათა აქუნდესმცა შესახედავი მრავლობითისა და მხოლოობასა შინა მდგმოებდეს, მაგალითად, მთიები და სხუანი, რომელთა აქუსყე შესახედავი მრავლობითისა და არიან მხოლოობითი“².

ასევეა სახელები მრავლობითის ფორმით, „გარნა მხოლოობითად იცნობებიან, მაგალითად, ხორცი, რომელსაც ჩუქულვართ სამღუთოადათვს ხორცისა, სიტყვსა ლუთისა“³.

ბ) რაც შეეხება ბრუნვებს, აქ ყველაზე მეტად ჩანს ანტონის მიერ გაწეული შრომის სირთულე. მას თითქმის ყველა ენის ბრუნვებისათვის გადაუხედავს: „ყოფასა ჩემისასა ევროპასა შინა, ფრიადი ძიებაჲ მაქუნდეს ქცევათა ჩუქულვებისათა თვთეულთა ენათა მიმართ“⁴ და, საბოლოოდ, როგორც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნავენ, ანტონის მიერ სწორადაა შემჩნეული და, ძირითადად, სწორად არის კვალიფიციკრებული ქართული ბუნების თავისებურებანი, ასევე სწორად გამოყო ანტონმა ბრუნვის ნიშნები⁵.

ბევრი უფიქრია ანტონს **შემასმენლობით** ბრუნვაზე. პირველ რედაქციაში იგი სამი ენის გავლენით შემოულია: „ხოლო დაღათუ პირველად ჩუქნ-მიერ ქმნასა შინა ახლად ღრამმატიკისასა, არა მცნობელმან სხუათა ენათა ჩუქულვემისამან მივჭედენ რა სამისა მიმართ ენისა, ე.ი. ელინთა, ლათინთა და სომეხთასა, რომელთაცა აქუნდათ ბრუნუაჲ შემასმენლობითი, ესრეთ ზედ-წოდებულნი

¹ ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ.133.

² იქვე.

³ ივლისხმება განკაცებული ლმერთის.

⁴ ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ.141.

⁵ ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ, 1965, გვ.90-91; ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი..., გვ.242-243.

ელინებრ: იატიკატიკი, ლათინებრ: აკუსატიო, სომხებრ: ლაიკავან, და სხვათა ენათაებრ, მრავალთა, იქმნების, ვინაჲცა, არა თუ საკმაროდენ, არაჲდ საჭიროდ გგონე მაშინ დადებად შემასმენლობითი ბრუნუაჲ¹, ხოლო ევროპაში ყოფნის დროს „ენისამებრ იტალიანისა და ქრანციასა არ ყოფა ვპოე შემასმენლობითის ბრუნუსაო¹, მაგრამ ანტონმა იგი მაინც დატოვა ბრუნვათა რიგში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მას სხვა ფუნქცია დააკისრა; ამ ფუნქციის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი II თავში, ტერმინ ადვილობითზე მსჯელობისას. რაც შეეხება ტერმინს შემასმენლობითი, ლიტერატურაში განმტკიცებულია აზრი, რომ იგი უკავშირდება ლათ. accusativus-ს.

ჩვენ უფრო სარწმუნოდ გვეჩვენება მ. მაჭავარიანის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ტერმინი შემასმენლობითი უკავშირდება შემასმენელს².

თუნდაც ამ ერთი ბრუნვის შესახებ ანტონის მსჯელობაში ჩანს ის, რომ მისი „ქართული ღრამმატიკის“ მიმართების დასადგენად იმ ენების გრამატიკებთან, რომელთა გამოყენებაზეც ის თავად მიუთითებს, მთელი გრამატიკული აზრის ისტორიის გათვალისწინებაა საჭირო, ალექსანდრიული სკოლის ნააზრვევიდან ევროპული გრამატიკული აზროვნების ჩათვლით. პირველ რიგში კი, ისევ ვიმეორებთ, გასათვალისწინებელია პირველწყარო.

მაშასადამე, სახელისა და მისი კატეგორიების მიხედვით ანტონის გრამატიკა ჰგავს თრაკიელის გრამატიკას, ტერმინთა მიხედვითაც ბევრი მსგავსებაა. განვავარძოთ ჩვენი მსჯელობა და ახლა ზმნის კატეგორიათა მიხედვით შევადაროთ ერთმანეთს Τέχνη γραμματική და „ქართული ღრამმატიკა“.

7) Τέχνη γραμματική	ქართული ღრამმატიკა	
Παρέπεται δὲ τῷ ῥήματι ὀκτῶν	ემდევრებიან ზმნასა რიცხუსა	
(ზმნას რვა მდევარი აქვს)	ქტლშე შემოსრულნი რუნანი რამენი	
Ἐγκλισις	კილო	ნათესავი (გვარი)
Διάθεσις	გვარი	ნაკუთთი (ნაკვეთი)
Εἶδος	სახე	სახე (სახე)

¹ ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ. 141.
² ეს მოსაზრება ქ-ნ შიოა მაჭავარიანს გამოთქმული აქვს ჩვენს სადისერტაციო ნაშრომთან დაკავშირებულ გამობმარებაში (ხელნაწერი).

Σχήμα	ნაკვეთი	რიცხვ
Ἀριθμός	რიცხვი	პირი
Πρόσωπον	პირი	ღრო
Χρόνος	ღრო	სქესი (კილო)
Συζυγία	ულლება	ულლება

აქაც, როგორც სახელში, მხოლოდ თანმიმდევრობაშია განსხვავება.

8) Ἐγκλίσεις εἰσι πέντε სქესი (კილო) ხუთია
(კილო ხუთია)

Ὅριστική	განსაზღვრებითი	საზღვრებითი(განსაზღვრებითი)
Προστακτική	ბრძანებითი	ბრძანებითი (ბრძანებითი)
Εὐκτική	ნატვრითი	საწადისი (ნატვრითი)
ὑποτακτική	ქვეწყობილებითი	“უპოტეტიკა ანუ უკეთუობითი“
Ἀπαρέμφατος	განუსაზღვრელობითი	“განუსაზღვრელი, რომელა უჩინოა“

მაშასადამე, კილოს აღსანიშნავად ანტონი ხმარობს ტერმინს **სქესი**, რაც, შესაძლოა, ლათინურის გავლენა იყოს. გრამატიკის პირველ ვარიანტში ჩამონათვალი ასეთია: „სქესი ზმნათაგანი...ხუთნი უკუ¹ არიან, ესე იგი, საზღვრებითი, ბრძანებითი, საწადი, ქუ²წყობილებითი და უჩინოა“ (I, 88v)¹.

„ქუ²წყობილებითი“ ბერძნ. ὑποτακτική-ის შესატყვისია. ანტონს ეს ტერმინი II რედაქციაში უთარგმნელადაც მოჰყავს: **უპოტეტიკა** ანუ **თუობითი**. ეს უკანასკნელი ბერძნული ტერმინის დισტაკტიკ-ს („ეჭვის გამომხატველი“) შესატყვისი უნდა იყოს, რომელიც ბერძნულ სქოლიოებში (სტეფანესთან) კილოს ამავე სახეობის ὑποτακτική-ს მეორე სახელწოდებადაა დასახელებული². სქოლიოებში გვაქვს აგრეთვე მესამე ტერმინიც ამ მნიშვნელობისა — ἐπίστακτική, რომელიც ითარგმნება როგორც „კავშირებითი“. ჰელიოდორეს აზრით, სახელწოდებას განსაზღვრავს კავშირების გამოყენება ამ კილოსათვის³. მაგალითებს ვპოულობთ სტეფანესთან. დღეს ამ კილოს სწორედ ამ ტერმინით გადმოვცემთ.

¹ ანტონ I, „ქართული ლრამატიკა“, გვ.123-124.
² Scholia..., გვ. 245.
³ იქვე, გვ.400.
⁴ იქვე, გვ.245.

რაც შეეხება განუსაზღვრელობით კილოს, აქ საგულისხმოა ანტონის ტერმინი **უჩინოდ**, რომელიც ასევე ბერძნული ტერმინის სემანტიკური ფარდია. თვით ანტონი ასე განმარტავს მას: „უკუეთუ ზმნათაგან მოქმედებანი და ვნებანი განირჩევიან ცხადად არსებათა მიერ ურიცხვოდ და უპიროდ, სქესი იგი წოდებულ განუსაზღვრებელად ანუ უჩინოდ“¹.

ამ ტერმინზე ჩერდებიან სქოლიასტებიც: „Ἡ δὲ ἀπαρέμφατος εἴρηται, ὅτι οὐκ ἐμφάνει ψυχικῆν δὲσθῆσιν... ἀπόσῃα οὐκ ἔσχευ, οὐδὲ ἀρῆσιν — უჩინო (განუსაზღვრელი) ჰქვია იმის გამო, რომ არ უჩვენებს პიროვნულ მიმართებას, რადგან არა აქვს პირი და რიცხვი“².

ἀπαρέμφατος (← ἀρ-εμφάνω „ვუჩვენებ“, ἀπαρ-εμφάνομαι „არ ვჩვენებ“) სიტყვასიტყვით, „უჩინოს“ ნიშნავს.

9) მსგავსების საჩვენებლად ჩამოვთვლით ზმნის დანარჩენ კატეგორიებსაც:

Διαθέσεις εἰσι τρεῖς
(გვარი სამია)

Ἐνέργεια	მოქმედება
Πάθος	ვნება
Μεσότης	საშუალო

ნათესავი (გვარი) სამია

შემოქმედებითი
ვნებითი
უმეშუმობითი

Εἶδη δὲσὶ (სახე ორია)

Πρωτότυπον	პირველადი
Παράγωγον	ნაწარმოები

სახე ორია

პირველსახე
სწმითგარდასლვითი

Ἀριθμοὶ τρεῖς
(რიცხვი სამია)

Ἐνικός	მხოლოდითი
Δυσικός	ორობითი
Πληθυντικός	მრავლობითი

რიცხვ ორია

მხოლოდობითი
მრავლობითი

¹ ანტონი I, „ქართული ლრამბიტიკა“, გვ. 146.
² Scholia..., გვ. 245.

Σχήματα τρεῖς
(ნაკვეთი სამია)

ნაკვეთი სამია

Ἄπλοῦν	მარტივი	მარტივი
Σύνθετον	რთული	რთული
Παρασύνθετον	ზერთული	ზედდადებული

ბერძნული ტერმინი παρα-σύνθετον ნაწარმოებია ზმნიდან συν-τίθεμι, რაც ნიშნავს „ერთმანეთზე ვლებ“, „ზედ-ვლებ“, „ვალაგებ“. როგორც ვხედავთ, ანტონის ტერმინი ჰგავს ბერძნულს.

Πρόσωπα τρία
(პირი სამია)

პირი სამია

Πρῶτον	პირველი	პირველი
Δεύτερον	მეორე	მეორე
Τρίτον	მესამე	მესამე

Χρόνοι τρεῖς
(დრო სამია)

დრო სამია

Ἐνεστώς	აზღვრული	აწმყო (აზღვრული)
Παρεληλυθώς	წარსული	ნამყო (წარსული)
Μέλλων	მომავალი	მყოობადი (მომავალი)
Τούτων ὁ παρεληλυθώς ἔχει διαφοράς τέσσαρα (ამათგან წარსულს ოთხი სახესხვაობა აქვს):		ხოლო ქრესტე იწუალე-ბის ვითარმედ დროა ნამყო ოთხთა მიმართ სხუა-ობათა განსხუავებით

Παρατατικόν	ნამყო უსრული	უსრულოდასა
Παρακείμενον	ნამყო სრული	სრულისად
Ἵπερσυντέλικον	ნამყო წინარე-წარსული	უსრულესისად
Ἄοριστον	ნამყო განუსა-ზღვრელი	უუსრულესისად

საინტერესოა ტერმინი **უხარულეხი**, რომელიც ბერძნულის ἵπερ-συντελικόν-ის მსგავსად აღმატებითი ფორმითაა ნაწარმოები: „ზე-სრული“, „აღმატებით-სრული“.

10) რაც შეეხება მერვე კატეგორიას, **უღლებას**: ქართული ტერმინი **უღლება** ისევე, როგორც ლათინური conjugatio, რუსუ-

ლი *σπράζηνε*, ბერძნული *σζςყინ*-ს კალკია.

უღლვლილებად დაყოფის საფუძვლად დიონისიოს თრაკიელს თხრობითი კილოს აწმყოს დაბოლოება აქვს აღებული. ასევე ანტონის „ქართულ ღრამმატიკაშიც“. აქაც თხრობითი კილოა ზმნების უღლვლილებად დაყოფის კრიტერიუმი. თუმცა ამ ფაქტს ე. ბაბუნაშვილი სომხურის „წაბაძვად“ მიიჩნევს¹. რაც სინამდვილეში საერთო წყაროთი უნდა ავხსნათ, სხვა საკითხია ანტონის მიერ მაუღლებელ ნიშნებად ხმოვნების გამოყოფა, რაც სცილდება ბერძნულს, სადაც ჯგუფების დანაწილების ძირითადი ნიშანი თანხმოვანია.

ანტონი რვა მაუღლებელ ნიშანს გამოყოფს: 1. ა (გეს-ა-ვ), 2. ე (შევიყუარ-ე-ბ), 3. ი (ჰჰჰ-ი-თ), 4. ი (გჰსტრფ-ი), 5. ო (ვამკ-ო-ბ), 6. უ (ჰსციქ-უ), 7. ჰ (გჰსტრც-ჰ), 8. გ (მჰსურ-გ-ს). მათ მაუღლებელი ნიშნები ეწოდებათ, რადგან „ძალითა ამათითა ზმნანი აუღლენ მიდმოქცევად“² და ვინაიდან ეს მაუღლებელი ნიშნები მუდამ თან ახლავს ზმნებს ფორმაცვალებისას („მიმოხრათა შინა“), ამიტომ დაარქვეს უღლებათ, — განმარტავს ანტონი („უცტალებელად რა ჰგიან ნიშანი იგი ზმნათა მიმოხრათა შინა პირთა მიმართ, ამისთვის შეუღლვლებამ უწოდებიესთ პირველთა ჩუწნთა ღრამმატიკოსთა“)³.

უღლება ტერმინს სქოლიასტები ასე განმარტავენ: „Διὰ τοῦτο σζςყინ λέγεται, ὅτι ἐκάστη σζςყინ διὰ συμφάσων συνέζευκται ἀλλήλοις — უღლება ჰქვია იმის გამო, რომ თითოეული უღლება შეუღლებულია თანხმოვანთან“⁴. ჰელიოდორე უფრო ვრცლად განმარტავს: „ἐῖρηται δὲ μεταφωρικῶς σζςყინ ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ἀποζςყინ καὶ τῶν τετραπὸνδων ζψων, ἃ ἀπὸ τὸν αὐτὸν ὄντα ζςყὸν, ἴσιν δρόμον ποιεῖται, ὡς καὶ τούτων ὅσα ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀνάγεται σζςყინ μίαν ποιεῖται κλίσιν — ამბობენ, უღლება ჰქვია ოთხფეხა ცხოველის უღელის მიმსგავსებით, რადგან, როგორც ერთ უღლე-ქვეშ შებმული ცხოველები მიუყვებიან გზას, ასევე მათთან [იგულისხმება თანხმოვნებთან] შეუღლებული ზმნები ერთად განვლიან ფორმაცვალების გზას“⁵.

ამჯერად, ჩვენ აქ წარმოდგენილი შეპირისპირებითი მასალით შემოვიფარგლებით. იგი, ჩვენი აზრით, სრულიად ნათლად, უდავოს

¹ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი..., გვ.147.
² ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ.169.
³ Scholia..., გვ.169.
⁴ იქვე. 406.
⁵ იქვე, გვ.406.

ხდის იმ ფაქტს, რომ ანტონ პირველი ზედმიწევნით კარგად იცნობდა იმდროინდელ ევროპულ გრამატიკულ აზროვნებასაც და ალექსანდრიულ გრამატიკულ სისტემასაც, და, მით უფრო, მის მოღვაწეობამდე არსებულ ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურას, თუმცა ეს უკანასკნელი ზოგიერთი ქართველი მკვლევარისათვის საკმაოდ საკითხია: ალ. ცაგარელს მიაჩნია, რომ ანტონის გრამატიკაში იმის შესახებ, იცნობდა თუ არა იგი ძველ ქართველ მწიგნობართა გრამატიკულ შეხედულებებს, ურთიერთგამომრიცხავი ფრაზებია: ანტონი, ერთი მხრივ, იმოწმებს ძველ გრამატიკოსებს და, მეორე მხრივ, უარყოფს XVII საუკუნემდე გრამატიკის არსებობას¹. ამ წინააღმდეგობას ალ. ცაგარელი ასე ხსნის: „წინამორბედთა გრამატიკული დამსახურების უარყოფა თუ დამცირება, უეჭველია, ანტონს გამოუვიდა „გრამატიკულ ხელოვნებაზე“ თავისი შეხედულების გაზვიადებით და ტერმინების „გრამატიკა“ და „გრამატიკოსი“ დაბნეული გაგებით. ერთი დაბეჭდვით შეიძლება ითქვას, რომ ანტონს ჰყავდა წინამორბედნი, რასაც თვითონვე აღიარებს და რაც, სხვათა შორის, ჩანს იქიდანაც, რომ იგი არაერთხელ იმეორებს „ახლად შედგენილ ჩემ მიერ ახალი ლრამმატიკა“, მაგრამ, რომლებიც, ალბათ, ვერ შეედრებოდნენ მის შრომებსო“².

ალ. ცაგარლის ამ მოსაზრებას იმოწმებს თავის წიგნში „ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან“ ალ. ფოცხიშვილი და იქვე ანტონის მეორე გრამატიკიდან ადგილების მოხმობით წერს: „ფვიქრობ, სრულიად ზედმეტია ლაპარაკი რაიმე წინააღმდეგობაზე ანტონთან. იგი აშკარად ამბობს, რომ მთარგმნელი მამების შემდეგ გრამატიკა ნამდვილად არ შექმნილა; ხოლო ის ფურცლები, რომლებიც აქა-იქ შეუკრებიან და ერთიმეორისათვის გადაუციან, არ არის ნამდვილი (სრული) გრამატიკაო. ამიტომაც მეუბნებოდნენ მე „არასაჭიარებასა ლრამმატიკისასა“, მაგრამ ამ წიგნების შემდეგ ვღარ იტყვიან ამას“³.

უეჭველია, რომ ანტონი სხვა გრამატიკებთან ერთად იყენებდა ძველ ქართულ თარგმანებში გაფანტულ ბერძნულ გრამატიკულ დებულებებს, რომელთა თარგმანი უფრო ზუსტია, ვიდრე მოგვიანო ხანისა. მაგალითისათვის დავიმოწმებთ ერთ ადგილს ანტონის გრამატიკიდან: „ასოჲ ითარგმანების კავშირად ...“ — ეს მხითარ სებას-

¹ А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, გვ. 12.
² იქვე.

³ ა. ფოცხიშვილი, ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, თბ., 1979წ. გვ. 50-51.

ტიელის განმარტებააო, — წერს ანტონი. ამის შესახებ ე. ბაბუნაშვილი აღნიშნავს: „ეს ადგილი ანტონს მხითარის წაბაძვით აქვს გაღმოდებული. სომხურში $\psi\alpha\pi\eta$ = „ასოს“, $\psi\alpha\mu$ = „ელემენტს“. მხითარს, როგორც ჩანს, უსარგებლია ამ ორი სიტყვის გარეგნული მსგავსებით, რომ შემდეგ გაეძარტა მსჯელობა, რომელიც ანტონმაც გაღმოიღო: „ხოლო კეთილად უკუღმ ითქვა ასოდ, ანუ კავშირად, რამეთუ კავშირნი არიან დასაბამნი სხეულთანი, ესთავე ესენიცა არიან დასაბამნი ჯმათანი“¹.

ეს არ არის მხითარ სებასტიელის ნააზრევი, ამას ანტონიც ამბობს: მას ჯერ მოჰყავს მხითარის განმარტება და მერე განაგრძობს: „განსაზღვრება ესე არა წინააღმდეგების განსაზღვრებასა ჩუენსაო“ და იქვე განმარტავს: „ასოთა უკუღმ იწოდა ძმულთაგან ღრამმატიკოსთა, ვითარმედ რეცა წებითი², რადგე, ვითარ ასონი, რომელნიცა სტუბიონი, ესე იგი: ცეცხლი, ჰაერი, წყალი, ქუჩყანა არიან დასაბამნი და მაწარმოენი სხეულთანი, ეგ სახედ არიან დასაბამნი და მაწარმოენი ჯმათანი“³.

სხვა ენათა გრამატიკებში კარგად გარკვეული ანტონი, ბუნებრივია, პირველ რიგში, იოანე პეტრიწს დაეყრდნობოდა, რომელსაც თვითონვე უწოდებს გრამატიკოსს. ეს მსჯელობა ძალიან ჰგავს პროკლეს კომენტარებში დადასტურებულ იოანე პეტრიწისეულ მსჯელობას: „ასონი სახელედებიან ცეცხლს, აირსა, წყალსა და ქუეყანასა, რამეთუ ვითარცა ასოთა დასხმითა აღმოიკითხვის სიტყვა და სიტყვათაგან წიგნი, ეგრეთვე ამ ოთხთა ასოთაგან შეიშხადების სხეული და სხეულისაგან კაცი“⁴.

მაშასადამე, პეტრიწი მსგავსად $\sigma\tau\iota\chi\epsilon\iota\sigma$ -ისა, ასოს ხმარობს ორივე მნიშვნელობით: ასო-ბგერა და სტიქიონი.

სტომახეონის განმარტება მელამპოდესთან ასეთია: „ $\epsilon\iota\pi\omicron\iota\delta' \alpha\nu\tau\iota\varsigma \alpha\upsilon\tau\grave{\alpha} \sigma\tau\iota\chi\epsilon\iota\alpha \epsilon\iota\rho\eta\sigma\theta\alpha\iota \kappa\alpha\iota \kappa\alpha\tau\grave{\alpha} \mu\mu\eta\sigma\upsilon\varsigma \tau\grave{\alpha}\nu \tau\epsilon\sigma\sigma\alpha\rho\alpha\varsigma \sigma\tau\iota\chi\epsilon\iota\sigma$ — ამბობენ, რომ მათ [ასობებს] სტომახეონებიც ეწოდებათ ოთხი სტიქიონის მიმსგავსებით, რადგანაც როგორც ამ ოთხი სტიქიონისაგან იქმნება ამ კოსმოსში [ანუ სამყაროში] ყველაფერი

¹ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი..., გვ. 28-29.

² რადიელ ერისთავის მიერ გამოცემულ „ქართულ ღრამმატიკაში“ წერია ნებითი და არა წებითი. ეს შეცდომაა, რადგან, ცხადია, აქ ლაპარაკია კავშირზე, რომელიც, როგორც ანტონი განმარტავს სხვა ადგილას, „მოჰკიდებს წებით სიტყუათა“. ე. ი. აწებებს, ანუ აკავშირებს სიტყვებს, იხ. ანტონ ს, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ. 209.

³ იქვე, გვ. 116.

⁴ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, გვ. 24-27.

— συγκείται πάντα καὶ ἐν ἰσοστάσει ἐστὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ის
24 სტოახეიონისაგან [ანუ ელემენტისაგან, ანუ კავშირისაგან] იქ-
მნება წინადადებები და მეტყველებათ¹.

პეტრიწის, მხითარისა და ანტონის შრომებში დადასტურებუ-
ლი მსჯელობა იმის შესახებ, თუ რატომ ეწოდა ასოს ელემენტი
(კავშირი), როგორც ვხედავთ, ზუსტად ემთხვევა მელამპოდეს
მსჯელობას, რომელიც, თავის მხრივ, ბერძნული ფილოსოფიიდან
მომდინარეობს.

ანტონს, როგორც ვნახეთ, თავის გრამატიკაში მოჰყავს ერთი
აზრის ორი ვარიანტი, ერთი, როგორც თვითონ ამბობს, მხითარი-
სეულია, მეორე კი, რომელსაც „ჩვენს განსაზღვრებას“ უწოდებს,
ძველი ქართულიდან უნდა მომდინარეობდეს. ცხადია, რომ მეორე
ვარიანტი უფრო ახლოს დგას ბერძნულ წყაროსთან, ვიდრე მხითა-
რისეული განმარტება.

ჩვენი დაკვირვებით, ანტონის „ქართული ღრამმატიკა“ არის
პირველი ქართული გრამატიკა, რომელშიც სრულადაა გათვალის-
წინებული ბერძნული გრამატიკული სისტემა და, რომელშიც გრა-
მატიკულ კატეგორიათა კვალიფიცირებისას ამოსავალია ძველი ქარ-
თული ენობრივი მასალა. კვლევა-ძიებამ უჩვენა მისი უშუალო მი-
მართება ბერძნულ ტრადიციულ გრამატიკულ თეორიებთან და დე-
ბულებებთან, რაც ვლინდება სახელის, ზმნის და, საზოგადოდ, მე-
ტყველების ნაწილების კატეგორიათა რაოდენობის შერჩევის ხასი-
ათში, ტერმინთშემოქმედებაში, ზმნათა უღვლილებად დაყოფის
კრიტერიუმებში და ა. შ. იგი უდავო მსგავსება — მიმართებას ავ-
ლენს დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკასთან და, ამდენად, ანტონ
პირველის გრამატიკული ნამოღვაწარის სრულყოფილი შესწავლა-
შეფასება შეუძლებელია ბერძნული წყაროების გაუთვალისწინებ-
ლად, ისევე როგორც, საზოგადოდ, იმ პირველწყაროების შეუსწავ-
ლელად შეუძლებელია ქართული გრამატიკული აზროვნების, გრა-
მატიკული ტერმინოლოგიის ისტორიის გზებისა და მიმართულებე-
ბის განსაზღვრა.

∴

1897 წელს ქუთაისში გამოუციათ წიგნი „ქართული გრამატი-
კის ტერმინოლოგია“, რომლის ავტორია სიმონ ხუნდაძე. წიგნში,
ძირითადად, თავმოყრილია, როგორც ჩანს, XIX საუკუნის ქართულ

¹ Scholia..., გვ.36.

გრამატიკულ ლიტერატურაში გამოყენებული და დამკვიდრებული ტერმინები. სამწუხაროდ, წყაროები მითითებული არ არის. ეს წიგნი იმავე წელს ასე შეუფასებია დავით კარიჭაშვილს: „თუმცა ძლიერ სასიამოვნოა ამ წიგნის გამოცემა და მადლობის ღირსნიც არიან მის გამომცემელი, მაგრამ მე მაინც ვიტყვი, რომ მისი გამოცემა ადრეულია. დღეს რომ ქართული გრამატიკა გამოკვლეული იყვეს ისე, როგორც სასურველია, დიახ რომ ტერმინების ერთგვარობა კარგი რამ იქნებოდა. მაგრამ რაკი ის ჯერ კიდევ ხელუხლებელია, ტერმინების გამოცემაც წინამასწარობაა“¹.

დღესაც, ფაქტიურად, ისეთივე მდგომარეობაა: არაა სრულად და ყოველმხრივ შესწავლილი, ისტორიულ ასპექტში, ქართველ მთარგმნელთა გრამატიკული ხასიათის შენიშვნებსა თუ დღეს ჩვენს ხელთ არსებულ ქართულ გრამატიკებში გამოყენებული ტერმინოლოგია. ბერძნული წყაროების ცოდნის გარეშე კი ხშირად, როგორც ვნახეთ, შეუძლებელია ამა თუ იმ ქართული ტერმინის ახსნა. თუმცა სხვა ენათა გრამატიკული ტრადიციების გაუთვალისწინებლობაც არ იქნებოდა გამართლებული. მით უფრო ისეთი ენებისა, რომლებთანაც საქართველოს განუწყვეტელი ურთიერთობა ჰქონდა.

ამ მნიშვნელოვანი და საშური საქმის ხელშესაწყობად დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ სრული ტექსტის თარგმანი მივიჩნიეთ პირველ და აუცილებელ პირობად. თარგმანი ქართულ ენაზე პირველად ხორციელდება. „გრამატიკის ხელოვნების“ თითოეული სიტყვა, მისი ხმარების არეალი და მნიშვნელობები შემოწმებულია აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ბიზანტინოლოგიის განყოფილებაში დაცული ბერძნულ-ქართული დოკუმენტირებული ლექსიკონის მასალების მიხედვით. თარგმანს ერთვის ჩვენეული კომენტარები, რომელშიც, რამდენადაც შეეძელით, ფართოდ გამოვიყენეთ დიონისიოს თრაკიელის თხზულების ბერძნული სქოლიოები.

¹ დეკანოზიძე [დ. კარიჭაშვილი], ქართული გრამატიკის ტერმინოლოგია, „თეატრი“, №12, 1887.

ქართული
საქმიანობა

დანართი

დიონისიოს თრაკიელი

ბრამსტიკის ხელოვნება

(ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით,
კომენტარები, ტერმინთა ლექსიკონი, საძიებლები)

§1

Περὶ γραμματικῆς

Γραμματικὴ ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων

Μέρη δὲ αὐτῆς ἐστὶν ἕξ· πρῶτον ἀνάγνωσις ἐντριβῆς κατὰ προσῳδίαν, δεῦτερον, ἕξήγησις κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ποιητικοὺς τρόπους, τρίτον γλωσσῶν τε καὶ ἱστοριῶν πρόχειρος ἀπόδοσις, τέταρτον ἑτυμολογίας εὔρεσις, πέμπτον ἀναλογίας ἐκλογισμός, ἕκτον κρίσις ποιημάτων, ὃ δὴ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ.

§2

Περὶ ἀναγνώσεως

Ἀνάγνωσις ἐστὶ ποιημάτων ἢ συγγραμμάτων ἁδιαπτωτος προφορὰ.

Ἀναγνωστέον δὲ καθ' ὑπόκρισιν, κατὰ προσῳδίαν, κατὰ διαστολήν. ἐκ μὲν γὰρ τῆς ὑποκρίσεως τὴν ἀρετὴν, ἐκ δὲ τῆς προσῳδίας τὴν τέχνην, ἐκ δὲ τῆς διαστολῆς τὸν περιεχόμενον νοῦν ὀρώμεν· ἵνα τὴν μὲν τραγῳδίαν ἠρωϊκῶς ἀν-

§1

გრამატიკის შესახებ

გრამატიკა არის გამოცდილებითი ცოდნა (ემპირია) პოეტებისა და პროზაიკოსების ჩვეულებრივ გამონათქვამთა შესახებ.

იგი შედგება ექვსი ნაწილისაგან: პირველი — კითხვა პროსოდის წესების მიხედვით¹, მეორე — განმარტება მასში არსებული პოეტური სახეების (ტროპების) მიხედვით², მესამე — ენათა და ისტორიათა გასაგები გადმოცემა³, მეოთხე — ეტიმოლოგიის ძიება⁴, მეხუთე — შესატყვისობათა ჩამოთვლა⁵, მეექვსე — პოეტურ ქმნილებათა განხილვა⁶, რაც ყველაზე მშვენიერია ამ ხელოვნებაში⁷.

§2

კითხვის შესახებ

კითხვა არის პოეტური ან პროზაული ქმნილებების უშეცდომოდ წარმოთქმა.

წაკითხულ უნდა იქნას გამოთქმით¹, პროსოდისა და განყოფის ნიშანთა მიხედვით², ვინაიდან გამოთქმით წარმოვარჩენთ ღირსებას, პროსოდიით — დახელოვნებას, ხოლო განყოფის ნიშნებით — მასში მოცემულ აზრს. ამიტომ ტრაგედია უნდა

αγνώμεν, τὴν δὲ κωμωδίαν βιωτικῶς, τὰ δὲ ἔλεγεια λιγυρῶς, τὸ δὲ ἔπος εὐτόνως, τὴν δὲ λυρικὴν ποίησιν ἔμμελως, τοὺς δὲ οἴκτους ὑφειμένως καὶ γοερῶς. τὰ γὰρ μὴ παρὰ τὴν τούτων γινόμενα παρατήρησιν καὶ τὰς τῶν ποιητῶν ἀρετὰς καταρριπτεῖ καὶ τὰς ἕξεις τῶν ἀναγινωσκόντων καταγέλᾳστους παρίστησιν.

§3

Περὶ τόνου

Τόνος ἐστὶν ἀπήχησις φωνῆς ἐναρμοίου, ἢ κατὰ ἀνάτασιν ἐν τῇ ὄξει, ἢ κατὰ ὀμαλισμὸν ἐν τῇ βαρεί, ἢ κατὰ περίκλασιν ἐν τῇ περισπασμένῃ.

§4

Περὶ σπυγμῆς

Σπυγμαί εἰσι τρεῖς· τελεία, μέση, ὑποσπυγή. καὶ ἡ μὲν τελεία σπυγή ἐστὶ διανοίας ἀπληρσιμένης σημεῖον, μέση δὲ σημεῖον πνεύματος ἔνεκεν παραλαμβανόμενον, ὑποσπυγή δὲ διανοίας μηδέπω ἀπληρσιμένης ἀλλ' ἔπι ἐνδεούσης σημεῖον.

Τίτι διαφέρει σπυγή ὑποσπυγμῆς; Χρόνω· ἐν μὲν γὰρ τῇ σπυγμῇ πολὺ τὸ διάστημα, ἐν δὲ τῇ ὑποσπυγμῇ παντελῶς ὀλίγον.

წავიკითხოთ ამალლებულად კომედია — ცხოვრებისეულად, ელეგია — ხამამალლა⁵, ეპოსი — კეთილხმოვანებით⁶, ლირიკული პოემა — მოკრძალებით, საგოდებელი — შშიდად და მწუხარედ⁷. ყოველივე ამის უკულებულყოფა ამცირებს შემოქმედთა ღირსებებს და სასაცილოს ხდის წამკითხველთა მდგომარეობას.

§3

ტონის შესახებ¹

ტონი არის ჰარმონიული ხმის ელერადობა² ამალლებით მკვეთრ მახვილში, ზომიერებით — ბლაგვ მახვილში, ცვალებადობით — შემოსილ მახვილში.

§4

წერტილის შესახებ

წერტილი არის სამი: ბოლო, შუა და ქვემოწერტილი. ბოლო წერტილი ნიშანია აზრის დასრულებისა, შუა წერტილი სუნთქვის გამო გამოიყენება, ქვემოწერტილი კი ნიშანია ჯერ კიდევ დაუსრულებელი აზრისა, რომელიც უნდა დასრულდეს.

რითი განსხვავდება წერტილი ქვემოწერტილისაგან? დროით. წერტილთან დროის ხანგრძლივობა მეტია, ქვემოწერტილთან — საკმაოდ ნაკლები².

§5

Περὶ ῥαψωδίας

Ῥαψωδία ἐστὶ μέρος ποιήματος ἐμπεριειληφός τινα ὑπόθεσιν. εἴρηται δὲ ῥαψωδία οἶονεὶ ῥαβδωδία τις οὔσα, ἀπὸ τοῦ δαφνίνη ῥάβδω περιερχομένους ᾄδειν τὰ Ὀμήρου ποιήματα.

§6

Περὶ στοιχείου

Γράμματᾶ ἐστὶν εἰκοσιτέσσαρα ἀπὸ τοῦ ᾱ μέχρι τοῦ ω̄. γράμματα δὲ λέγεται διὰ τὸ γραμμαῖς καὶ ξυσμαῖς τυποῦσθαι· γράφαι γὰρ τὸ ξῦσαι παρὰ τοῖς παλαιοῖς, ὡς καὶ παρ' Ὀμήρῳ „Νῦν δέ μ' ἐπιγράψας παρσὸν ποδὸς εὐχεται αὐτως“ [Λ 388]. Τὰ δὲ αὐτὰ καὶ στοιχεῖα καλεῖται διὰ τὸ ἔχειν στοιχόν τινα καὶ τάξιν. —

Τούτων φωνήεντα μὲν ἐστὶν ἐπτά· ᾱ ἑ ἦ τ ὀ ὦ ὠ. φωνήεντα δὲ λέγεται, ὅτι φωνὴν ἀφ' ἑαυτῶν ἀποτελεῖ.

Τῶν δὲ φωνήεντων μακρὰ μὲν ἐστὶ δύο, ἦ καὶ ὠ, βραχέα δύο, ἑ καὶ ὀ, δίχρονα τρία, ᾱ τ ὦ. δίχρονα δὲ λέγεται, ἐπεὶ ἐκτείνεται καὶ συστέλλεται.

Προτακτικὰ φωνήεντα πέντε· ᾱ ἑ ἦ ὀ ὠ. προτακτικὰ δὲ λέγεται, ὅτι προτασσόμενα τοῦ τ καὶ ὦ συλλαβὴν ἀποτελεῖ, οἶον αἱ αῦ. ὑποτακτικὰ

§5

რაფსოდიის შესახებ

რაფსოლია არის პოეტურ ქმნილებათა ნაწილი, რომელიც გარკვეულ შინაარსს შეიცავს. ამბობენ, რომ რაფსოლია წარმომდგარია სიტყვისაგან რაბდოლია (რაბდωძი). დაფნის რტოთი ხელში მღეროდნენ პომეროსის პოემებს.

§6

ელემენტის შესახებ

ასო ოცდაოთხია ალფადან ომეგამდე. ასოებად იწოდებიან იმიტომ, რომ მოხაზულობითა და ამოკაწვრით გამოისახებიან. γράφαι ხომ ამოკაწვრას ნიშნავს ძველებთან, მაგალითად, „შენ მხოლოდ ტერფი გამოკაწრე, ამდენს იკვებნი?!“ [Λ 388]. ისინი ელემენტებადაც იწოდებიან, რადგან მათ აქვთ რიგი და წყობა?

ამათგან ხმოვანი შეილია: α, ε, η, ι, ο, υ, ω. ხმოვნებად იწოდებიან იმიტომ, რომ თავისთავად წარმოქმნიან ხმას.

ხმოვანთაგან ორი გრძელია: η და ω. მოკლე ორია: ε და ὀ. დიქრონი სამია: α, ι, ο. დიქრონი ეწოდება იმიტომ, რომ გრძელდება და მოკლდება.

წინამდებარე ხუთია: α, ε, η, ο, ω. წინამდებარე ეწოდება იმიტომ, რომ ი-სა და უ-ს წინ მდგომნი მარცვალს ქმნიან, მა-

δύο· τ̄ καὶ ῡ. καὶ τὸ ῡ δὲ ἐνίοτε προτακτικὸν ἐστὶ τοῦ τ̄, ὡς ἐν τῷ μιῦα καὶ ἄρπουα.

Δίφθογγοι δὲ εἰσιν ἕξ· αἱ αὐ εἰ εὐ ὄτ ὄυ.

Σύμφωνα δὲ τὰ λοιπὰ ἑπτακαίδεκα· β̄ γ̄ δ̄ ζ̄ θ̄ κ̄ λ̄ μ̄ ν̄ ξ̄ π̄ ρ̄ σ̄ τ̄ φ̄ χ̄ ψ̄. σύμφωνα δὲ λέγονται, ὅτι αὐτὰ μὲν καθ' ἑαυτὰ φωνὴν οὐκ ἔχει, συντασσόμενα δὲ μετὰ τῶν φωνηέντων φωνὴν ἀποτελεῖ.

Τούτων ἡμίφωνα μὲν ἐστὶν ὀκτώ· ζ̄ ξ̄ ψ̄ λ̄ μ̄ ν̄ ρ̄ σ̄. ἡμίφωνα δὲ λέγεται, ὅτι παρ' ὅσον ἦττον τῶν φωνηέντων εὐφωνα καθέστηκεν ἐν τε τοῖς μυγμοῖς καὶ σιγμοῖς. Ἄφωνα δὲ ἐστὶν ἐννέα· β̄ γ̄ δ̄ κ̄ π̄ τ̄ θ̄ φ̄ χ̄. ἄφωνα δὲ λέγεται, ὅτι μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐστὶν κακόφωνα, ὥσπερ ἄφωνον λέγομεν τὸν τραγῳδὸν τὸν κακόφωνον.

Τούτων ψιλὰ μὲν ἐστὶ τρία, κ̄ π̄ τ̄, δασέα τρία θ̄ φ̄ χ̄, μέσα δὲ τούτων τρία, β̄ γ̄ δ̄. μέσα δὲ εἶρηται, ὅτι τῶν μὲν ψιλῶν ἐστὶ δασύτερα, τῶν δὲ δασέων ψιλότερα. καὶ ἐστὶ τὸ μὲν β̄ μέσον τοῦ π̄ καὶ φ̄, τὸ δὲ γ̄ μέσον τοῦ κ̄ καὶ χ̄, τὸ δὲ δ̄ μέσον τοῦ θ̄ καὶ τ̄. Ἄντιστοιχεῖ δὲ τὰ δασέα τοῖς ψιλοῖς, τῷ μὲν π̄ τὸ φ̄, οὕτως· „Ἀλλὰ μοι εἶφ' ὅπη ἔσχεσ ἰῶν εὐεργέα νῆα“ [1279], τῷ δὲ κ̄ τὸ χ̄· „Αὐτίχ' ὁ μὲν χλαῖνάν τε χιτῶνά τε ἔνυστ'

გალითად, აი, აუ. უკანმდებარე ორია: ი და უ. ზოგჯერ უ ს-ს წინ დაისმის, როგორც მიῦα, ἄρπουα.

დიფთონგი ექვსია: აი, აუ, ეი, ეუ, იი, იუ.

ხოლო დანარჩენი ჩვიდმეტი თანხმოვანია: β γ δ ζ θ κ λ μ ν ξ π ρ σ τ φ χ ψ. თანხმოვნებად იწოდებიან იმიტომ, რომ მათ თავისთავად ხმა არა აქვთ, ხმოვანთან შეწყობილნი კი ქმნიან ხმას.

ამათგან ნახევარხმოვანი რვაა: ζ ξ ψ λ μ ν ρ σ. ნახევარხმოვანნი ეწოდებათ, რადგან ზმუილითა და სისინით წარმოთქმულთ ხმოვნებთან შედარებით ნაკლები კეთილხმოვანება აქვთ. ცხრა უხმო თანხმოვანია: β γ δ κ π τ θ φ χ. უხმო ეწოდებათ იმიტომ, რომ სხვებზე უფრო ცუდი ხმოვანება აქვთ. ისევე, როგორც უხმოს ვუწოდებთ ცუდ ბმის მქონე ტრაგიკოს მსახიობს.

ამათგან მკვეთრი (უფშვინვი)* სამია: κ π τ. ფშვინვიერო* სამია: θ φ χ. შუალედური ეწოდება იმიტომ, რომ მკვეთრზე უფრო ფშვინვიერები არიან და ფშვინვიერზე უფრო მკვეთრები. მაგალითად, β შუალედურია π-სა და φ-სი, ასევე γ შუალედურია κ-სა და χ-სი და δ — მ-სა და τ-სი. ფშვინვიერები უპირისპირდებიან მკვეთრს: π-ს — φ, მაგალითად, „Ἀλλὰ μοι εἶφ' ὅπη ἔσχεσ ἰῶν εὐεργέα νῆα“ [1279]. κ-ს უპირისპირდება χ: „Αὐτίχ'

Ὀδυσσεύς“ [ε229], τὸ δὲ Ἰ τῷ
τ „Ὡς ἔφαθ’ οἱ δ’ ἄρα πάντες
ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῆ“ [Γ95].

Ἐπι δὲ τῶν συμφώνων
διπλᾶ μὲν ἐστί τρία· ζ ξ ψ.
διπλᾶ δὲ εἶρηται, ὅτι ἐν
ἐκαστον αὐτῶν ἐκ δύο συμφώ-
νων σύγ-κεῖται, τὸ μὲν ζ ἐκ
τοῦ σ καὶ δ, τὸ δὲ ξ ἐκ τοῦ κ
καὶ σ, τὸ δὲ ψ ἐκ τοῦ π καὶ σ.

Ἄμετάβολα τέσσαρα· λ μ
ν ρ. ἀμετάβολα δὲ λέγεται,
ὅτι οὐ μεταβάλλει ἐν τοῖς μέλ-
λουσι τῶν ῥημάτων οὐδὲ ἐν
ταῖς κλίσεσι τῶν ὀνομάτων. τὰ
δὲ αὐτὰ καὶ ἴγρὰ καλεῖται. —

Τελικὰ ἀρσεικῶν ὀνομά-
των ἀνεπεκτάτων κατ’ εὐθείαν
καὶ ἐνικὴν πτώσειν στοιχεῖά
ἐστί πέντε· ν ξ ρ σ ψ, οἶον
Δίων φοῖνιξ Νέστωρ Πάρις
Πέλοψ. θηλυκῶν δὲ ὀκτώ· α ἥ
ω ς ξ ρ σ ψ, οἶον Μοῦσα
Ἑλένη Κλειώ χελιδών ἔλιξ
μήτηρ Θέτις λαίλαψ. οὐδε-
τέρων δὲ ἔξ· α τ ς ρ σ υ, οἶον
ἄρμα μέλι δένδρον ἕδωρ δέπας
δόρυ. τινὲς δὲ προσπιθέασιν καὶ
τὸ δ, οἶον ἄλλο. Δυϊκῶν δὲ
τρία· α ε ω, οἶον Ἄτρεΐδα
Ἑκτορε φίλω. Πληθυντικῶν δὲ
τέσσαρα· τ σ α ἥ, οἶον φίλοι
Ἑκτορες βεβλία βέλη.

ὁ μὲν χλαῖνάν τε χιτῶνά τε
ἔνυτ’ Ὀδυσσεύς“ [ε229]. ἁ-ს
უბიორისპირღება τ: „Ὡς ἔφαθ’
οἱ δ’ ἄρα πάντες ἀκὴν ἐγένοντο
σιωπῆ“ [Γ95]“.

თანხმეფანთავან ორმაგი სა-
მია: ζ ξ ψ. ორმაგი ეწოდება იმი-
ტომ, რომ თითოეული მათგანი
ორი თანხმეფნისაგან შედგება: ζ
— ს-სა და დ-საგან. ξ — კ-სა და
ს-საგან, ხოლო ψ — π-სა და
ს-საგან.

უცვლელი ოთხია: λ, μ, ν, ρ.
უცვლელი ეწოდება იმიტომ,
რომ არ იცვლება არც ზმნის
მომავალ ღრთში და არც სა-
ხელთა ფორმაცვალების ღრთს⁷.
მათ ნარნარაც ეწოდებათ.

განუგრცობელი მამრობითი
სქესის სახელთა ბოლო ასო მხო-
ლობითის ადვილობით ბრუნვაში
არის ხუთი: ν, ξ, ρ, σ, ψ. მაგა-
ლითად, Δίων, ზოῖნიξ, Νέστωρ,
Πάρις, Πέლოψ. მდედრობითი
სქესისა — რვა: α, η, ω, ν, ξ, ρ,
σ, ψ. მაგალითად, Μοῦσα, Ἑλέ-
νη, Κλειώ, χελιδών, ἔλιξ, μήτηρ,
Θέτις, λαίλαψ. საშუალო სქესი-
სათვის ექვსი დაბოლოებაა: α, ι,
ν, ρ, σ, υ, მაგალითად, ἄρμα,
μέλι, δένδρον, ἕδωρ, δέπας, δόρυ.
ზოგიერთები უმატებენ კიდევ ὀ-
ს, მაგალითად, ἄλλο. ორობითში
სამგვარი დაბოლოებაა: α, ε, ω.
მაგალითად, Ἄτρεΐδα, Ἑκτορε,
φίλω. მრავლობითში კი ოთხი: ι,
σ, α, η, მაგალითად, φίλοι,
Ἑκτορες, βεβλία, βέλη.

§7

Περὶ συλλαβῆς

Συλλαβὴ ἐστὶ κυρίως σύλληψις συμφώνων μετὰ φωνήεντος ἢ φωνηέντων, οἷον $\kappa\alpha\pi\beta\omicron\upsilon\varsigma$. καταχρηστικῶς δὲ καὶ ἡ ἐξ ἑνὸς φωνήεντος, οἷον $\alpha\eta$.

§8

Περὶ μακρᾶς συλλαβῆς

Μακρὰ συλλαβὴ γίνεται κατὰ τρόπους ὀκτώ, φύσει μὲν τρεῖς, θέσει δὲ πέντε.

καὶ φύσει μὲν

<1> ἦτοι ὅτ' ἂν διὰ τῶν μακρῶν στοιχείων ἐκφέρηται, οἷον ἦρωσ.

<2> ἢ ὅτ' ἂν ἔχη ἓν τῶν διχρόνων κατ' ἕκτασιν παραλαμβανόμενον, οἷον Ἄρησ.

<3> ἢ ὅτ' ἂν ἔχη μίαν τῶν διφθόγγων, οἷον Αἴας. θέσει δὲ

<1> ἦτοι ὅτ' ἂν εἰς δύο σύμφωνα λήγη οἷον ἄλσ.

<2> ἢ ὅτ' ἂν βραχεῖ ἢ βραχυομένῳ φωνήεντι ἐπιφέρηται δύο σύμφωνα, οἷον ἄγρὸς.

<3> ἢ ὅτ' ἂν εἰς ἀπλοῦν σύμφωνα λήγη καὶ τὴν ἐξῆς ἔχη ἀπὸ συμφώνου ἀρχομένην, οἷον ἔργον.

<4> ἢ ὅτ' ἂν διπλοῦν σύμφωνα ἐπιφέρηται, οἷον ἔξω.

§7

მარცვლის შესახებ

მარცვლი, კერძოდ, არის თანხმოვნის შერწყმა ხმოვანთან ან ხმოვნებთან, მაგალითად, კარ, ბიუს. ზოგადად, იგი ერთი ხმოვნისაგანაც შედგება, მაგალითად, ა, ე.

§8

გრძელი მარცვლის შესახებ

გრძელი მარცვლი რვა სახისაა: ბუნებით — სამი, მღებარეობით — ხუთი.

ბუნებით:

<1> თუ ისინი გრძელი ელემენტებისაგან შედგებიან, მაგალითად, ἦρωს.

<2> ან თუ მათ აქვთ ერთ-ერთი დიჭრონი, როგორც გრძელდება. მაგალითად, Ἄρηს.

<3> ან — ერთ-ერთი დიფთონგი, მაგალითად, Αἴας.

ხოლო — მღებარეობით:

<1> თუ ის შედგება ორი თანხმოვნისაგან, მაგალითად, ἄλσ.

<2> ან როცა მოკლე ან დამოკლებულ ხმოვანს მოსდევს ორი თანხმოვანი, მაგალითად, ἄγρὸς.

<3> ან თუ მარტივი თანხმოვნით ბოლოვდება და მოსდევს თანხმოვნითვე დაწყებული (მარცვლი), მაგალითად, ἔργον.

<4> ან თუ ორმაგ თანხმოვანს შეიცავს, მაგალითად, ἔξω.

<5> ἢ ὄτ' ἂν διπλοῦν
σύμφωνον λήγη, οἷον Ἄραψ.

§9

Περὶ βραχείας συλλαβῆς

Βραχεῖα συλλαβὴ γίνεται
κατὰ τρόπους δύο

<1> ἦτοι ὄτ' ἂν ἔχη ἓν
π τῶν φύσει βραχέων, οἷον
βρέφος.

<2> ἢ ὄτ' ἂν ἔχη ἓν π
τῶν διχρόνων κατὰ συστολὴν
παραλαμβάνομενον, οἷον Ἄρης.

§10

Περὶ κοινῆς συλλαβῆς

Κοινὴ συλλαβὴ γίνεται
κατὰ τρόπους τρεῖς,

<1> ἦτοι ὄτ' ἂν εἰς
φωνήην μακρὸν λήγη καὶ τὴν
ἑξῆς ἔχη ἀπὸ φωνήεντος
ἀρχομένην, οἷον „Ὅν τί μοι
αἰτίη ἔσσι· θεοί νύ μοι αἰτιοί
εἰσιν“ [Γ164].

<2> ἢ ὄτ' ἂν βραχεῖ ἢ
βραχυνομένῳ φωνήεντι ἐπιφέ-
ρηται δύο σύμφωνα, ὧν τὸ μὲν
δεύτερον ἀμετάβολον, τὸ δὲ
ἡγούμενον καθ' ἓν ἀφωνόν
ἔστιν, οἷον „Πάτροκλέ μοι
δειλῆ πλείστον κεχαρισμένε
θυμῷ“ [Γ 287].

<3> ἢ ὄτ' ἂν βραχεῖα
οὔσα καταπεραιοῖ εἰς μέρος
λόγου καὶ τὴν ἑξῆς ἔχη ἀπὸ
φωνήεντος ἀρχομένην, οἷον

<5> ან თუ ორმაგი თან
ხმოვნით ბოლოვდება, მაგალი-
თად, Ἄრაψ.

§9

მოკლე მარცვლის შესახებ

მოკლე მარცვლი ორი სახისაა:

<1> როცა ის ბუნებით მოკლე
ხმოვანს შეიცავს, მაგალითად,
ბრეფოს.

<2> ან — ლიქრონს, რომე-
ლიც დამოკლებულ ხმოვანს
გადმოსცემს, მაგალითად, Ἄრის.

§10

საზიარო მარცვლის შესახებ

საზიარო მარცვლი სამი სა-
ხისაა:

<1> როცა იგი ერთი გრძე-
ლი ხმოვნით ბოლოვდება და
მომდევნო ხმოვნითაა დაწყე-
ბული, მაგალითად, „Ὅν τί μοι
αἰτίη ἔσσι· θεοί νύ μοι αἰτιοί
εἰσιν“ [Γ164]².

<2> ან იმ შემთხვევაში, რო-
ცა მოკლე ან დამოკლებულ
ხმოვანს მოსდევს ორი თანხმო-
ვანი, რომელთაგან მეორე უც-
ვლეელია, ხოლო წინა — უხმო,
მაგალითად, „Πάτροκλέ μοι
δειλῆ πλείστον κεχαρισμένε
θυμῷ.“ [Γ 287]².

<3> როცა მოკლე ხმოვანი
გადასულია წინადადების სხვა
ნაწილში და მომდევნო კი ხმოვ-
ნით იწყება, მაგალითად,

„Νέστορα δ' οὐκ ἔλαθεν ἰαχὴ
πίνοντά περ ἔμπης“ [Ξ1].

„Νέστορα δ' οὐκ ἔλαθεν ἰαχὴ
πίνοντά περ ἔμπης“ [Ξ1]ᄁ.

§11
Περὶ λέξεως

Λέξις ἐστὶ μέρος ἐλάχισ-
τον τοῦ κατὰ σύνταξιν λόγου.

Λόγος δὲ ἐστὶ πεζῆς
λέξεως σύνθεσις διάνοιαν
αὐτοτελεῆ δηλοῦσα.

Τοῦ δὲ λόγου μέρη ἐστὶν
ὀκτώ· ὄνομα, ῥῆμα, μετοχή,
ἄρθρον, ἀντωνυμία, πρόθεσις,
ἐπίρρημα, σύνδεσμος. ἢ γὰρ
προσηγορία ὡς εἶδος τῶ
ὀνόματι ὑποβέβληται.

Ἄρχῃ τῶν ὀκτῶ μερῶν
τοῦ λόγου

§12
Περὶ ὀνόματος

Ὄνομά ἐστὶ μέρος λόγου
πτωτικόν, σῶμα ἢ πρᾶγμα
σημαῖνον, σῶμα μὲν οἶον
λίθος, πρᾶγμα δὲ οἶον
παιδεία, κοινῶς τε καὶ ἰδίως
λεγόμενον, κοινῶς μὲν οἶον
ἄνθρωπος ἵππος, ἰδίως δὲ
οἶον Σωκράτης. — Παρέπεται
δὲ τῶ ὀνόματι πέντε· γένη,
εἶδη, σχήματα, ἀριθμοί,
πτῶσεις.

§11
სიტყვის შესახებ

სიტყვა არის შენაწევრებუ-
ლი წინადადების¹ უმცირესი ნა-
წილი².

წინადადება არის ჩვეულებ-
რივი სიტყვების კავშირი³, რო-
მელიც დასრულებულ აზრს
გამოხატავს.

წინადადების ნაწილი არის
რვა: სახელი, ზმნა, მიმღეობა,
ართრონი, ნაცვალსახელი, წინ-
დებულო, ზმნიზედა, შემკვრე-
ლი⁴. საზოგადო სახელი ხომ,
როგორც სახეობა, სახელს ექ-
ვემდებარება⁵.

წინადადების რვა
ნაწილის დახაწვისი

§12
სახელის შესახებ

სახელი არის წინადადების
ბრუნებადი ნაწილი, რომელიც
აღნიშნავს სხეულს ან საქმეს¹:
სხეული, მაგალითად, ქვა, ხო-
ლო საქმე, მაგალითად, აღ-
ზრდა. კიდევ ითქმის საკუთარი
და საზოგადო. საზოგადო, მაგა-
ლითად, ადამიანი, ცხენი; სა-
კუთარი, მაგალითად, სოკრატე.
სახელს ხუთი მდევარი აქვს:
სქესი, სახე, ნაკვეთი, რიცხვი,
ბრუნვა.

Γένη μὲν οὖν εἰσι τρία ἄρσεικόν, θηλυκόν, οὐδέτερον. εἶνοι δὲ προσπιθέασι τούτοις ἄλλα δύο, κοινόν τε καὶ ἐπίκοινον, κοινὸν μὲν οἶον ἵππος κύων, ἐπίκοινον δὲ οἶον χελιδῶν ἀετός.

Εἶδη δὲ δύο, πρωτότυπον καὶ παράγων. πρωτότυπον μὲν οὖν ἐστὶ τὸ κατὰ τὴν πρώτην θέσιν λεχθέν, οἶον Γῆ. παράγων δὲ τὸ ἀφ' ἑτέρου τὴν γένεσιν ἐσχηκός, οἶον Γαιήϊος [η 324].

Εἶδη δὲ παραγῶγων ἐστὶν ἐπτὰ πατρωνυμικόν, κτητικόν, συγκριτικόν, ὑπερθετικόν, ὑποκοριστικόν, παρώνυμον, ῥηματικόν.

<1> Πατρωνυμικόν μὲν οὖν ἐστὶ τὸ κυρίως ἀπὸ πατρὸς ἐσχηματισμένον, καταχρηστικῶς δὲ καὶ τὸ ἀπὸ προγόνων, οἶον Πηλείδης, Αἰακίδης ὁ Ἀχιλλεύς. — Τύποι δὲ τῶν πατρωνυμικῶν ἄρσεικῶν μὲν τρεῖς, ὁ εἰς δης, ὁ εἰς ων, ὁ εἰς αδιος, οἶον Ἀτρείδης, Ἀτρείων, καὶ ὁ τῶν Αἰολέων ἴδιος τύπος Ὑρράδιος. Ὑρρα γὰρ παῖς ὁ Πιττακός. θηλυκῶν δὲ οἱ ἴσοι τρεῖς, ὁ εἰς ις, οἶον Πριαμῖς, καὶ ὁ εἰς ας, οἶον Πελιάς, καὶ ὁ εἰς νη, οἶον Ἀδρηστίη [E 412]. — Ἀπὸ δὲ μητέρων οὐ σχηματίζει πατρωνυμικόν εἶδος ὁ Ὅμηρος, ἀλλ' οἱ νεώτεροι.

სქესი სამია: მამრობითი, მდედრობითი, საშუალო. ხოლო ზოგიერთები უმატებენ ამათ სხვა ორს: საზიაროს და ზესაზიაროს². საზიარო, მაგალითად, ἵππος („ცხენი“), κύων („ძაღლი“); ზესაზიარო, მაგალითად, χελιδῶν („მერცხალი“), ἀετός („არწივი“).

სახე არის ორი: პირველადი და ნაწარმოები. პირველადია ის, რაც პირველი დადგინების თანახმად თქმულა, მაგალითად, Γῆ („მიწა“), ხოლო ნაწარმოებია ის, რომელიც სხვა სახელისაგან წარმოიშვა, მაგალითად, Γαιήϊος [η 324] („მიწიერი“).

ნაწარმოების შვიდი სახეობაა: ჩამომავლობითი, კუთვნილებითი, შედარებითი, აღმატებითი, კნინობითი, ნასახელარი, ნაზმნარი.

<1> ჩამომავლობითი, კერძოდ, შეიძლება ეწოდოს იმას, რაც მამის სახელისაგან იწარმოება, ხოლო, ზოგადად, იმ სახელს, რაც მომდინარეობს რომელიმე წინაპრის სახელისაგან, მაგალითად, პელიდი, ეაკიდი — აქილეესი. მამრობითი სქესის ჩამომავლობით სახელთა დაბოლოება სამგვარია: დის, ონ, ადიოს³. მაგალითად, Ἀτρείδης, Ἀτρείων და საკუთრად ეოლიურ ობი ურადიოს. ურა ხომ პიტაკეს შვილი იყო⁴. მდედრობითი სქესის დაბოლოებაც სამგვარია: ის, მაგალითად, Πριαμῖς; ას, მაგალითად, Πελιάς; ნη, მაგალითად, Ἀδρηστίη [E 412]. დედის სახელებისაგან [ნაწარ-

<2> Κτητικὸν δὲ ἐστὶ τὸ ὑπὸ τὴν κτήσιν πεπτωκός, ἐμπεριειλημμένου τοῦ κτήτορος, οἷον Νηληϊοὶ Ἴπποι [Λ 597], Ἐκτόρεος χιτῶν [B 416], Πλατωνικὸν βιβλίον.

<3> Συγκριτικὸν δὲ ἐστὶ τὸ τὴν σύγκρισιν ἔχον ἐνὸς πρὸς ἓνα ὁμοιογενῆ, ὡς Ἀχιλλεὺς ἀνδριότερος Αἴαντος, ἢ ἐνὸς πρὸς πολλοὺς ἕτερογενεῖς, ὡς Ἀχιλλεὺς ἀνδριότερος τῶν Τρώων. Τῶν δὲ συγκριτικῶν τύποι εἰσὶ τρεῖς, ὁ εἰς ἄνω, οἷον ὀξύτερος βραδύτερος, καὶ ὁ εἰς ἄνω καθαρός, οἷον βελτίων καλλίων, καὶ ὁ εἰς ἄνω, οἷον κρείσσων ἦσσαν.

<4> Ὑπερθετικὸν δὲ ἐστὶ τὸ κατ' ἐπίτασιν ἐνὸς πρὸς πολλοὺς παραλαμβανόμενον ἐν συγκρίσει. Τύποι δὲ αὐτοῦ εἰσὶ δύο, ὁ εἰς ἄνω, οἷον ὀξύτατος βραδύτατος, καὶ ὁ εἰς ἄνω, οἷον ἄριστος μέγιστος.

მოებ] ჩამომავლობით-სახელებს ჰომეროსი არ წარმოგვიდგენს, უფრო გვიანდელი — კი⁵.

<2> კუთვნილებითი კუთვნილებას (ფლობას) აღნიშნავს და მინიშნებას მფლობელზე. მაგალითად, ნელევსის ცხენები [Λ 597], ჰექტორის ქიტონი [B 416], პლატონის წიგნი.

<3> შედარებითი ეწოდება იმგვარ ფორმას, რომლითაც გადმოცემულია ერთის შედარება მისსავე მსგავს ერთთან, მაგალითად, Ἀχιλλεὺς ἀνδριότερος Αἴαντος („აქილევსი აიანტზე უფრო მამაცია“), ან სხვაგვარ მრავალთან. მაგალითად, Ἀχιλλεὺς ἀνδριότερος τῶν Τρώων („აქილევსი ტროელებზე უფრო მამაცია“). შედარებით სახელებს აქვს სამგვარი ფორმა: ტეროს-ზე დაბოლოებული, მაგალითად, ὀξύτερος („უფრო მკვეთრი“), βραδύτερος („უფრო ნელი“), წმინდა ან-ზე⁶, მაგალითად, βελτίων („უფრო კარგი“), καλλίων („უფრო მშვენიერი“) და ან-ზე, მაგალითად, κρείσσω, („უფრო სათნო“), ἦσσαν („უფრო სუსტი“).

<4> აღმატებითა ის, რომელიც გამოყენებულია ერთის გასაძლიერებლად მრავლის საპირისპიროდ შედარების გზით. მას ორი ფორმა აქვს: τᾰτος, მაგალითად, ὀξύτατος („უმკვეთრესი“), βραδύτατος („ყველაზე ნელი“) და τος, მაგალითად, ἄριστος („საუკეთესო“), μέγισ-

ტოს („უღიდესი“).

<5> Ὑποκοριστικὸν δὲ ἔστι τὸ μείωσιν τοῦ πρωτοτύπου ἀσυγκρίτως δηλοῦν, οἷον ἀνθρωπίσκος λίθαξ μειρακύλλιον.

<5> კნინობითია ის, რომელიც აღნიშნავს პირველადი სახელის შემცირებას შედარების გარეშე, მაგალითად, ἀνθρωπίσκος („საცუნა“), λίθαξ („პატარა ქვა“), μειρακύλλιον („ნორჩი“, „მოზარდი“).

<6> Παρώνυμον δὲ ἔστι τὸ παρ' ὄνομα ποιηθέν, οἷον Θέων Τρύφων.

<6> ნასახელარი ჰქვია სახელისაგან წარმოქმნილს, მაგალითად, Θέων, Τρύφων.⁷

<7> Ῥηματικὸν δὲ ἔστι τὸ ἀπὸ ῥήματος παρηγμένον, οἷον Φιλήμων Νοήμων.

<7> ნაზმნარი წარმოქმნილია ზმნისაგან, მაგალითად, Φιλήμων, Νοήμων.⁸

Σχήματα δὲ ὀνομάτων ἔστι τρία· ἀπλοῦν, σύνθετον, παρασύνθετον· ἀπλοῦν μὲν οἷον Μέμνων, σύνθετον δὲ οἷον Ἀγαμέμνων, παρασύνθετον δὲ οἷον Ἀγαμεμνονίδης Φιλιππίδης. —

სახელი ნაკვეთის მიხედვით სამია: მარტივი, ოთხელი და ოთხელისაგან ნაწარმოები (ზერთული). მარტივია, მაგალითად, Μέμνων, ოთხელია, მაგალითად, Ἀγαμέμνων, ზერთულია, მაგალითად, Ἀγαμεμνονίδης, Φιλιππίδης.

Τῶν δὲ συνθέτων διαφοραὶ εἰσι τέσσαρες. ἃ μὲν γὰρ αὐτῶν εἰσιν ἕκ δύο τελείων, ὡς Χειρίσοφος, ἃ δὲ ἕκ δύο ἀπολείπόντων, ὡς Σοφοκλῆς, ἃ δὲ ἕξ ἀπολείποντος καὶ τελείου, ὡς Φιλόδημος, ἃ δὲ ἕκ τελείου καὶ ἀπολείποντος, ὡς Περικλῆς.

ოთხელ სახელებში ოთხი სახეობაა: რომელიც ორი სრულისაგანაა, როგორიცაა Χειρίσοφος; რომელიც შედგება ორი უსრულისაგან, როგორიცაა, Σοφοκλῆς; რომელიც შედგება უსრულისა და სრულისაგან, როგორიცაა, Φιλόδημος; რომელიც შედგება სრულისა და უსრულისაგან, როგორიცაა, Περικλῆς.

Ἀριθμοὶ τρεῖς· ἐνικός, δυϊκός, πληθυντικός. ἐνικός μὲν ὁ Ὅμηρος, δυϊκός δὲ τῷ Ὀμήρῳ, πληθυντικός δὲ οἱ Ὀμηροί. — Εἰσὶ δὲ τινες ἐνικοὶ χαρακτήρες καὶ κατὰ

რიცხვი სამია: მხოლოდითი, ორობითი, მრავლობითი. მხოლოდითია ὁ Ὅμηρος, ორობითია τῷ Ὀμήρῳ, მრავლობითია οἱ Ὀμηροί. ზოგი, ფორმით მხოლოდითი, გამოხატავს სიმრავ-

πολλῶν λεγόμενοι, οἷον δῆμος
 χορός ὄχλος. καὶ πληθυντικοὶ
 κατὰ ἐνικῶν τε καὶ δυϊκῶν,
 ἐνικῶν μὲν ὡς Ἀθηναί, Θῆβαι,
 δυϊκῶν δὲ ὡς ἀμφοῖτεροι.

Πρώσεις ὀνομάτων εἰσὶ
 πέντε· ὀρθή, γενική, δοτική,
 αἰτιατική, κλητική. Λέγεται
 δὲ ἢ μὲν ὀρθή ὀνομαστική καὶ
 εὐθεία, ἢ δὲ γενική κτητική τε
 καὶ πατρική, ἢ δὲ δοτική
 ἐπισταλτική, ἢ δὲ αἰτιατική
 κατ' αἰτιατικὴν, ἢ δὲ κλητική
 προσαγορευτική.

Ἵποπέπτωκε δὲ τῷ ὀνό-
 ματι ταῦτα, ἃ καὶ αὐτὰ εἶδη
 προσαγορεύεται· κύριον, προσ-
 ηγορικόν, ἐπίθετον, πρὸς τι
 ἔχον, ὡς πρὸς τι ἔχον,
 ὁμώνυμον, συνώνυμον, διών-
 υμον, ἐπώνυμον, ἐθνικόν, ἐρω-
 τηματικόν, ἀόριστον, ἀναφο-
 ρικόν ὃ καὶ ὁμοιωματικόν καὶ
 δεικτικόν καὶ ἀνταποδοτικόν
 καλεῖται, περιληπτικόν, ἐπιμε-
 ριζόμενον, περιεκτικόν, πεποι-
 ημένον, γενικόν, ἰδικόν, τα-
 κτικόν, ἀριθμητικόν, ἀπολε-
 λυμένον, μετουσιαστικόν.

<1> Κύριον μὲν οὖν ἔστι
 τὸ τὴν ἰδίαν οὐσίαν σημαῖνον,
 οἷον Ὀμηρος Σακράτης.

ლეს. მაგალითად, δῆμος („დალ-
 ბი“), χορός („გუნდი“), ὄχλος
 („ბრბო“), მრავლობითი — მხო-
 ლობითს ან ორობითს. მხოლო-
 ბითს, როგორც Ἀθηναί, Θῆβαι,
 ორობითს, როგორც ἀμφοῖτεροι
 („ორივე“).

სახელების ბრუნვა არის ხუ-
 თი: წრფელობითი, ნათესაობი-
 თი, მიცემითი, მიზეზობითი, წო-
 ლებითი. წრფელობითს სახელო-
 ბითსა და ადვილობითსაც უწო-
 ლებენ, ნათესაობითს — კუთვნი-
 ლებითსა და ჩამომავლობითს,
 მიცემითს — მიმართულებითს,
 მიზეზობითს — მიზეზის თანახ-
 მად „უწოდებენ“, წოდებითზე
 მიმართვითსაც იტყვიან.

სახელს ექვემდებარება ის,
 რასაც აგრეთვე სახეს უწოდებენ:
 საკუთარი, საზოგადო, ზედსარ-
 თავი, რაიმესთან მიმართების
 მქონე, თითქოს რაიმესთან მიმარ-
 თების მქონე, სახელმთიარე
 (თმონიმი), თანსახელიანი (სინო-
 ნიმი), ორსახელიანი (დიონიმი),
 ზედწოდებითი (ეპონიმი), სატო-
 მო (ეთნიკური), კითხვითი, განუ-
 საზღვრელობითი, მიმართებითი,
 რომელსაც ასევე უწოდებენ მი-
 მსგავსებითს, ჩვენებითსა და შე-
 საბამისობითს, კრებითი, მაცალკე-
 ვებელი, მომცველი, ხმაბაძვითი,
 გვარობითი, სახეობითი, როგობი-
 თი, რაოდენობითი, თავისთავად
 (აბსოლუტური), არსისმიერი.

<1> საკუთარი კერძო არის
 გამოხატავს, მაგალითად, Ὀμηρος
 (ჰომეროსი), Σακράτης (სოკრატე).

<2> Προσηγορικὸν δὲ ἔστι τὸ τὴν κοινὴν οὐσίαν σημαῖνον, οἷον ἄνθρωπος ἵππος.

<3> Ἐπίθετον δὲ ἔστι τὸ ἐπὶ κυρίων ἢ προσηγορικῶν ὁμωνύμως τιθέμενον καὶ δηλοῦν ἔπαινον ἢ ψόγον. λαμβάνεται δὲ τριχῶς, ἀπὸ ψυχῆς, ἀπὸ σώματος, ἀπὸ τῶν ἐκτὸς· ἀπὸ μὲν ψυχῆς ὡς σώφρων ἀκόλαστος, ἀπὸ δὲ σώματος ὡς ταχύς βραδύς, ἀπὸ δὲ τῶν ἐκτὸς ὡς πλούσιος πένης.

<4> Πρὸς τι ἔχον δὲ ἔστιν ὡς πατὴρ υἱὸς φίλος δεξιός.

<5> Ὡς πρὸς τι ἔχον δὲ ἔστιν ὡς νύξ ἡμέρα θάνατος ζωή.

<6> Ὅμωνυμον δὲ ἔστιν ὄνομα τὸ κατὰ πολλῶν ὁμωνύμως τιθέμενον, οἷον ἐπὶ μὲν κυρίων, ὡς Αἴας ὁ Τελαμώνιος καὶ Αἴας ὁ Ἰλέως, ἐπὶ δὲ προσηγορικῶν, ὡς μῦς θαλάσσιος καὶ μῦς γηγεινός.

<7> Συνώνυμον δὲ ἔστι τὸ ἐν διαφόροις ὀνόμασι τὸ αὐτὸ δηλοῦν, οἷον ἄορ ξίφος

<2> საზოგადო სახელი საერთო (საზოგადო) არის გამოხატავს, მაგალითად, ἄνθρωπος („ადამიანი“), ἵππος („ცხენი“).

<3> ზედსართავი თანადრადღაერთვის საკუთარსა და საზოგადოს და გამოხატავს ქებას ან გაკიცხვას. იგი სამგვარია: სულისმიერი, სხეულისმიერი და მდგომარეობისმიერი. სულისმიერია, როგორცაა, სώფრან („კეთილგონიერი“), აკόლასტოს („ფიცხი“); სხეულისმიერია, ტაჩუს („სწრაფი“), ბრადუს, („ხელი“); მდგომარეობისმიერია, როგორცაა, პლუსიოს („მდიდარი“), პენის („ღარიბი“).

<4> რაიმესთან მიმართების მქონეა, პატირ („მამა“), უს („შვილი“), ფილოს („მეგობარი“), დეზიოს („მარჯვენა“)?

<5> თითქმის რაიმესთან მიმართების მქონეა: ნუქ („ღამე“), ἡμέრა („დღე“), θάναტოს („სიკვდილი“), ჯაჲ („სიცოცხლე“)¹⁰.

<6> სახელმთზიარეა (ომონიმი) სახელი, რომლითაც მრავალი აღინიშნება, მაგალითად, საკუთარ სახელებში, Αἴας ὁ Τελαμώνιος (აიანტი — ტელამონის ძე) და Αἴας ὁ Ἰλέως, (აიანტი — ილეოსის ძე), ხოლო საზოგადო სახელებში: μῦς θαλάσσιος („ზღვის თაგვი“) და μῦς γηγεινός („მინდვრის თაგვი“).

<7> თანსახელიანი (სინონიმი) სხვადასხვა სახელებით გამოხატავს ერთსა და იმავეს¹¹,

μάχαιρα σπάθη φάσανον.

<8> Φερώνυμον δέ ἐστι τὸ ἀπὸ τινος συμβεβηκὸς τεθέν, ὡς Τισαμενός και Μεγαπένθης.

<9> Διώνυμον δὲ ἐστὶν ὀνόματα δύο καθ' ἑνὸς κυρίου τεταγμένα, οἷον Ἀλέξανδρος ὁ καὶ Πάρις, οὐκ ἀναστρέφοντος τοῦ λόγου· οὐ γάρ, εἴ τις Ἀλέξανδρος, οὗτος καὶ Πάρις.

<10> Ἐπώνυμον δὲ ἐστὶν, ὃ καὶ διώνυμον καλεῖται, τὸ μεθ' ἑτέρου κυρίου καθ' ἑνὸς λεγόμενον, ὡς Ἐνοσίχθων ὁ Ποσειδῶν καὶ Φοῖβος ὁ Ἀπόλλων.

<11> Ἐθικὸν δὲ ἐστὶ τὸ ἔθιους δηλωτικόν, ὡς Φρύξ Γαλάτης.

<12> Ἐρωτηματικὸν δὲ ἐστὶν, ὃ καὶ πειστικὸν καλεῖται, τὸ κατ' ἐρώτησιν λεγόμενον, οἷον τίς ποῖος πόσος πηλίκος.

<13> Ἀόριστον δὲ ἐστὶ τὸ τῷ ἐρωτηματικῷ ἐναντίως λεγόμενον, οἷον ὅστις ὁποῖος ὁπόσος ὀπηλίκος.

მაგალითად, ἄορ, ἕφος, μάχαιρα, σπάθη, φάσανον¹².

<8> სახელმატარებელი (სიმბოლოური) ჰქვია რაღაც შემთხვევისაგან წარმომდგარს, მაგალითად, Τισαμένος და Μεγαπένθης¹².

<9> ორსახელიანი (დიონიმი) არის ერთისათვის მიკუთვნებული ორი საკუთარი სახელი, მაგალითად, Ἀλέξανδρος ὁ καὶ Πάρις (ალექსანდრე, იგივე პარისი), აზრის შეუღებულებლად, რადგან თუ ვინმე ალექსანდრეა, უსათუოდ პარისი არ არის.

<10> ზედწოდებითი (ეპონიმი), რომელსაც ორსახელიანიც (დიონიმი) ეწოდება¹⁴, არის ის სახელი, რომელიც ერთისათვის იხმარება სხვა საკუთარ სახელთან ერთად. მაგალითად, Ἐνοσίχθων — პოსეიდონისათვის, Φοῖβος — აპოლონისათვის.

<11> სატომო (ეთნიკური) აღნიშნავს ტომს, როგორც Φρύξ („ფრიგიელი“), Γαλάτης („გალატელი“).

<12> კითხვითს აგრეთვე გამოიძიებთი ეწოდება¹⁵. იგი გამოითქმის შეკითხვით, მაგალითად, τίς („ვინ“), ποῖος („როგორი“), πόσος („რამდენი“), πηλίκος („რამოდენა“).

<13> განუსაზღვრელობითი არის კითხვითის საპირისპიროდ თქმული, მაგალითად, ὅστις („ყველა, ვინც“), ὁποῖος („ასეთი“), ὁπόσος („იმდენად ბევრი“), ὀπηλίκος („იმდენად ღიდი“).

<14> Ἀναφορικὸν δὲ ἔστιν, ὃ καὶ ὁμοιωματικὸν καὶ δεικτικὸν καὶ ἀνταποδοτικὸν καλεῖται, τὸ ὁμοίωσιν σημαῖνον, οἷον τοιοῦτος τοσοῦτος τηλικούτος.

<15> Περιληπτικὸν δὲ ἔστι τὸ τῷ ἑνικῷ ἀριθμῷ πληθὸς σημαῖνον, οἷον δῆμος χορός ὄχλος.

<16> Ἐπιμεριζόμενον δὲ ἔστι τὸ ἐκ δύο ἢ καὶ πλείονων ἐπὶ ἓν ἔχον τὴν ἀναφοράν, οἷον ἐκάτερος ἕκαστος.

<17> Περιεκτικὸν δὲ ἔστι τὸ ἐμφαῖνον ἐν ἑαυτῷ τι περιεχόμενον, οἷον δαφνῶν παρθενῶν.

<18> Πεποιημένον δὲ ἔστι τὸ παρὰ τὰς τῶν ἡχῶν ιδιότητος μιμητικῶς εἰρημένον, οἷον φλοῖσβος ῥοῖζος ὄρυγμαδός.

<19> Γενικὸν δὲ ἔστι τὸ δυνάμενον εἰς πολλὰ εἶδη διαιρεθῆναι, οἷον ζῶον φυτὸν.

<20> Ἰδικὸν δὲ ἔστι τὸ ἐκ τοῦ γένους διαιρεθῆναι, οἷον βούς ἵππος ἄμπελος ἐλαία.

<21> Τακτικὸν δὲ ἔστι

<14> მიმართებითი, რომელიც აგრეთვე მიმსგავსებითი, ჩვენებითი და შესაბამისობითი ეწოდება, აღნიშნავს მსგავსებას, მაგალითად, τοιοῦτος („ასეთი“), τοσοῦτος („ამოდენა“), τηλικούτος („ამდენად ღირი“).

<15> კრებითია სახელი, რომელიც მხოლოდითი რიცხვით აღნიშნავს სიმრავლეს, მაგალითად, δῆμος („ხალხი“), χορός („გუნდი“), ὄχλος („ბრო“).

<16> მაცალკევებელია ის, რაც ორისგანაა ან მრავლისაგან „გამოყოფილი“ ერთთან მიმართებაში¹⁶, მაგალითად, ἐκάτερος („თითოეული“), ἕκαστος („ყოველი“).

<17> მომცველი გამოხატავს იმას, რასაც თავის თავში მოიცავს, მაგალითად, δαφνῶν („დაფნის ჭაღა“), παρθενῶν („ქალწულთა“).

<18> ხმაბაძვითი ეწოდება გამოცემულ ხმათა (ექოს) თავისებურებების მიბაძვით თქმულს, მაგალითად, φλοῖσβος („ღდაფუნნი“), ῥοῖζος („გრავინვა“), ὄρυγμαδός („ღრინანცელი“)¹⁷.

<19> გვარეობითი სახელი შეიძლება მრავალ სახედ დაიყოს, გვარეობითია, მაგალითად, ζῶον („ცხოველი“), φυτὸν („მცენარე“).

<20> სახეობითი სახელია ის, რომელიც გვარისაგან გამოიყოფა, მაგალითად, βούς („ბარი“), ἵππος („ცხენი“), ἄμπελος („ყურძენი“), ἐλαία („ზეთისხილი“).

<21> რიგობითი სახელი

τὸ τάξιν δηλοῦν, οἷον πρῶτος
δεύτερος τρίτος.

<22> Ἀριθμητικὸν δέ
ἐστὶ τὸ ἀριθμὸν σημαῖνον,
οἷον εἰς δύο τρεῖς.

<23> Ἀπολελυμένον δέ
ἐστὶν ὁ καθ' ἑαυτὸ νοεῖται,
οἷον θεὸς λόγος.

<24> Μετουσιαστικὸν δέ
ἐστὶ τὸ μετέχον οὐσίας τινός,
οἷον πύρινος δρύϊνος ἐλάφιν-
ος. —

Τοῦ δὲ ὀνόματος δια-
θέσεις εἰσὶ δύο, ἐνέργεια καὶ
πάθος, ἐνέργεια μὲν ὡς κριτῆς
ὁ κρίνων, πάθος δὲ ὡς κριτὸς
ὁ κρινόμενος.

§13

Περὶ ῥήματος

Ῥῆμα ἐστὶ λέξις ἄπτωτος,
ἐπιδεκτικὴ χρόνων τε καὶ προ-
σώπων καὶ ἀριθμῶν, ἐνέργειαν ἢ
πάθος παριστάσα. Παρέπεται δὲ
τῷ ῥήματι ὀκτώ, ἐγκλίσεις, δια-
θέσεις, εἶδη, σχήματα, ἀριθμοί,
πρόσωπα, χρόνοι, συζυγίαι.

Ἐγκλίσεις μὲν οὖν εἰσὶ πέ-
ντε, ὀριστικὴ, προστακτικὴ, εὐκ-
τικὴ, ὑποτακτικὴ, ἀπαρέμφατος.

Διαθέσεις εἰσὶ τρεῖς,
ἐνέργεια, πάθος, μεσότης.

რეგს გამოხატავს, მაგალითად
πρῶτος („პირველი“), δεύτερος
(„მეორე“), τρίτος („მესამე“).

<22> რაოდენობითი აღ-
ნიშნავს რაოდენობას, მაგალი-
თად, εἰς („ერთი“), δύο („ორი“),
τρεῖς („სამი“).

<23> თავისთავადი (აბსო-
ლუტური) სახელი თავის თავის
მიხედვით გაიანზრება, მაგალი-
თად, θεός („ლმერთი“), λόγος
(„ლოგოსი“)¹⁸.

<24> არისიმერიი სახელი
ეწოდება იმას, რაც რაიმე არსს
ეზიარება, მაგალითად, πύρινος
(„ხორბლის“), δρύϊνος („მუხის“),
ἐλάφινος („ირმის“).

სახელს ორი გვარი აქვს: მო-
ქმედება და ვნება¹⁹. მოქმედება,
მაგალითად, κριτής მოსამარ-
თლე, ის, ვინც ასამართლებს.
ვნება, მაგალითად, κριτὸς გასა-
მართლებული, ბრალდებული.

§13

ზმნის შესახებ

ზმნა არის უბრუნველი სი-
ტყვა, რომელსაც შეუძლია გამო-
ხატოს დრო, პირი და რიცხვი,
მოქმედება და ვნება. ზმნას რვა
მდეგვარი აქვს: კილო, გვარი, სა-
ხე, ნაკვეთი, რიცხვი, პირი,
დრო, უღლება.

კილო ხუთია: განსაზღვრები-
თი, ბრძანებითი, ნატვრითი, პი-
რობითი, განუსაზღვრელობითი.

გვარი სამია: მოქმედება, ვნე-
ბა, საშუალო¹. მოქმედებაა, მაგა-

ἐνέργεια μὲν οἶον τύπτω, πάθος δὲ οἶον τύπτομαι, μεσότης δὲ ἢ ποτὲ μὲν ἐνέργειαν ποτὲ δὲ πάθος παριστάσα, οἶον πέπηγα διέφθορα ἐποησάμην ἐγραψάμην.

Εἶδη δὲ δύο, πρωτότυπον καὶ παράγωγον· πρωτότυπον μὲν οἶον ἄρδω, παράγωγον δὲ οἶον ἀρδεύω.

Σχήματα τρία, ἀπλοῦν, σύνθετον, παρασύνθετον· ἀπλοῦν μὲν οἶον φροινῶ, σύνθετον δὲ οἶον καταφροινῶ, παρασύνθετον δὲ οἶον ἀντιγονίζω φιλιππίζω.

Ἄριθμοι τρεῖς, ἐνικός, δυϊκός, πληθυντικός· ἐνικός μὲν οἶον τύπτω, δυϊκός δὲ οἶον τύπτετον, πληθυντικός δὲ οἶον τύπτομεν.

Πρόσωπα τρία, πρῶτον, δεύτερον, τρίτον· πρῶτον μὲν ἀφ' οὗ ὁ λόγος, δεύτερον δὲ πρὸς ὃν ὁ λόγος, τρίτον δὲ περὶ οὗ ὁ λόγος.

Χρόνοι τρεῖς, ἐνεστώς, παρεληλυθώς, μέλλων. τούτων ὁ παρεληλυθώς ἔχει διαφορὰς, τέσσαρας, παρατακόν, παρακείμενον, ὑπερσυντέλικον, ἀόριστον· ὧν συγγένειαι τρεῖς,

ლითად, τύπτω („ვცემ“), ვნებაა, მაგალითად, τύπτομαι („ვიცემები“), საშუალო ზოგჯერ მოქმედებას და ზოგჯერ ვნებას გამოხატავს, მაგალითად, πέπηγα („განვიმტკიცე“), მიღებორა („განვადგურდი“).

სახე ორია: პირველადი და ნაწარმოები. პირველადია, მაგალითად, ἄρδω („ვრწყავ“), ხოლო ნაწარმოებია, მაგალითად, ἀρδεύω („ვრწყავ“).

ნაკვეთი სამია: მარტივი, რთული და ზერთული. მარტივია, მაგალითად, φροινῶ („ვაზრავნებ“), რთულია, მაგალითად, καταφροινῶ („მძულს“), ზერთულია, მაგალითად, ἀντιγονίζω („ანტიგონეს მიმდევარი ვარ“), φιλιππίζω („ფილიპეს მიმდევარი ვარ“).

რიცხვი სამია: მხოლოდითი, ორობითი, მრავლობითი. მხოლოდითია, მაგალითად, τύπτω („ვარტყამ“), ორობითია, მაგალითად, τύπτετον („ვარტყამთ [ორნი]“), მრავლობითია, მაგალითად, τύπτομεν („ვარტყამთ“).

პირი სამია: პირველი, მეორე, მესამე. პირველი პირია, რომლისგანაც მოდის სიტყვა, მეორე პირი — ვისაც სიტყვა მიემართება, მესამე კი — ვის შესახებაც არის სიტყვა.

ღრო სამია: ახლანდელი, წარსული, მომავალი. წარსულის აქვს ოთხი სახესხვაობა: ნამყო უსრული, ნამყო სრული, ნამყო წინარეწარსული, ნამყო განუსაზღვრელი. მათგან სამი კავშირ-

ἐνεστῶτος πρὸς παρατατικόν,
παρακειμένου πρὸς ὑπερσυντέ-
λικον, ἀορίστου πρὸς μέλ-
λοντα.

§14

Περὶ συζυγίας

Συζυγία ἐστὶν ἀκόλουθος
ρήμάτων κλίσις. Εἰσὶ δὲ
συζυγίαι βαρυτόνων μὲν
ρήμάτων ἕξ ὧν

<1> ἡ μὲν πρώτη
ἐκφέρεται διὰ τοῦ β̄ ἢ φ̄ ἢ π̄ ἢ
π̄τ̄, οἷον λείβω γράφω τέρπω
κόπτω.

<2> ἡ δὲ δευτέρα διὰ
τοῦ γ̄ ἢ κ̄ ἢ χ̄ ἢ κ̄τ̄, οἷον λέγω
πλέκω τρέχω τίκτω.

<3> ἡ δὲ τρίτη διὰ τοῦ
δ̄ ἢ θ̄ ἢ τ̄, οἷον ᾄδω πλήθω
ἀνύτω.

<4> ἡ δὲ τετάρτη διὰ
τοῦ ξ̄ ἢ τῶν δύο σ̄σ̄, οἷον
φράζω νύσσω ὀρύσσω.

<5> ἡ δὲ πέμπτη διὰ
τῶν τεσσάρων ἀμεταβόλων, λ̄
μ̄ ν̄ ρ̄, οἷον πάλλω νέμω κρίνω
σπείρω.

<6> ἡ δὲ ἕκτη διὰ
καθαροῦ τοῦ ᾠ, οἷον ἵππεύω
πλέω βασιλεύω.

შენი: ახლანდელი დროს
უსრულოთან, ნამყო სრული —
ნამყო წინარეწარსულთან, ნამ-
ყო განუსაზღვრელი — მყოფად-
თან².

§14

უღლები სესხებ

უღლება არის ზმნისათვის
დამახასიათებელი ფორმაცვალებ-
ა. ბარიტონონი ზმნების უღ-
ლება ექვსია¹, რომელთაგან

<1> პირველი ბოლოვდება
β ან φ ან π ან πτ-ზე, მაგალი-
თად, λείβω („ვასხამ“), γράφω
(„ვწერ“), τέρπω („ვერთობი“),
κόπτω („ვჭრი“).

<2> მეორე — γ ან κ ან χ
ან კτ „თანხმოვნებზე“, მაგალი-
თად, λέγω („ვამბობ“), πλέκω
(„ვწნავ“), τρέχω („გავრბივარ“),
τίκτω („ვშობ“).

<3> მესამე — δ ან θ ან τ
„თანხმოვნებზე“, მაგალითად,
ᾄδω („ვმღერი“), πλήθω („ვფსუ-
ბი“), ἀνύτω („ვამთავრებ“).

<4> მეოთხე — ζ ან ორ
σσ-ზე, მაგალითად, φράζω
(„ვუხსნი“), ὀρύσσω („ვთხრი“).

<5> მეხუთე — ოთხ უც-
ვლელებზე λ, μ, ν, ρ, მაგალითად,
πάλλω („ვხტი“), νέμω („ვანაწი-
ლებ“), κρίνω („ვასკვნი“), σπείρω
(„ვთესავ“).

<6> მეექვსე — წმინდაა -ზე².
მაგალითად, ἵππεύω („ვჭირი-
თობ“), πλέω („ვცურავ“), βασι-
λεύω („ვმეფობ“).

Τινὲς δὲ καὶ ἑβδόμην
συχναίαν εἰσάγουσιν διὰ τοῦ Ξ
καὶ ψ, οἷον ἀλέξω ἔψα. —

Περὶσπωμένων δὲ ῥημά-
των συχναίαι εἰσὶ τρεῖς, ὧν

<1> ἡ μὲν πρώτη
ἐκφέρεται ἐπὶ δευτέρου καὶ
τρίτου προσώπου διὰ τῆς εἰ
διφθόγγου, οἷον νοῶ νοεῖς
νοεῖ.

<2> ἡ δὲ δευτέρα διὰ
τῆς αῖ διφθόγγου, προσγρα-
φομένου τοῦ τ, μὴ συνεκφω-
νομένου δέ, οἷον βοῶ βοᾷς
βοᾷ.

<3> ἡ δὲ τρίτη διὰ τῆς
οἰ διφθόγγου, οἷον χρυσῶ
χρυσοῖς χρυσοῖ. —

Τῶν δὲ εἰς μῆ ληγόντων
ῥημάτων συχναίαι εἰσὶ
τέσσαρες, ὧν

<1> ἡ μὲν πρώτη
ἐκφέρεται ἀπο τῆς πρώτης
τῶν περισπωμένων, ὡς ἀπὸ
τοῦ τιθῶ γέγονε τίθημι.

<2> ἡ δὲ δευτέρα ἀπὸ
τῆς δευτέρας, ὡς ἀπὸ τοῦ
ἰστώ γέγονεν ἴσθημι.

<3> ἡ δὲ τρίτη ἀπὸ τῆς
τρίτης, ὡς ἀπὸ τοῦ διδῶ
γέγονε δίδωμι.

<4> ἡ δὲ τετάρτη ἀπὸ
τῆς ἑκτης τῶν βαρυτόνων, ὡς
ἀπὸ τοῦ πηγύνω γέγονε
πήγνυμι.

ზოგიერთებს მეშვიდე ულ-
ლა შემოაქვთ Ⴡ-სა და ψ-ზე [და-
ბოლოებულნი], მაგალითად, ἄლ-
ἔξω („ავიცავ“), ἔψα („გხარშავ“).²

პერისპომენონი ზმნების ულ-
ლება სამია⁴, რომელთაგან

<1> პირველი ბოლოვდება
მეორე და მესამე პირში ეი
დიფთონგზე, მაგალითად, νοῶν
(„ვაძინევ“), νοεῖς („ამძინევ“),
νοεῖ („ამძინევს“).

<2> მეორე — ა დიფთონგ-
ზე, ქვეშმიწერილი იოტათი,
რომელიც არ წარმოითქმის, მა-
გალითად, βοῶν („ყვირი“), βοᾷς
(„ყვირი“), βοᾷ („ყვირის“).

<3> მესამე — ი დიფთონგ-
ზე, მაგალითად, χρυσῶν („ვაოქ-
როვებ“), χρυσοῖς („აოქროვებ“),
χρυσοῖ („აოქროვებს“).

მ-ზე დაბოლოებულ ზმნათა
ულლება არის ოთხი,³ რომელ-
თაგან

<1> პირველი მიღებულია
პერისპომენონის პირველი ტი-
პისგან, როგორც, τιθῶ-საგან
წარმოიშვა τίθημι („ვღებ“).

<2> მეორე — მეორისაგან,
როგორც, ἰστώ-საგან წარმო-
იშვა ἴσθημι („ვღებ“).

<3> მესამე — მესამისაგან,
როგორც, διδῶ-საგან მიღებუ-
ლია δίδωμι („ვაძლევ“).

<4> მეოთხე — ბარიტო-
ნონის მეექვსესაგან, როგორი-
ცაა, πηγύνω-საგან მიღებული
πήγνυμι („ვაძვრებ“).

§15**Περὶ μετοχῆς**

Μετοχή ἐστὶ λέξις μετέχουσα τῆς τῶν ῥημάτων καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων ἰδιότητος. Παρέπεται δὲ αὐτῇ ταῦτὰ ἃ καὶ τῷ ὀνόματι καὶ τῷ ῥήματι δίχα προσώπων τε καὶ ἐγκλίσεων.

§16**Περὶ ἄρθρου**

Ἄρθρον ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικόν, προτασσόμενον καὶ ὑποτασσόμενον τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων. καὶ ἔστι προτακτικόν μὲν ὁ, ὑποτακτικόν δὲ ὄς.

Παρέπεται δὲ αὐτῷ τρία· γένη, ἀριθμοί, πτώσεις.

Γένη μὲν οὖν εἰσι τρία· ὁ ποιητής, ἡ ποίησις, τὸ ποίημα.

Ἀριθμοὶ τρεῖς· ἐνικός, δυϊκός, πληθυντικός· ἐνικός μὲν ὁ ἢ τό, δυϊκός δὲ τῷ τά, πληθυντικός δὲ οἱ αἱ τά.

Πτώσεις δὲ ὁ τοῦ τῷ τόν ὦ, ἡ τῆς τῇ τήν ὦ.

§17**Περὶ ἀντωνυμίας**

Ἀντωνυμία ἐστὶ λέξις ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβάνομένη, προσώπων ὠρισμένων δηλωτική.

Παρέπεται δὲ τῇ ἀντωνυ-

§15**მიმღეობის შესახებ**

მიმღეობა არის ზმნათა და სახელთა თვისებების მქონე სიტყვა. მას მღევარიც იგივე აქვს, რაც სახელსა და ზმნას, პირისა და კილოს გარდა.

§16**ართრონის შესახებ**

ართრონი არის წინადადების ბრუნებადი ნაწილი. იგი ფორმაცვალებადი სახელის წინ ან შემდგომ დგას. ამის მიხედვით არის წინმდგომი, მაგალითად, ὁ და შემდგომი, მაგალითად, ὄς.

მას სამი მღევარი აქვს: სქესი, რიცხვი, ბრუნვა.

სქესი სამია: ὁ ποιητής („შემოქმედი“), ἡ ποίησις („შემოქმედება“), τὸ ποίημα („ქმნილება“).

რიცხვი სამია: მხოლოდითი, ორობითი, მრავლობითი. მხოლოდითია ὁ, ἡ, τό; ორობითია τῷ, τῆ; მრავლობითია οἱ, αἱ, τά.

ბრუნვები [ასეთია]: ὁ, τοῦ, τῷ, τόν, ὦ; ἡ, τῆς, τῇ, τήν, ὦ'.

§17**ნაცვალსახელის შესახებ**

ნაცვალსახელი არის სახელის ნაცვლად გამოყენებული სიტყვა, ვარკვეული პირის მიხედვებითი.

ნაცვალსახელს ექვსი მღევა-

μία ἕξ· πρόσωπα, γένη, ἀριθμοί, πτώσεις, σχήματα, εἶδη.

Πρόσωπα πρωτοτύπων μὲν ἐγὼ σύ ἴ, παραγῶγων δὲ ἐμός σός ὄς.

Γένη τῶν μὲν πρωτοτύπων διὰ μὲν τῆς φωνῆς οὐ διακρίνεται, διὰ δὲ τῆς ὑπ' αὐτῶν δειξέως, οἷον ἐγὼ τῶν δὲ παραγῶγων, οἷον ὁ ἐμός ἡ ἐμή τὸ ἐμόν.

Ἀριθμοὶ πρωτοτύπου μὲν ἐνικός ἐγὼ σύ ἴ, δυϊκὸς νῶϊ σφῶϊ, πληθυντικὸς ἡμεῖς ὑμεῖς σφεῖς. παραγῶγων δὲ ἐνικός ἐμός σός ὄς, δυϊκὸς ἐμῶ σῶ ᾧ, πληθυντικὸς ἐμοὶ σοὶ οἶ.

Πτώσεις πρωτοτύπων μὲν ὀρθῆς ἐγὼ σύ ἴ, γενικῆς ἐμοῦ σοῦ οἶ, δοτικῆς ἐμοὶ σοὶ οἶ, αἰτιατικῆς ἐμέ σέ ἔ, κλητικῆς σύ. παραγῶγων δὲ ἐμός σός ὄς, γενικῆς ἐμοῦ σοῦ οἶ, δοτικῆς ἐμῶ σῶ ᾧ, αἰτιατικῆς ἐμόν σόν ὄν.

რი აქვს: პირი, სქესი, რიცხვი, ბრუნვა, ნაკვეთი, სახე'.

პირველადის 'ნაცვალსახელე-ბის' პირია: ἐγώ („მე“), ს („შენ“), ἰ („ის“), ნაწარმოების — ἐμός („ჩემი“), სός („შენი“), ὄς („მისი“).

პირველადის სქესი წარმო-თქმით არ განირჩევა, არამედ — მითითებულ პირის მეშვეობით, მაგალითად, ἐγὼ („მე“), ხოლო ნაწარმოები, მაგალითად, ὁ ἐμός, ἡ ἐμή, τὸ ἐμόν.

პირველადის რიცხვი: მხო-ლოდითი — ἐγὼ („მე“), ს („შენ“), ἰ („ის“), ორობითი — νῶϊ („ჩვენ ორნი“), სφῶϊ („თქვენ ორნი“), მრავლობითი — ἡμεῖς („ჩვენ“), ὑμεῖς („თქვენ“), სφεῖς („ისინი“). ნა-წარმოები 'ნაცვალსახელის' მხო-ლოდითი — ἐμός („ჩემი“), სός („შენი“), ὄς („მისი“), ორობითი — ἐμῶ („ჩვენი“ ორის), ს („თქვენი“ ორის), ᾧ („მათი“ ორის). მრავლობითი — ἐμοὶ („ჩვენი“), σοὶ („თქვენი“), οἶ („მათი“).

პირველადის ბრუნვა: წრფე-ლოდითი ἐγὼ („მე“), ს („შენ“), ἰ („ის“), ნათესაობითი — ἐμοῦ („ჩემ-“), σοῦ („შენ-“), οἶ („მის“), მიცემითი — ἐμοὶ („მე“), σοὶ („შენ“), οἶ („მის“), მიზეზობითი — ἐμέ („მე“), σέ („შენ“), ἔ („ის“), წოდებითი ს („შენ“, „შე“). ნაწარმოების — ἐμός („ჩემი“), სός („შენი“), ὄς („მი-სი“), ნათესაობითი — ἐμοῦ („ჩე-

Σχήματα δύο, ἀπλοῦν, σύνθετον· ἀπλοῦν μὲν οἶον ἐμοῦ σοῦ οὔ, σύνθετον δὲ ἐμαυτοῦ σαυτοῦ αὐτοῦ.

Εἶδη δέ, ὅτι αἱ μὲν εἰσι πρωτότυποι, ὡς ἐγὼ σύ ἰ, αἱ δὲ παράγωγοι, ὡς πᾶσαι αἱ κτητικαί, αἱ καὶ διπρόσωποι καλοῦνται. παράγονται δὲ οὕτως· ἀπὸ μὲν ἐνικῶν αἱ ἕνα κτήτορα δηλοῦσαι, ὡς ἀπὸ τοῦ ἐμοῦ ὁ ἐμός· ἀπὸ δὲ δυϊκῶν αἱ δύο, ὡς ἀπὸ τοῦ νῶϊ νῶϊτερος· ἀπὸ δὲ πληθυντικῶν αἱ πολλούς, ὡς ἀπὸ τοῦ ἡμεῖς ἡμέτερος.

Τῶν δὲ ἀντωνυμιῶν αἱ μὲν εἰσιν ἀσύναρθροι, αἱ δὲ σύναρθροι· ἀσύναρθροι μὲν οἶον ἐγὼ, σύναρθροι δὲ οἶον ὁ ἐμός.

§18

Περὶ προθέσεως

Πρόθεσις ἐστὶ λέξις προπιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν ἔν τε συνθέσει καὶ συντάξει.

Εἰσὶ δὲ αἱ πᾶσαι προ-

მის“), სოῦ („შენის“), ὄν („იმის“), მიცემითი — ἐμῶ („ჩემს“), ὦ („შენს“), ῶ („იმას“), მიზეზობითი — ἐμόν („ჩემი“), ὅν („შენი“), ὄν („მისი“).

ნაკვეთი ორია: მარტივი, რთული. მარტივი, მაგალითად, ἐμοῦ, σοῦ, οὔ, რთულია, ἐμαυτοῦ, σαυτοῦ, αὐτοῦ.

სახე: ნაწილი პირველადია, როგორიცაა, ἐγώ, σύ, ἰ, ნაწილი — ნაწარმოები, როგორიცაა, ყველა კუთვნილებითი, რომელთაც ასევე ორპირიანს უწოდებენ². იწარმოება ასე: მხოლოდითი რიცხვით გამოხატავენ ერთ მფლობელს, მაგალითად, როგორიცაა, ἐμός („ჩემი“) მიღებული ἐμοῦ-საგან, ორობითი რიცხვით — ორს, როგორიცაა ἡμεῖς-საგან მიღებული ἡμεῖς („ჩვენი“ „ორის“), მრავლობითით — მრავალს, როგორიცაა, ἡμεῖς-ისაგან ნაწარმოები ἡμέτερος („ჩვენი“).

ნაცვალსახელთაგან ზოგი ართრონიანია, ზოგი — უართრონო. უართრონოა, მაგალითად, ἐγὼ („მე“), ართრონიანია, მაგალითად ὁ ἐμός („ჩემი“).

§18

წინდებულის შესახებ

წინდებული არის წინადადების ყველა ნაწილის წინ მდებარე სიტყვა, „მათთან“ შერწყმული ან შენაწევრებული¹.

სულ თვრამეტი წინდებუ-

θέσεις ὀκτώ καὶ δέκα, ὧν
 μονοσύλλαβοι μὲν ἕξ· ἐν εἰς
 ἕξ σύν πρό πρός, αἴτινες οὐκ
 ἀναστρέφονται· δισύλλαβοι δὲ
 δύο καὶ δέκα· ἀνά κατὰ διὰ
 μετὰ παρά ἀντί ἐπί περί ἀμφί
 ἀπό ὑπό ὑπέρ.

ლია: მათგან ერთმარცვლიანია
 ექვსი: ἔν („ში“, „ზე“), εἰς
 („ვენ“, „ში“, „ზე“), ἕξ („გან“,
 „ღან“), σύν („თან“, „ურთ“,
 „ერთად“), πρό („წინ“, „თვის“),
 πρός („მიმართ“, „წინაშე“), ἰσ-
 ნი არ გადაადგილებიან; ორ-
 მარცვლიანია ათი: ἀνά („ზე“,
 „ზემოთ“), κατὰ („წინააღმდეგ“,
 „შესაბამისად“), διὰ („მეშვე-
 თობით“, „ზე“, „გამო“), μετὰ
 („ურთ“, „შემდეგ“), παρά („თან“,
 „გან“), ἀντί („ნაცვლად“), ἐπί
 („ზე“, „ში“, „ვენ“), περί („შესა-
 ხებ“, „ამო“, „ირვლივ“), ἀπό („დან“,
 „გან“), ὑπό („ქვეშ“), ὑπέρ („ზე“,
 „ზემოთ“).

§19

Περὶ ἐπιρρήματος

Ἐπιρρημά ἐστι μέρος
 λόγου ἄκλιτον, κατὰ ῥήματος
 λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον
 ῥήματι.

Τῶν δὲ ἐπιρρημάτων τὰ
 μὲν ἐστὶν ἀπλᾶ, τὰ δὲ
 σύνθετα· ἀπλᾶ μὲν ὡς πάλαι,
 σύνθετα δὲ ὡς πρόπαλαι.

<1> Τὰ δὲ χρόνου
 δηλωτικά, οἷον νῦν τότε αὖθις·
 τούτοις δὲ ὡς εἶδη ὑπο-
 τακτέον τὰ καιροῦ παρα-
 στατικά, οἷον σήμερον αὔριον
 τόφρα τέως πηνίκα.

§19

ზმნიზელის შესახებ

ზმნიზელა წინადადების ფორ-
 მათუცვლელი ნაწილია, რომელიც
 ზმნას მიემართება ან რაღაც
 დამატებითს ამბობს ზმნაზე.

ზმნიზელათაგან ზოგი მარ-
 ტივია, ზოგი — რთული. მარ-
 ტივია, როგორიცაა, პάλαι („წი-
 ნათ“), ხოლო რთულია, როგო-
 რიცაა, პროპალαι („უწინ“).

<1> დროის აღმნიშვნელნი:
 მაგალითად, νῦν („ახლა“),
 τότε („მაშინ“), αὖθις („ყვლავ“).
 ამასვე ეკუთვნის, როგორც სახე-
 ობა, დროის მონაკვეთის გამო-
 მხატვლენიც. მაგალითად, σήμε-
 ρον („დღეს“), αὔριον („ხვალ“),

<2> Τὰ δὲ μεσότητος,
οἶον καλῶς σόφως.

<3> Τὰ δὲ ποιότητος,
οἶον πύξ λάξ βοτρυδόν [B 89]
ἀγεληδόν [Π 160].

<4> Τὰ δὲ ποσότητος,
οἶον πολλάκις ὀλιγάκις.

<5> Τὰ δὲ ἀριθμοῦ
δηλωτικά, οἶον δὶς τρίς
τετράκις.

<6> Τὰ δὲ τοπικά, οἶον
ἄνω κάτω ὦν σχέσεις εἰσὶ
τρῆις, ἢ ἐν τόπῳ, ἢ εἰς τόπον,
ἢ ἐκ τόπου, οἶον οἶκοι οἶκαδε
οἶκοθεν.

<7> Τὰ δὲ εὐχῆς
σημαντικά, οἶον εἶθε αἶθε
ἄβαλε.

<8> Τὰ δὲ σχετλι-
αστικά, οἶον παπαῖ λού φεῦ.

<9> Τὰ δὲ ἀρνήσεως ἢ
ἀποφάσεως, οἶον οὐ οὐχί
οὐδῆτα οὐδαμῶς.

<10> Τὰ δὲ συγκατα-
θέσεως, οἶον ναί ναίχι.

<11> Τὰ δὲ ἀπαγο-
ρεύσεως, οἶον μή μηδῆτα
μηδαμῶς.

<12> Τὰ δὲ παραβολῆς

τόφρα („მანამ“), τέως („ჯერ“)
πηνίκα („როლის“).

<2> ზოგი შეულობითია,
მაგალითად, καλῶς („ლამაზად“),
σοφῶς („ბრძნულად“)¹.

<3> ვითარებისა, მაგალი-
თად, πύξ („მუშტი“), λάξ („ფე-
ხთ“), βοτρυδόν („მტვენებად“), [B
89] ἀγεληδόν („ჯოჯად“) [Π 160].

<4> რაოდენობისა, მაგალი-
თად, πολλάκις („ხშირად“), ὀλι-
γάκις („იშვიათად“).

<5> რიცხვის აღმნიშვნელი,
მაგალითად, δὶς („ორჯერ“), τρίς
 („სამჯერ“), τετράκις („ოთხჯერ“).

<6> ადგილისა, მაგალი-
თად, ἄνω („ზევით“), κάτω
 („ქვევით“). მათგან სამი ტიპია:
ადგილზე, ადგილისაკენ, ადგი-
ლისაგან. მაგალითად, სახლში,
სახლისაკენ, სახლიდან.

<7> ნატვრის აღმნიშვნელი,
მაგალითად, εἶθε („ნეტა“), αἶθε
 („ნეტავი“), ἄβαλε („ღე“)².

<8> დანახებისა, მაგალი-
თად, παπαῖ („ოჰ!“), λού („ფაი-
მე!“), φεῦ („უი!“).

<9> უარყოფისა ან უკუ-
თქმისა, მაგალითად, οὐ („არა“),
οὐχί („არა“), οὐδῆτα („არაფ-
როთ“), οὐδαμῶς („არავითარ შემ-
თხვევაში“)³.

<10> დასტურისა, მაგალი-
თად, ναί („დიახ“), ναίχι („ჰო“).

<11> აკრძალვისა, მაგალი-
თად, μή („ნუ“), μηδῆτα („ნუ-
რადროთ“), μηδαμῶς („ვერად-
როთ“).

<12> შეპირისპირებისა ან

ἢ ὁμοίωσσεως, οἶον ὡς ὥσπερ
ἦντε καθάπερ.

<13> Τὰ δὲ θαυμαστικά,
οἶον βαβαῖ.

<14> Τὰ δὲ εἰκασμοῦ,
οἶον ἴσως τάχα τυχόν.

<15> Τὰ δὲ τάξεως, οἶον
ἐξῆς ἐφέξῆς χωρίς.

<16> Τὰ δὲ ἀθροίσεως,
οἶον ἄρδην ἅμα ἦλιθα.

<17> Τὰ δὲ παρακε-
λεύσεως, οἶον εἶα ἄγε φέρε.

<18> Τὰ δὲ συγκρίσεως,
οἶον μᾶλλον ἤττον.

<19> Τὰ δὲ ἐρωτήσεως,
οἶον πόθεν πηνίκα πῶς.

<20> Τὰ δὲ ἐπιτάσεως,
οἶον λίαν σφόδρα πάνυ ἄγαν
μάλιστα.

<21> Τὰ δὲ συλλήψεως,
οἶον ἅμα ὁμοῦ ἄμυδις.

<22> Τὰ δὲ ἀπωμοτικά,
οἶον μά.

<23> Τὰ δὲ κατωμοτικά,

მიმსგავსებისა, მაგალითად, ὡς
(„როგორც“), ὥσπερ („ისე, რო-
გორც“), ἦντε („ისევე, რო-
გორც“), καθάπερ („ზუსტად ისე,
როგორც“).

<13> გაკვირვებისა, მაგა-
ლითად, βαβαῖ („ერეკა!“).

<14> ვარაუდისა, მაგალი-
თად, ἴσως („თითქოს“), τάχα
(„მალე“, „იქნებ“), τυχόν („ალ-
ბათ“).

<15> რიგისა (თანმიმდევ-
რობისა), მაგალითად, ἐξῆς
(„გვერდით“), ἐφέξῆς („მიყო-
ლებით“), χωρίς („ვალ-ვალკე“).

<16> კრებითი, მაგალითად,
ἄρδην („მთლიანად“), ἅμα („ერ-
თად“), ἦλιθα („საკმარისად“).

<17> წაქეზებისა, მაგალი-
თად, εἶα („აბა“), ἄγε („აბა-
აბა“), φέρε („მიდი“).

<18> შედარებისა, მაგალი-
თად, μᾶλλον („მეტად“), ἤττον
(„ნაკლებად“).

<19> კითხვისა, მაგალი-
თად, πόθεν („საიდან“?), πηνίκα
(„როდის“?), πῶς („როგორ“?).

<20> გაძლიერებისა, მაგა-
ლითად, λίαν („მეტრისმეტად“),
σφόδρα („ძალიან“), πάνυ („სავ-
სებით“), ἄγαν („უზომოდ“),
μάλιστα („ყველაზე მეტად“).

<21> თავმოყრისა, მაგალი-
თად, ἅμα („ერთად“), ὁμοῦ
(„ერთდროულად“), ἄμυδις („შე-
თანხმებულიად“).

<22> ფიცილისა, მაგალი-
თად, μά.

<23> ფიციით ლამოწმებისა,

οἶον νή.

<24> Τὰ δὲ βεβαιώσεως, οἶον δηλαδῆ.

<25> Τὰ δὲ θετικά, οἶον γαμητέον πλευστέον.

<26> Τὰ δὲ θειασμοῦ, οἶον εὐοῖ εὐάν.

მაგალითად, νή („ჰეშმარიტად“).

<24> დადასტურებისა, მაგალითად, დელადῆ („აშქარად“, „ცხადად“).

<25> აუცილებლობისა, მაგალითად, γαμητέον („დასაქორწინებელი“), πλευστέον („დასაცურე“).

<26> სამისნო, მაგალითად, εὐοῖ („ეგოა“), εὐάν („ეგან“).

§20

Περὶ συνδέσμου

Σύνδεσμός ἐστι λέξις συνδέουσα διάνοιαν μετὰ τάξεως καὶ τὸ τῆς ἑρμηνείας κεχηρὸς δηλοῦσα.

Τῶν δὲ συνδέσμων οἱ μὲν εἰσι συμπλεκτικοί, οἱ δὲ διαζευκτικοί, οἱ δὲ συναπτικοί, οἱ δὲ παραსυναπτικοί, οἱ δὲ αἰτιολογικοί, οἱ δὲ ἀπορηματικοί, οἱ δὲ συλλογιστικοί, οἱ δὲ παραπληρωματικοί.

<1> Συμπλεκτικοὶ μὲν οὖν εἰσιν ὅσοι τὴν ἑρμηνείαν ἐπ’ ἀπειρον ἐκφερομένην συνδέουσιν. εἰσὶ δὲ οἷδε· μὲν δὲ τέ καὶ ἀλλῆ ἡμὲν ἡδέ ἰδέ ἀτάρ αὐτάρ ἦτοι κέν ἄν.

<2> Διαζευκτικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι τὴν μὲν φράσιν ἐπισυνδέουσιν, ἀπὸ δὲ πραγματος εἰς πρᾶγμα διστᾶσιν.

§20

შემკვრელის შესახებ

შემკვრელი არის სიტყვა, რომელიც კრავს აზრს წესისამებრ და ანაწევრებს მეტყველებას.

შემკვრელთაგან ზოგი მაერთებელია, ზოგი — მაცალკეებელი, ზოგი — პირობითი, ზოგი — განპირობებითი, ზოგი — მიზეზობითი, ზოგი — კითხვით-დაეჭვებითი, ზოგი — დასკვნითი, ზოგი — დამატებითი.

<1> მაერთებელი უსაზღვროდ გავრცობილი აზრის შემკვრელია. მაერთებელნი: μὲν („ც“), δὲ („ხოლო“), καὶ („და“, „ც“), ἀλλὰ („მაგრამ“), ἡμὲν („ან“), ἡδέ („ც“), ἰδέ („კიდევ“), ἀτάρ („ხოლო“), αὐτάρ („აგრეთვე“), ἦτοι („ან“), κέν („ც“), ἄν („რათა“).

<2> მაცალკეებელნი გამოხატავამთა შემკვრელები და მოქმედების მოქმედებისაგან გამოყოფები არიან. მაცალკეებელი

είσι δὲ οἶδε· ἢ ἦτοι ἢέ.

<3> Συναπτικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι ὑπαρξιν μὲν οὐ δηλοῦσι, σημαίνουσι δὲ ἀκολουθίαν. εἰσι δὲ οἶδε· εἶ ἔπερ εἰδή εἰδήπερ.

<4> Παρασυναπτικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι μεθ' ὑπάρξεως καὶ τάξιν δηλοῦσιν. εἰσι δὲ οἶδε· ἐπεὶ ἐπίπερ ἐπειδή ἐπειδήπερ.

<5> Αἰτιολογικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι ἐπ' ἀποδόσει αἰτίας ἔνεκεν παραλαμβάνονται. εἰσι δὲ οἶδε· ἵνα ὄφρα ὅπως ἔνεκα οὐνεκα διὸ διότι καθ' ὃ καθ' ὅτι καθ' ὅσον.

<6> Ἀπορρηματικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι ἐπαποροῦντες εἰώθασιν συνδεῖν. εἰσι δὲ οἶδε· ἄρα κατὰ μῶν.

<7> Συλλογιστικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι πρὸς τὰς ἐπιφοράς τε καὶ συλλήψεις τῶν ἀποδείξεων εὖ διάκεινται. εἰσι δὲ οἶδε· ἄρα ἀλλὰ ἀλλαμὴν τοίνυν τοιγάρτοι τοιγαροῦν.

ბია: ἢ („ან“), ἦτοι³ („ან კო-
ლეგ“), ἢέ („ან“).

<3> პირობითნი არიან ისინი, რომლებიც არსებულს კი არ უჩვენებენ, არამედ აღნიშნავენ თანამიმდევრობას. პირობითნია: εἶ („თუ“), εἶπερ („თუნდაც“), εἰδή („ცო“), εἰδήπερ („ცო“)⁴.

<4> განპირობებითნი არიან ისინი, რომლებიც არსებულთან ერთად წყობასაც გადმოსცემენ: ἐπεὶ („როცა“), ἐπίπερ („მას შემდეგ, რაც“), ἐπειδή („რამდენადაც“), ἐπειδήπερ („ცნაიდან“)⁵.

<5> მიზეზობითნი არიან ისინი, რომლებიც მთავარი წინადადების შესაბამის მიზეზს გადმოსცემენ: ἵνα („მიტომ“), ὄφρα („სანამდე“), ὅπως („როცა“), ἔνεκα („მიმსთვის“), οὐνεκα („ამიტომ“), διὸ („ამიტომაც“), διότι („მიტომ, რომ“), καθ' ὃ („მიტომაც, რომ“), καθ' ὅτι („რადგანაც“), καθ' ὅσον („რამდენადაც“).

<6> კითხვით-დაეჭვებითნი, ჩვეულებრივ, ეჭვის გამომხატველი „აზრის“ შემკვრელია: ἄρα („ნუთუ“), κατὰ („ხომ არა“?), μῶν („ნუთუ“).

<7> დასკვნითი კარგად გამოხატავს დასაბუთებას, დასკვნას: ἄρα („ასე რომ“), ἀλλὰ („მაგრამ“), ἀλλαμὴν („თუმცა“), τοίνυν („მაინც“), τοιγάρτοι („რამაინც“), τοιγαροῦν („მაშასადამე“).

<8> Παραπληρωματικοί
δέ εἰσιν ὅσοι μέτρου ἢ κόσμου
ἔνεκεν παραλαμβάνονται. εἰσὶ
δὲ οἶδε· δὴ ῥά νύ ποῦ τοί θῆν
ἄρ δῆτα πέρ πώ μῆν ἄν αὖ
νῦν οὔν κέν γέ.

Τινὲς δὲ προστιθέασι καὶ
ἐναντιωματικούς, οἷον ἔμπης
ὄμως.

<8> დამატებითი ზომიერებისა ან წესრიგის გამო გამოყენება: δὴ („და ასე“), ῥά („ხომ“), νύ („მხოლოდ“), ποῦ („როგორც“), τοί („მაშასადამე“), θῆν („შედევად“), ἄρ („მაშასადამე“), δῆτα („ხოლო“), πέρ („მეტად“), πώ („ც“), μῆν („მართლაც“), ἄν („თუ“), αὖ („აგრეთვე“), νῦν („თუმცა“), οὔν („მაინც“), κέν („უკეთუ“), γέ („ხომ“).

ზოგიერთები ამატებენ მადი-რისპირებელს, მაგალითად, ἔμπης („მხოლოდ“), ὄμως („თუმცა“).

პროგნოზი

1. საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები - 1990-იანი წლების დასაწყისში - საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები. საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები. საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები.

2. აგრეთვე - ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები. საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები. საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები.

3. საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები. საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები. საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები.

4. საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები. საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები. საერთაშორისო ურთიერთობების განვითარების მიმართულებები.

გრამატიკის შესახებ

1. ჩვეულებრივ გამონათქვამთა შესახებ — *Ἦς ἐπὶ τὸ πολλὸ λεγομένων*] — მელამპოდეს განმარტების თანახმად, ამ ფრაზაში იგულისხმება „ჩვეულებრივი, მეტრული (ანუ ლექსითი) ან მეტრის არმქონე (ანუ პროზაული) გამონათქვამები და არა გაუგებარი, ამოსაცნობი, ფარული, ბუნდოვანი მეტყველება, ან მწერლის მიერ ერთხელ ნათქვამი სიტყვა და გამონათქვამი, რომელსაც ის γρῖφος¹ უწოდებს, რაც ნიშნავს არეულ დარეულ მეტყველებას, გამოცანას“².

2. იგი შედგება ექვსი ნაწილისაგან — *Μέρη δὲ αὐτῆς ἔστιν ἕξ*] — დიომედე სვამს კითხვას: „რატომ არის გრამატიკა დაყოფილი ნაწილებად და არა სახეებად და რითი განსხვავდება ნაწილი სახეებისაგან — διὰ τί δὲ μέρη τῆς γραμματικῆς καὶ οὐχὶ εἷδη, καὶ τί διαφέρει μέρους εἷδους“; — და იქვე განმარტავს: „სახე, მართალია, გვარისაგან გამოიყოფა, მაგრამ ის მაინც დამოუკიდებელია, სრულყოფილია, ხოლო ნაწილი არ არის სრული, იგი მთელის ნაკვეთია“³.

თუ რისთვის სჭირდება ამაზე მსჯელობა, ამ ფრაზიდან ჩანს: „Ὅθεν ῥητορικῆς λέγομεν εἷδη τρία, συμβουλευτικόν, δικαιοκόν, παιηγυρικόν. καὶ (ὅτι) τὸν μὲν ἐπιστάμενον ἔν τῶν τριῶν τούτων εἷδῶν ῥήτορα τέλειον λέγομεν. τὸν δὲ μὴ ἐπιστάμενον πάντα τὰ τῆς γραμματικῆς μέρη γραμματικὸν οὐ λέγομεν — რიტორიკის სამი სახეა: სათათბირო, სამოსამართლო და ხოტბითი ანუ საზეიმო. ამ სახეებიდან რომელიმეს მცოდნეს ორატორი ჰქვია, მაგრამ გრამატიკის ყველა ნაწილის არმცოდნეს გრამატიკოსს ვერ დავარქმევთ“⁴.

¹ აქ შეუძლებელია, არ გავიხსენოთ იოანე პეტრიწის მიერ არაერთხელ ნახსენები სიტყვა-ტერმინი „ლრიფოა“ პროკლე დიადოხოსის „კავშირის“ განმარტებათა ტექსტში, რომელსაც პეტრიწი ასეთი გაგებით ხმარობს: „დახლართული“, „წელი გამოსაცნობი“, „ძნელად გასაგები“ (მაგ.: „ესე თავი მეტად ლრიფობს“, ე.ი. ეს თავი ძალზედ ბუნდოვანი და დახლართულიაო). იხ. იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, გვ. 161.

² Scholia..., გვ. 11.

³ იქვე, გვ. 300.

⁴ იქვე, გვ. 302.

3. პირველი — კითხვა პროზოდის წესების მიხედვით [πρῶτον ἀνάγνωσις ἐντριβῆς κατὰ προσῳδίαν] — ჰელიოლორეს აზრით, „ნაწილთა რიგი შექმნილია პედაგოგიური საჭიროების თანახმად, რადგან πρῶτον γὰρ ἀναγνώσιναι δεῖ τὸν νέον უპირველესად, აუცილებელია, კითხვა იცოდეს ახალგაზრდამ¹“.

4. განმარტება მახში არსებული პოეტური სახეების (ტროპების) მიხედვით — ἐξήγησις κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ποιητικούς τρόπους] — ჰელიოლორეს განმარტებით, „პოეტური სახეები (ტროპები) არის τὰς ἰδιότητας τὰς ἐγκειμένας τοῖς ποιήμασιν — პოემებში არსებული თავისებურებანი². მელამპოდეს განმარტებითაც, „პოეტური ტროპებია განსაკუთრებული პოეტური გამონათქვამნი — τοὺς μάλιστα ποιηταῖς ἀρμόζοντας“³.

5. ენათა ... გახაგები გადმოცემა — γλωσσῶν ... πρόχειρος ἀπόδοσις] — ჰელიოლორე გლოსებად დიალექტებს მიიჩნევს — γλώσσας φησὶ τὰς διαλέκτους⁴.

6. ეტიმოლოგიის ძიება — ἐτυμολογίας εὑρεσις] — მელამპოდეს აზრით, „ეტიმოლოგია არის სიტყვათა ახსნა (გახსნა) სრული ჰემატიკების დასადგენად — ἢ ἀνάπτεις τῶν λέξεων, δι' ἧς τὸ ἀληθὲς σαφηνίζεται“⁵.

7. შესატყვისობათა ჩამოთვლა — ἀναλογίας ἐκλογισμός] — „შესატყვისობა არის მსგავს [ფორმათა] თავმოყრა ... სახელის, ზმნისა თუ წინადადების სხვა ნაწილთა შესახებ ზუსტი კვლევითა და მსგავსის მსგავსთან მოთავსებით გამოვავლენთ გრამატიკის წესებს“, — ასე განმარტავს გრამატიკის მეხუთე ნაწილს მელამპოდე — „ἐπὶ πάντων οὖν τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ῥημάτων καὶ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ λόγου ἀκριβῶς ζητοῦντες καὶ τὰ ὅμοια τοῖς ὁμοίοις παρατιθέμενοι τοὺς κανόνας ἀσφαλῶς ἀποφαινόμεθα“⁶.

¹ Scholia..., გვ. 53.
² იქვე, გვ. 453.
³ იქვე, გვ. 13.
⁴ იქვე, გვ. 462.
⁵ იქვე, გვ. 14.
⁶ იქვე, გვ. 15.

ცნობილია, რომ ალექსანდრიელმა მეცნიერებმა ნორმატიული გრამატიკის შესაქმნელად გამოიყენეს ანალოგიის პრინციპი. ანალოგისტები ცნობილი გრამატიკოსის, არისტარქე სამოთრაკიელის, მოთავეობით ამტკიცებდნენ, რომ მსგავსი გრამატიკული ცნებები მსგავსი გრამატიკული ფორმებით აღინიშნებიან და რომ ენა, საერთოდ, ჰარმონიულ სისტემას წარმოადგენს. რატომ არის სამი გრამატიკული სქესი ბერძნულსა და ლათინურ ენებში (მამრობითი, მდედრობითი, საშუალო)? იმიტომ, რომ საგნები ან მამრობითი სქესისანი არიან, ან — მდედრობითის, ან — არცერთისა. ანალოგისტებმა მსგავსი ფორმების თავმოსაყრელად შექმნეს ნორმები (κανόνες).

ანალოგისტების პრინციპებმა დიდი პოლემიკა გამოიწვია: სტოელები კრატეტ მალოსელის ხელმძღვანელობით აღიარებდნენ, რომ ენაში უამრავი ანომალიური ფაქტია. მტკიცება იმისა, რომ სამი გრამატიკული სქესი საქმის რეალურ ვითარებას შეეფარდება, უსაფუძვლოა. ისეთი ტიპის სიტყვებს, როგორიცაა „ხე“, „მდინარე“, „ტბა“, რეალურ სქესთან არავითარი საერთო არა აქვს, მაგრამ მათ მაინც გააჩნიათ გრამატიკული სქესის კატეგორია.

ანომალისტებისა და ანალოგისტების დისკუსია გადმოცემულია რომაელი გრამატიკოსის, ვარონის, შრომაში „ლათინური ენის შესახებ“ (De lingua Latina)¹.

ამ დისკუსიას ის დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ გამოუმუშავდა გრამატიკული კლასიფიკაციის საფუძვლები. განსაკუთრებით ნაყოფიერი გამოდგა მოძღვრება ანალოგისტებისა, რომლებიც ენაში მკაცრ სისტემურობას ხედავდნენ. მათ შექმნეს უღლებისა და ბრუნების პარადიგმები.

8. შეექვსე — პოეტურ ქმნილებათა განხილვა — *ἔκτον κρίσις ποιημάτων*] — „(ვინც) არ იცის გრამატიკის წინამდებარე ნაწილები, კრიტიკოსის საქმეს ვერ შეძლებსო“, — შენიშნავს მელამპოდე².

9. რაც ყველაზე მშვენიერია ამ ხელოვნებაში — *ὁ δὴ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ*] — სომეხი კომენტატორი, დავითი, ამ ფრაზას ასე განმარტავს: „კრიტიკა იმდენადაა სა-

¹ Античные теории языка и стиля, გვ. 80-104.
² Scholia..., გვ. 36.

უკეთესო ნაწილი, რომ იგი უარყოფს, უკუაგდებს ერეტიკოსთა მწვალებლურ აზრებს¹. იგივე აზრია გამოთქმული ბიზანტიელის კომენტარებშიც: კრიტიკაში იგულისხმება ზუსტი ცოდნა (ή ἀκριβής γνώσις) საეკლესიო წიგნებისა τὰ βιβλία τῆς ἐκκλησίας πάντα, რაც საჭიროა აპოკრიფულ თხზულებებში გასარკვევად².

იოანე პეტრიწი თავის შრომაში ერთგან წერს: „ნაქმართა სიტყუერთასა განარჩევს, რომელნიცა საკუთარნი იყვნენ ანუ შერყუნილნი და რომელნიცა კეთილად ანუ სხუებრ თანდასხმულ იყვნენ...“³.

ცხადია, რომ პეტრიწისთვისაც კრიტიკა ნიშნავს თხზულების ნამდვილობის, ჭეშმარიტების დადგენას⁴.

§2

კითხვის შესახებ

1. წაკითხულ უნდა იქნას გამოთქმით — Ἐναγαστέον δὲ καθ' ἰπόκρισιν — სიტყვაში ἰπόκρισις, რომელსაც ვთარგმნით „გამოთქმით“, კომენტატორთა განმარტებით, იგულისხმება არა მხოლოდ წარმოთქმა, არამედ სცენიური გამომსახველობის სხვა საშუალებებიც. კერძოდ, მიმიკა, ჟესტიკულაცია და სხვა⁵.

2. ... პროსოდისა და განყოფის ნიშანთა მიხედვით — κατὰ προσῳδίαν, κατὰ διαστολήν — „პროსოდის ნიშანთა მიხედვით კითხვა ნიშნავს კითხვას სწორი მახვილის მიხედვით (κατὰ τὸν ὄρθον τόνον). პროსოდია ხმოვანთა თანხმლები ნიშნები“⁶, — განმარტავს სტეფანე⁶.

¹ Н. Адонц, Дионисий Еракийский..., გვ. CXXXIX.

² Scholia..., გვ. 568.

³ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, გვ. 223.

⁴ М. Пичхадзе, О некоторых вопросах грамматики в древнегрузинской филологии. Кавказ и Средиземноморье, გვ. 252-263.

⁵ გერმანულ თარგმანში ἰπόκρισις თარგმნილია დეკლამირებით, იხ. Das Lehrbuch des Grammatikers Dionysios, Übersetzt von Wilfred Kürschner unter Benutzung einer Vorlage von Heinrich Weber, 1980.

⁶ Scholia..., გვ. 172.

განყოფის ნიშანთა მიხედვით კითხვა ნიშნავს აზრთა დაყოფით კითხვას (κατά χωρισμὸν τῶν διανοιῶν) — გკითხულობთ იმავე სტეფანესთან, — განყოფის ნიშანი ეწოდება სასვენ ნიშანს (διαστολὴν δὲ ἐκάλεσε τὴν συγμῆν) იმიტომ, რომ გამოყოფს, აცალკევებს სიტყვას სიტყვისაგან და მნიშვნელობას მნიშვნელობისაგან¹.

3. ტრაგედია უნდა წავიკითხოთ ამაღლებულად — τὴν μὲν τραγῳδίαν ἠρωϊκῶς ἀναγνώμην — სტეფანე განმარტავს, **ტრაგედია** სიტყვისიტყვით, „თხის სიმღერას“ ნიშნავს². მელაპპოდუ განავრცობს ამ ეტიმოლოგიას, „თხის სიმღერა“ იმიტომ ჰქვია, რომ გამარჯვებულებს თხით აჯილდოვებდნენ (ὅτι τράγειον ἐλάμβανον ἔπαθλον οἱ νικῶντες)³.

„ტრაგედია იქმნებოდა ღირსეულთა სადიდებლად. საჭიროა, ტრაგედია წავიკითხულ იქნას ამაღლებულად, ხოლო მკითხველნი გმირებს ჰგავდნენ სხეულის სიდიდითა და მალაღფარდოვანი მეტყველებით“, — წერს სტეფანე⁴.

4. კომედია — ცხოვრებისეულად — τὴν δὲ κωμῳδίαν βιωτικῶς — „კომედია საშუალო ფენის საკუთრებაა. ამბობენ, რომ ეს სიტყვა შედგება სიტყვებისაგან κῶμη „სოფელი“ და ὄδη „სიმღერა“.

„ცხოვრებისეულად“ (βιωτικῶς) ნიშნავს მხიარულად. კომედია უნდა წავიკითხოთ სიცილით და ხუმრობით, ცხოვრების მიბაძვით (κατὰ μιμῆσιν τῶν βίῳ), ანუ, როცა მოხუცს ვბაძავთ, მოხუცის ხმას უნდა მივამსგავსოთ, როცა ქალს განვასახიერებთ — ქალის ხმას.

კომედია და ტრაგედია განსხვავდება იმითაც, რომ ტრაგედიას ისტორია აქვს და ნამდვილი ამბების შესახებაა, ხოლო კომედია შეთხზულია ცხოვრებისეულ საქმეებზე⁵.

5. ელეგია — ხმამალა — τὰ δὲ ἐλεγεία λιγυρῶς — ელეგია სალექსო საზომიც არის და პოემაც, ჰექსამეტრითა და პენტამეტრით გამართული. ტერმინი **ელეგია** ἐλεγεία წარმომდგარია ἔ ἔ λέγειν —

¹ Scholia., გვ. 173.
² იქვე, გვ. 173.
³ იქვე, გვ. 18.
⁴ იქვე, გვ. 173.
⁵ იქვე, გვ. 172.

საგან (ვაი, ვაის თქმისაგან), — გკითხულობთ კომენტარებში¹

აქ მოგვყავს სიმონ ყაუხჩიშვილის მსჯელობა „ელეგიის“ ეტიმოლოგიის შესახებ: „ტერმინ „ელეგიის“ წარმოშობის შესახებ საბოლოოდ არ არის მიღწეული შეთანხმება, მაგრამ მის გადასაჭრელად წამოყენებულია შემდეგი ურყევი დებულებები: I ელეგიას მღეროდნენ ფლეიტის აკომპანიმენტით, II ელეგია ბერძნული წარმოშობისა არ არის: ის წინარებერძული კულტურის მონაპოვარია და მცირე აზიიდან არის ბერძნულში შესული“.

ამ დებულებების გათვალისწინებით სიმონ ყაუხჩიშვილი ტერმინს „ელეგია“ არაბერძნულ ნიადაგზე ხსნის. კერძოდ, მას მიაჩნია, რომ იგი, შესაძლოა, ნასესხები იყოს ფრიგიელებისაგან, საიდანაც მოხვდებოდა ეს სიტყვა აგრეთვე სომხურშიც. სომხური ენის არაინდოევროპულ სიტყვათ-მარაგში გვაქვს „ელეგნ“, რაც ლერწამს და ფლეიტას ნიშნავს. მაშასადამე, ფრიგიელებისაგან ნასესხებ ამ სიტყვასთან ბერძნებისათვის დაკავშირებული იყო ხსოვნა იმ ფრიგიულ მელიოდებზე, რომელთაც ფლეიტის აკომპანიმენტით ასრულებდნენ².

6. ებოსი — კეთილსმოვანებით — τὸ δὲ ἔπος εὐτόνως] —

ებოსი, კერძოდ, სალექსო საზომიან ქმნილებას ნიშნავს, ზოლო, ზოგადად, იგი ყველა სახისაა. აქ კი სწორედ პირველ სახეობაზეა საუბარი, — განმარტავს სტეფანე³.

7. საგოდებელი — მშვიდად და მწუხარედ — τὸς δὲ οἰκτους ὑφειμένως καὶ γοερῶς] —

საგოდებელი ცალკე ქმნილება არ არის, ის შეიძლება, პოემებსა თუ მეტყველებაში შეგვხვდეს, — განმარტავს დიომედე⁴. სტეფანე იმავეს მაგალითებით ადასტურებს, მის მიერ მოყვანილი მაგალითები „ილიადას“ სტრიქონებია (Z 407; Ω 725). მაგალითად, ანდრომაქეს დატირება:

“ადრე წამიხველ, ჩემო ქმარო, ადრე დამაგდე ქვრივად, ადრე ძეც დამიობლე, ჯერაც უენო, ვისაც სიცოცხლე მივანიჭეთ, ჩვენ, ბელშაგებმა...“⁵.

¹ Scholia..., გვ. 173.

² ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ. 137-138.

³ Scholia..., გვ. 173.

⁴ იქვე, გვ. 308.

⁵ იქვე, გვ. 543; „ილიადის“ ნაწყვეტების პოეტური თარგმანი მოგვაქვს წინიდან ჰომეროსი, „ილიადა“, თარგმანი რ. მიმინოშვილისა, თბ., 1979; „ოდისეასი“ კი — ჰომეროსი, „ოდისეა“, თარგმანი პ. ბერაძისა, თბ., 1979.

§3

ტონის შესახებ

1. ბერძნულში მახვილს ტონი ეწოდებოდა, რადგანაც ბერძნული მახვილი მუსიკალური იყო და ხასიათდებოდა ხმის ტონალური ამალღება-დადაბლებით და არა მახვილიანი მარცვლის გაძლიერებით. მახვილის ნიშნები ძველ ბერძნულ გამოთქმაში ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ტონალობას გამოხატავდნენ. მკვეთრი მახვილი აღნიშნავდა უფრო მაღალ ტონს, მძიმე ანუ ბლაგვი მახვილი — შედარებით დაბალს, ხოლო შემოსილმახვილიანი მარცვალი შეიცავდა გრძელ ხმოვანს ან დიდფონგს და გამოითქმოდა ხმოვნის თუ დიდფონგის პირველ ნაწილზე ხმის შედარებით აწევით, ვიდრე მეორეზე: σάμα ← σάμα. შემოსილი მახვილი მკვეთრი და მძიმე მახვილის შეერთებას წარმოადგენს [ˊ], მათი დამრგვალებით შეიქმნა შემოსილი მახვილის ნიშანი [ˊ]¹.

2. ტონი არის ჰარმონიული ხმის ჟღერადობა — *Tónos*

ἐστὶν ἀπήχησις φωνῆς ἐναρμοσίου] — ამ ფრაზას მელამპოდე ასე განმარტავს: „Τὸ οὖν ἐστὶ τόνος φησὶν ἀπήχησις, τουτέστιν ἦχος. Τίτος φωνῆς. Οἰασθῆποτε φωνῆς; οὐκ. Ἄλλὰ ποίας; τῆς ἐναρμοσίου, οἷα ἐστὶν ἢ τὸν ἀσθράπου φωνῆ. რა არის ტონი? ამბობენ, ჟღერადობაა, ანუ ექო. რა ხმისა, ყველანაირი ხმისა? არა. მაშ, როგორის? ჰარმონიულის, როგორიც აქვს ადამიანს².

§4

წერტილის შესახებ

1. თარგმანის სიზუსტისათვის, ძველ ქართველ მთარგმნელთა მსგავსად, პუნქტუაციის ფარდ სიტყვად წერტილი გამოვიყენეთ.

2. რითი განსხვავდება წერტილი ქვემოწერტილისაგან? დროით. წერტილთან დროის ხანგრძლივობა მეტია, ქვემო-

¹ ა. ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, თბ. 1969 წ. გვ. 17; С. И. Соболевский, Древне-греческий язык, М., 1948, გვ. 13.
² Scholia..., გვ. 22.

წერტილთან — ხაზებით ნაკლები — *Τίτι διαφέρει στιγματή ὑποστιγμαῖς; Χρόνω· ἐν μὲν γὰρ τῇ στιγμαῖ πολὺ τὸ διάστημα, ἐν δὲ τῇ ὑποστιγμαῖ παντελῶς ὀλίγου*] — რატომ განასხვავა დიონისიოსმა მხოლოდ წერტილი და ქვემოწერტილი და არაფერი თქვა შუა წერტილის შესახებ? — მსჯელობენ სომეხი კომენტატორები და ასკენიან: შუაწერტილი (μέση) დიონისიოსის გრამატიკაში ჩამატებულიაო¹.

§5

რაფსოდის შესახებ

1. რაფსოდია წარმომდგარია სიტყვისაგან რაბდოდია (რაბდῶδ(ι)α)², დაფნის რტოთი ხელში მღეროდნენ ჰომეროსის პოემებს — *εἶρηται δὲ ῥαψῶδ(ι)α οἶονοι ῥαβδῶδ(ι)α τις οὔσα, ἀπὸ τοῦ δαφνίνῃ ῥάβδῳ περιερχομένους ἄδειν τὰ Ὀμήρου ποιήματα*] — მელაამპოდე იზიარებს ამ ეტიმოლოგიას და, თავის მხრივ, უმატებს, დაფნის რტო აპოლონის სიმბოლოაო (ἦδον ῥάβδον δαφνίνην κατέχοντες, σύμβολον Ἀπολλωνιακόν)³.

ბერძნულ სქოლიოებში რაფსოდია სიტყვის სხვაგვარ ეტიმოლოგიაზეც არის მსჯელობა. მელაამპოდე აღნიშნავს: *αὐτὸς ὁ Διονύσιος εἶπε τὰς δῖος ἔτυμολογίας, ἢ ἀπὸ τοῦ ῥάπτειν, τουτέστι τὰ διεσπῶτα συσάγειν, ἢ ἀπὸ τοῦ ῥάβδου...* — თვით დიონისიოსი ამბობს ორ ეტიმოლოგიას: ან ῥάπτειν-ისაგან, ეს არის სხვადასხვა [ნაწილთა] შეერთება, ან რტოსაგან [ἀπὸ τοῦ ῥάβδου]⁴.

ამ მსჯელობიდან ჩანს, დიონისიოსის შრომის ერთ-ერთ ვარიანტში რაფსოდია სიტყვის ორგვარი ეტიმოლოგია იყო მოცემული.

§6

ელემენტის შესახებ

1. Στοιχεῖον-ი, მართალია, ლათინური ტერმინით გადმოგვაქვს, მაგრამ სხვაგვარად ვერ განვასხვავებდით ურᾶμμα-საგან.

¹ Н. А донц, Дионисий Θραкийский..., გვ. СХІІ.
² ἢ ῥαβδῶδ(ι)α რტო, ჭოხი, კვერთხი, არგანი.
³ ὁ ქვე, გვ. 28.
⁴ ὁ ქვე, გვ. 22.

2. ხისინი ელემენტებადაც იწოდებიან, რადგან მათ აქვთ ობიექტი და წყობა — *Tà δὲ αὐτὰ καὶ στοιχεῖα καλεῖται διὰ τὸ ἔχειν στοιχεῖον τινα καὶ τάξιν*] — რა იგულისხმება ელემენტში (στοιχεῖον) და რითი განსხვავდება იგი ასოსაგან — ამ საკითხებზე სქოლიასტაგან მელამბოდეს აქვს საგულისხმო შენიშვნა, რაზედაც საგანგებოდ შეეჭრებით პირველ თავში. აქ კი დავსძენთ, რომ ასო (γράμμα) სტომხეიონად გაიგება მხოლოდ სიტყვაში, ანუ მხოლოდ გარკვეული წესით და რიგით (წესრიგით). შეკავშირებულ ერთ მთელში, რომელიც აზრის, შინაარსის მატარებელი და გადმომცემა და არა ცალკე აღებული ასო (буква), რომელიც მხოლოდ თავის თავს გამოხატავს. γράμμα-στοιχεῖον-ის ამ გაგებაში, აშკარად, იკითხება ის თავდაპირველი ანტიკური ფილოსოფიური ინტერპრეტაცია ენისა, საიდანაც, ფაქტიურად, ამოიზარდა ენათა მეცნიერება, როგორც ცალკე დარგი.

3. ზმუილითა და ხისინით წარმოთქმული — *κατέστηκεν ἐν τοῖς μυμοῖς καὶ σιμοῖς*] — ამ ე. წ. ნახევარხმოვნების წარმოთქმისას რაღაც ხმა ისმის, მაგრამ განსხვავებული ფაქტ-საგან. მის უფრო შიშველ-ს ვამსგავსებთ, რაც ხმაურს ნიშნავს, არა ადამიანის ხმას, მაგალითად, სისინი, ბუბუნნი, ზუზუნნი, ზმუილი და ა. შ. **μυμός** ეწოდება მ'ს ელერადობის გამო, — მსჯელობს სტეფანე, — მაგალითად, როგორც უფრო იგი სიტყვაში *συμμένειν*. **ζ, ξ, ψ, σ**'ს **συμός** ეწოდებათ **σ**'ს ელერადობის გამო. მაგალითად, როგორც უფრო იგი სიტყვებში: *σπίνζα, ξένა ψηλαφών σεία*.

კომენტარებში სხვა ტერმინებიცაა: **ν**'ს ელერადობას **συμός**-ს უწოდებენ, **ρ**'ს ელერადობას — **ροῖζος**¹. **μυμός, συμός, σιμός, ροῖζος** — ბერძნული ასოების სახელწოდებებით შექმნილი ტერმინებია. ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიანში ტერმინი სისინა არსებობს, **μυμός**-ის თარგმნაზე კი ვიფიქრეთ და სქოლიასტების მსჯელობათა გათვალისწინებით, რომ იგი ადამიანის ხმას არ გვაგონებს, ზმუილი მივუსადაგეთ. მ'ს წარმოთქმა სწორედ ზმუილს გვაგონებს. ტერმინ სისინშიც ზომ სწორედ ეს იგულისხმება: სისინი არა ადამიანის ხმაა (გველის, ქარის...).

¹ Scholia..., გვ. 156.

გერმანულ თარგმანში *μυγμός*-ის შესატყვისად შიშინი რააც არ მივიჩნით სწორად, ვინაიდან არცერთი ეს ნახევარხმოვანი შიშინის მსგავს ხმას არ გამოსცემს.

4. სიტყვასიტყვით, უთმო, წვრილი, შიშველი, მარტივი (ψιλá).

5. სიტყვასიტყვით, ხშირი, სქელი (δασέα).

6. ფშვინვიერი უპირისპირდება მკვეთრს: π'ხ — φ, მაგალითად, „*Ἀλλά μοι εἶφ' ὅπη ἔσχες ἰών εὐεργέα νῆα*“ (1279)¹, κ'ს უპირისპირდება χ: „*Ἀὐτίχ' ὁ μὲν χλαῖναν τε χιτῶνα τε ἔνυστ' Ὀδυσσεύς*“ (ε229)², θ'ს უპირისპირდება τ: „*Ὡς ἔφαθ' οἱ δ' ἄρα πάντες ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῇ*“ (Γ95)³ — ლაპარაკია წყვილებზე: π-φ, κ-χ, τ-θ, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან მხოლოდ ფშვინვით; თითოეულ უფშვინვოზე (ანუ მკვეთრზე) ფშვინვის დართვა (რაც მაგალითებითაა დადასტურებული) იწვევს მის გადასვლას ფშვინვიერში.

მელამპოდე ასე განმარტავს ამ ადგილს: „*Ἀλλά μοι εἶφ' ὅπη ἔσχες ἰών*“ (1279), აქ უნდა იყოს: „*Ἀλλά μοι εἶπε ὅπη ἔσχες ἰών*“, სალექსო საზომით εἶπε სიტყვის ε დაკარგულა და ὅπη სიტყვის ფშვინვიან ὀ'ს უფშვინვო (მკვეთრი) π უქცევია φ'დ.

ასევეა დანარჩენი ორი მაგალითის შემთხვევაშიც: „*Ἀὐτίχ' ὁ μὲν χλαῖναν*“, აქ უნდა იყოს „*αὐτίκα ὁ μὲν χλαῖναν*“, აქაც ჯერ α დაკარგულა, შემდეგ ფშვინვით κ ქცეულა χ'დ. მესამე მაგალითიც: „*Ὡς ἔφαθ' οἱ δ' ἄρα πάντες*“, უნდა იყოს „*ὡς ἔφατο*“, აქაც აპოსტროფია: დაკარგა ὀ ხმოვანი და მომდევნო ფშვინვამ τ აქცია θ'დ⁴.

7. უცვლელი ოთხია: λ, μ, ν, ρ. უცვლელი ეწოდება იმიტომ, რომ არ იცვლება არც ზმნის მომავალ დროში და არც ხახელთა ფორმაცვალების დროს — *ἀμετάβολα δὲ λέγεται, ὅτι οὐ μεταβάλλει ἐν τοῖς μέλλουσι τῶν ῥημάτων οὐδὲ ἐν τοῖς κλίσεισι τῶν ὀνομάτων*] — სქოლიოებში ამ ფრაზის კომენტირებისას ასახელებენ ასეთ მაგალითებს: Δίωσ, Δίωσος; Νέστωρ, Νέστωρος. როგორც ვხედავთ, სახელობითის დაბოლოების შე-

² „მკის ოდისეისი გამოეწყო პერანგ-ქიტონით“ („ოდისეა“, V, 229).

³ „ასე ამბობდა, სპა უსმენდა სულგანაბული“ („ილიადა“, III, 95)

⁴ Scholia..., გვ. 44-45.

უცვლელად დაემატა ნათესაობითის ნიშანი.

საშუალო სქესის რზე დაბოლოებული კი არის ცვალებადი, მაგალითად, *ἄνδρα, ἄνδρας; ἦραρ, ἦρατος*, მაგრამ ისინი თავისებურ სახელებს განეკუთვნებიანო, — აღნიშნულია ერთ-ერთ კომენტარში.

ზმნებში გვაქვს ყველა ამ თანხმოვანზე დაბოლოებული შემთხვევა, მაგალითად, *πάλλω, νέμα, κρίνω, σπείρω* (ახლანდ. დრო) — *παλῶ, νεμῶ, κρινῶ, σπερωῶ* (მომავალი დრო), ე. ი. მომავალ დროში ეს თანხმოვნები უცვლელნი დარჩნენ¹.

§10

სახიარო მარცვლის შესახებ

1. სახიარო მარცვალი პოეტებს სჭირდებათ თავიანთი ქმნილებებისათვის — *Τῆς κοινῆς συλλαβῆς κέχρηται οἱ ποιῆται ἐν τοῖς ἔαυτῶν ἔπεισι*, — წერს სტეფანე².

2. „შენ უბრალო ხარ, ბრალი ღმერთებს მიუძღვით მხოლოდ“ („ილიადა“, III, 164).

3. „ჩემო პატროკლეე, შენი ფასი ვინ მყავდა, ბედკრულს“ („ილიადა“, XIX, 287).

4. გადახულია წინადადების სხვა ნაწილში — *οὔσα καταπεραιοῖ εἰς μέρος λόγου*] — ნიშნავს იმას, რომ ἔλαθεν სიტყვის ბოლო ბუნებით მოკლე მარცვალი დაქტილური ჰექსამეტრის წესების მიხედვით სხვა სიტყვასთან ერთად გამოითქმის:

„Νέστορα δ' οἷκ ἔλαθεν ἰαχῆ πίνουτᾶ περ ἔμπες“ [Ξ1]³.

— ს ს | — ს ს | — ს ს | — — | — ს ს | — ს

↑

§11

სიტყვის შესახებ

1. შენაწევრებული წინადადების — *τοῦ κατὰ σύνταξιν λόγου*] — კომენტარებში ვკითხულობთ: *Διαφέρει δὲ ὁ κατὰ*

¹ Scholia..., გვ. 341.

² იქვე, გვ. 209.

³ „ხმამ შეაშფოთა მზე ნესტორიც, კარავში მყოფი“ („ილიადა“, XIV, 1).

σύνθεσιν τοῦ κατὰ σύνταξιν λόγου. κατὰ σύνταξιν γὰρ λέγω λόγου τὸν ἐν μέτροις κείμενον, κατὰ σύνταξιν δὲ τὸν καταλόγαδην — წინადადებებს ვასხვავებთ შეწყობილობის (κατὰ σύνθεσιν) და შენაწევრების (κατὰ σύνταξιν) მიხედვით. შეწყობილს ვამბობთ მეტრულზე, ხოლო შენაწევრებულს — პროზაულ [სასაუბრო] წინადადებებზე¹.

ტერმინები **შენაწევრება** და **შეწყობილება** ალბებული და მისადაგებული გვაქვს შესაბამის ბერძნულ სიტყვათა ქართული თარგმანებიდან (იხილეთ ბიზანტინოლოგიის განყოფილების ბერძნულ-ქართული დოკუმენტირებული ლექსიკონის მასალები).

2. უმცირესი ნაწილი — μέρος ἐλάχιστον] — ბერძენი კომენტატორები აღნიშნავენ, რომ დიონისიოსის განმარტება სრული არ არის, რადგან წინადადების ნაწილი, და თანაც უმცირესი, მარცვლიც არის და ბგერაც. მათ შესწორება შეაქვთ ამ ფრაზაში და აღნიშნავენ, რომ სიტყვა აზრის გამომხატველია და ამდენად არის უმცირესიო².

Αἱ λέξεις ἔχουσι λεκτὸν σημαῖνον — სიტყვებს აქვთ აზრობრივი მნიშვნელობაო, — წერს ჰელიოდორე³.

მელამპოდე სვამს კითხვას, რა არის სიტყვა? Τί ἐστὶ λέξις; და იქვე პასუხობს: Μέρος ἐλάχιστον τοῦ κατὰ σύνταξιν λόγου νοητὸν τι σημαῖνον — შენაწევრებული წინადადების უმცირესი ნაწილი, რომელიც აზრს გამოხატავს⁴. მელამპოდემ დიონისიოსის განმარტებას დაუმატა „νοητὸν τι σημαῖνον“ და ამით ხაზი გაუსვა სიტყვათა განსხვავებას მარცვლებისა და ბგერებისაგან, რომლებიც ასევე წინადადების ნაწილებია, მაგრამ აზრს ვერ გადმოსცემენ (ὅς γὰρ νοητὸν τι σημαῖναισιν)⁵.

3. ჩვეულებრივი სიტყვების — πεζῆς λέξεως] — ანუ მეტრის არმქონესი, — ასე განმარტავს მელამპოდე და განასხვავებს ჩვეულებრივი (პროზაული), ანუ მეტრის არმქონე სიტყვების კავ-

¹ Scholia..., გვ. 517.
² იქვე, გვ. 513.
³ იქვე, გვ. 56.
⁴ იქვე, გვ. 57.
⁵ იქვე, გვ. 67.

შირს მეტრული სიტყვების კავშირისაგან¹. პირველი დასრულებული აზრის გადმოძღვემია (თვისსრულია — *αὐτοτελής*), ხოლო მეორეს, რომელსაც პერიოდი ეწოდება (ή γὰρ ἔμμετρος σύνθεσις τῶν λέξεως τελείαν ἔσθαι σημαίνουσα περίοδος καλεῖται), მხოლოდ რიტმულად დასრულებული ინტონაცია ახასიათებს². „მეტრულ სიტყვებში“ (ἔμμετρος) ნაგულისხმევია სიტყვათა ის შეცვლილი ფორმები, რომლებიც სალექსო ზომით არის ხოლმე გამოწვეული, მაგალითად, კრაზისის, სინკოპესა თუ აპოკოპეს სახით.

4. წინადადების ნაწილი არის რვა: სახელი, ზმნა, მიმღეობა, ართრონი, ნაცვალსახელი, წინდებული, ზმნიზედა, შემკვრელი — *Τοῦ δὲ λόγου μέρη ἐστὶν ὀκτώ· ὄνομα, ῥήμα, μετοχή, ἄρθρον, ἀντωνυμία, πρόθεσις, ἐπίρρημα, σύνδεσμος*] — მეტყველების ნაწილთა თანმიმდევრობას ასე ხსნის ჰელიოდორე: *Διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα καὶ τὸ ῥήμα προστάττεται τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ λόγου, ἐπειδὴ δύνανται μόνα ταῦτα τέλειον λόγον ἀποτελεῖν χωρὶς τῶν λοιπῶν, οἷον "Σακράτης ἀναγινώσκει"* — სახელი და ზმნა იმიტომ უსწრებენ წინ სხვა სიტყვის ნაწილებს, რომ მათ შეუძლიათ აზრის გადმოცემა სხვა ნაწილთაგან დამოუკიდებლად, მაგალითად, „სოკრატე კითხულობს“.

სახელი იმიტომ დგას ზმნაზე წინ, რომ „ὄνομα ... οὐσίας ἐστὶ σημαντικόν, τὸ δὲ ῥήμα συμβηχικόν — სახელი არსის აღმნიშვნელია, ზმნა კი შემთხვევითის, არაარსებითის, არსი კი წინ უსწრებს არაარსებითს.

ამას მოსდევს მიმღეობა (*Μητοχή*), როგორც ორივეს, სახელისა და ზმნის, თვისებების მქონე.

ართრონი (*Ἄρθρον*) წინ უსწრებს ნაცვალსახელს (*Ἀντωνυμίας*), რადგან ნაცვალსახელი არა მხოლოდ სახელთა ნაცვლად გამოიყენება, არამედ იგი ართრონსაც ცვლის — *ἢ ἀντωνυμία οὐ μόνον ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβάνεται, ἀλλὰ καὶ ἀντὶ ἄρθρου τοῦ μετὰ τῶν ὀνομάτων.*

წინდებული (*Πρόθεσις*) ზმნიზედაზე (*Ἐπίρρημα*) წინ დგას, რადგან წინდებული სახელებთან გამოიყენება, ზმნიზედა — ზმნებ-

¹ „მეტრის არმქონე“ და „მეტრულ სიტყვებში“ იგულისხმება დასრულებული აზრი, გადმოცემული, პირველ შემთხვევაში — თბრობით (პროზით), მეორე შემთხვევაში — პოეტურად.
² Scholia... გვ. 53.

თან, ხოლო τὰ δε ὄνοματα προτερεύουσι τῶν ῥημάτων εἰκότως [οὐ] καὶ ἢ πρόθεσις ἢ μετὰ τῶν ὀνομάτων προτέτακται τοῦ ἐπιρρήματος μετὰ τῶν ῥημάτων — სახელი ზმნაზე წინ დგას და, ამდენად, წინდებული, როგორც სახელის წინ დებული, წინ უსწრებს ზმნიზედას, როგორც ზმნის ზედას.

შემკვრელი (Σύνδεσμος) ასრულებს ნაწილთა ჩამონათვალს, რადგან იგი შემკვრელი, შემაკავშირებელია სხვა მეტყველების ნაწილთა¹.

ჰელიოდორე ასევე საინტერესოდ მსჯელობს სახელისა და ზმნის შესახებ: „სახელისა და ზმნის გარეშე არაფერი არ შეიქმნება. წინადადება არ დასრულდება. ადამიანსაც აქვს ნაწილები: ხელი, ფეხი, ტვინი, გული. ხელ-ფეხის გარეშე ადამიანი იარსებებს, ტვინისა და გულის გარეშე — ვერა. ἀναλογεῖ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ῥῆμα τῷ ἐγκεφάλῳ καὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο χωρὶς ὀνόματος καὶ ῥήματος οὐδὲ ποτε τέλειος λόγος γίνεται — სახელი და ზმნა ტვინსა და გულს ჰგავს, რადგან სახელისა და ზმნის გარეშე სიტყვა სრული არასოდეს იქნება².

5. საზოგადო სახელი ხომ, როგორც სახეობა, სახელს ექვემდებარება — ἢ προσήγορία γὰρ ὑποβέβληται τῷ ὀνόματι] — საზოგადო სახელი (ἢ προσήγορία) სტოელმა ფილოსოფოსებმა გამოყვეს სახელისაგან; მათი აზრით, სახელი მხოლოდ კერძო არსის გამომხატველი იყო³.

სტოელთა აზრი უარყო და სახელს ისევ დაუქვემდებარა საზოგადო სახელი (ἢ προσήγορία) ტრიფონმა, აპოლონიოსის მასწავლებელმაო, — აღნიშნავს ჰელიოდორე⁴.

ვერ მივაკვლიეთ წყაროს, რომელზე დაყრდნობითაც ნ. აღონცი ἢ προσήγορία-ში გულისხმობს ზედსართავ სახელს⁵.

¹ Scholia..., გვ. 521.

² იქვე, გვ. 516.

³ იქვე, გვ. 356.

⁴ იქვე, გვ. 357.

⁵ Н. А до н ц, Дионисий Фракийский..., გვ. CLXIII.

1. აღნიშნავს სხეულს ან საქმეს — *σῆμα ἢ πράγμα σημαῖνον*] — კომენტატორთა განმარტებებიდან ჩანს, რომ *πράγμα*-ში, რომელსაც ჩვენ „საქმედ“ ვთარგმნით, იგულისხმება აბსტრაქტული სახელი. ჰელიოდორეს სქოლიოებში ვკითხულობთ, *πράγμα* არის ის, რასაც ვერასოდეს ვეხებით, მხოლოდ გონებით თუ მივწვდებით, გონებით გავიზარებთ (*τῷ δὲ μόνῳ νοεῖται*)¹.

2. ზოგიერთები უმატებენ ამათ სხვა ორს: საზიაროს და ზესაზიაროს — *ἐνιοι δὲ προστιθέασι τούτοις ἄλλα δύο, κοινόν τε καὶ ἐπίκοινον*] — დავითი, უყრდნობა რა ბერძნულ წყაროებს, განმარტავს საზიაროს და ზესაზიაროს სქესს: საზიარო (*κοινόν*) აღნიშნავს სახელს, რომელიც ერთნაირად გამოიყენება მამრობითი და მდედრობითი სქესისათვის, მაგრამ სქესის გასარჩევად დაირთავს სქესის მანიშნებელ ართრონს, მაგალითად, ὁ ან ἡ ἵππος (ცხენი), ზესაზიარო (*ἐπίκοινον*) კი ერთი ართრონით ხმარებული სახელია ორივე სქესის აღსანიშნავად, მაგალითად, ἡ χελιδὼν (მერცხალი) — იხმარება მხოლოდ ამ ართრონით და აღნიშნავს ორივე სქესს².

3. მამრობითი სქესის ჩამომავლობით სახელთა დაბოლოება სამგვარია *δης, αν, αδιος*, მაგალითად, Ἄτρείδης, Ἀτρείων და საკუთრად ეოლიური ტიპი Ἰγρᾶδιος — *Τύποι δὲ τῶν πατρῴσμικῶν ἀρσενικῶν μὲν τρεῖς, ὁ εἰς δῆς, ὁ εἰς ᾰν, ὁ εἰς ᾰδιος, οἷον Ἀτρείδης, Ἀτρείων, καὶ ὁ τῶν Αἰολέων ἰδιος τύπος Ἰγρᾶδιος*] — ამ ადგილს ასე განმარტავს ჰელიოდორე: *λέγει τοῖνον ὁ τεχνικὸς χαρακτήρας καὶ τύπους τῶν πατρῴσμικῶν τρεῖς: κοινὸν μὲν πάσης διαλέκτου τὸν εἰς δῆς, οἷον Πηλείδης, Ἰσῳικὸν δὲ τὸν εἰς ᾰν, οἷον Ἀτρείων, καὶ τρίτον τῶν Αἰολέων τὸν εἰς ᾰδιος* — ხელოვანმა ჩამომავლობითი (პატრონიმიკული) სახელების სამი ფორმა და ტიპი გამოყო: ყველა დიალექტისათვის საერთო *δης*, მაგალითად, Πηλείδης, იონიური — *αν* ზე დაბოლოებული, მაგალითად, Ἀτρείων და მესამეც, ეოლიური, *ადიოს* ტიპისა³.

¹ Scholia..., გვ. 524.

² Н. А д о н ц, Дионисий Θραкийский..., გვ. CLXV.

³ Scholia..., გვ. 364.

4. ურა ხომ პიტაკეს შვილი იყო — Ἰγρρα γὰρ παῖς ὁ Πιττακός] — ეოლიური ტიპის ნიმუშად თრაკიელი ასახელებს Ἰγρράδιδος-ს, რაც ნიშნავს ურას შვილს და იქვე აღნიშნავს იმასაც, რომ ურა პიტაკეს შვილი იყო. პიტაკე ეოლიელია. Ἰγρρα Μυτιληναίων ἐγένετο βασιλεύς, υἱὸς ὁ Πιττακός, εἰς τῶν ἑπτὰ σοφῶν φάνεις — ურა მიტილენის მეფის, პიტაკეს, ერთ-ერთი შვიდ ბრძენთაგანის, შვილი იყო, — განავრცობს თრაკიელის ცნობას ჰელიოლორე¹.

5. დედის სახელებისაგან [ნაწარმოებ] ჩამომავლობით სახელებს ჰომეროსი არ წარმოგვიდგენს, უფრო გვიანდელი — კი — Ἄπο δὲ μητέρων οὐ σχηματίζει πατρωνυμικὸν εἶδος ὁ Ὀμηρος, ἀλλ' οἱ νεώτεροι] — სქოლიოებში ვკითხულობთ: ჰელიოლორე — οἱ νεώτεροι πάντες ποιηταὶ οὐ μόνον ἐκ πατέρων ποιοῦσι πατρωνυμικά, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μητέρων, οἷον Λητοῖδης (ὁ Ἀπόλλων). λέγοντες καὶ Δανάϊδης (ὁ Περσεύς)... ყველა გვიანდელი პოეტი არა მხოლოდ მამის სახელისაგან აწარმოებს ჩამომავლობით სახელებს, არამედ დედის სახელებისაგანაც, მაგალითად, ლეტოდელს (აპოლონი), დანადელს (პერსევსი)².

სტეფანე: εἰ δὲ παρὰ τὸ πατρὸς πατρωνυμικά λέγεται δῆλον ὅτι καὶ παρὰ τὸ μητρὸς μητρωνυμικά — თუ მამისაგან [წარმოქმნილს] ვუწოდებთ „პატრონიმიკულს“ (πατρωνυμικά), მაშინ დედის სახელისაგან წარმოქმნილი „მეტრონიმიკულია“ (μητρωνυμικά), მაგრამ ასე არ არისო, — განავრცობს სტეფანე, — პატრონიმიკული ჰქვია მამის სახელისაგან წარმომდგარსაც და დედის სახელისაგანაც, როგორც, მაგალითად, ვამბობთ ანდრიანტა (ქანდაკება)³, თუმცა ის ქალისაც არის (ὅ γὰρ τρόπον ἀνδριάντα φάμεν, καὶ γυναικὸς ἦ, τοῦτον τὸν πατρωνυμικόν, καὶ ἀπὸ μητρὸς ἦ)⁴.

6. წმინდა ან' ზე დაბოლოებული — καὶ ὁ εἰς ὧν καθαρὸς] — ა წმინდაა იმ შემთხვევაში, როცა სიტყვა სამმარცვლიანია და მასში იოტაა (ι) ბოლოს წინა მარცვალში, მაგალითად, ταχίαν, βραδίαν — ο εἰς τῶν εἴη τρισύλλαβος τῷ ι μόνω παραλήγεται, ταχίαν, βραδίαν — განმარტავს ჰელიოლორე⁵.

¹ Scholia..., გვ. 366.

² იქვე.

³ ცხადია, ივულისხმება ის, რომ ამ სახელის ფუძეშია ძირე, ანდრὸς „კაი“.

⁴ იქვე, გვ. 221.

⁵ იქვე, გვ. 373.

7. ნახანელარი ჰქვია სახელისაგან წარმოქმნილს, მაგალითად, *Θέων, Τρύφων* — *Παράνυσμον δέ ἐστι τὸ παρ' ὄνομα ποιηθέν, οἷον Θέων, Τρύφων*] — ჰელიოლორე წერს: τὸ *Θέων* ἀπὸ τοῦ *θεός* ἐστὶν ὀνόματος, καὶ οὐκ ἀπὸ τοῦ *θεῶ* ῥήματος, ὁμοίως καὶ τὸ *Τρύφων* ἀπὸ τοῦ *τρυφή* (ὀνόματος), καὶ οὐκ ἀπὸ τοῦ *τρυφᾶν* ῥήματος — სახელი *Θέων* მიმდინარეობს სახელისაგან *θεός* ("ღმერთი") და არა ზმნისაგან *θεῶ* ("გავრზივარ"), ასევე *Τρύφων* წარმომდგარია სახელისაგან *τρυφή* ("სიშლიდრე") და არა ზმნისაგან *τρυφᾶν* ("მდიდარი ვარ")¹. ასევე განმარტავს სტეფანეც².

8. ვინაიდან ზმნა მოქმედების ან ვნების აღმნიშვნელია, ეს ნაზმნარ სახელშიც აისახება. მაგალითად, *ποιέω* „შექმნა“, აქედან *ποιήτης*; შემოქმედი, ანუ პოეტი, ის, ვინც კმნის. *πεποιήμαι* „შეიქმნა ჩემს მიერ“, აქედან *ποιήμα* „ქმნილება“ (ანუ პოემა), ის, რაც შექმნილია³.

9. საწყაროში არსებულ ყველა სახელს (თავისთავადი სახელების გარდა⁴), ყველა მოვლენას აქვს მიმართება ანუ ფორმა, ანუ სახე (*σχέσις*) სხვა სახელის მიმართ, იგი *რადხამიმართია*⁵. არისტოტელეს ეს მსჯელობა აიღო დიონისიოს თრაკიელმაც და სახელის სხვა ჯგუფებთან ერთად გამოყო ორი: *πρὸς τι ἔχου* — რაიმესთან მიმართების მქონე და *ἀνὰ πρὸς τι ἔχου* — თითქოს რაიმესთან მიმართების მქონე.

πρὸς τι ἔχου ნიშნავს, τὸ *πρὸς τι ἕτερον ἔχου* τῆς *σχέσις* მეორის მიმართ აქვს ფორმა, სახე, ანუ რადხამიმართია. კომენტატორები ამ ჯგუფის მაგალითებს ასე განმარტავენ: მამა შვილის მიმართია: როცა ვიტყვი „მამა“, იგულისხმება, რომ იგი ვილაცის მიმართ არის მამა, ვილაცის ანუ შვილის მამაა, როცა ვამბობთ „შვილი“, იგულისხმება, რომ მასაც აქვს მიმართება (*σχέσις*) სხვა სახელის მიმართ, ანუ მამის მიმართ⁶.

¹ Scholia..., გვ. 377.

² იქვე, გვ. 228.

³ შდრ. ქართული კმნა ზმნისაგან წარმომდგარი კმნილება და შემოქმედი.

⁴ იხ. კომენტარი: §12, 18.

⁵ *Αριστοτέλης, сочинения*, Т., IV, М., 1979; ტერმინი რადხამიმართია არისტოტელეს *πρὸς τι ἔχου*-ის ძველი ქართულის შესატყვისია, დადასტურებული ამონიოს ერმიისის თხზულების „მოხაჯსენებელი „ხუთთა კმათადმი“ პორტორი ფილოსოფოსისათა“ თარგმანში.

⁶ Scholia..., გვ. 205.

πρὸς τι ἔχον — რაიმესთან მიმართების მქონე სახელები ოთხი სახისაა: φύσει, τύχη, τέχνη καὶ προαιρέσει· φύσει μὲν ὡς πατὴρ πρὸς υἱόν, τύχη δέ, ὡς δούλος πρὸς δεσπότην, τέχνη δέ, ὡς μαθητῆς πρὸς διδάσκαλον, προαιρέσει δέ, ὡς φίλος πρὸς φίλον — ბუნებითი, ბედითი, ხელობითი და არჩევითი. ბუნებითი, მაგალითად, მამა შვილის მიმართ; ბედითი — მონა ბატონის მიმართ; ხელობითი — მოსწავლე მასწავლებლის მიმართ; არჩევითი — მეგობარი მეგობრის მიმართ¹.

10. πρὸς τι ἔχον და ὡς πρὸς τι ἔχον შორის განსხვავება ისაა, რომ პირველი ჯგუფის სახელები ურთიერთკავშირშია, ხოლო მეორე ჯგუფის სახელები **თითქმის** მიემართებიან ერთმანეთს, მათი მიმართება ურთიერთდაპირისპირებულია, მათი კავშირი პირობითია. როცა ვამბობთ „სიკვდილი“, იგი **თითქმის** მიემართება საპირისპირო ცნების აღმნიშვნელ სახელს „სიცოცხლე“, ასევეა სიბნელე და სინათლე, ღლე და ღამე და სხვ.²

ὡς πρὸς τι ἔχον — თითქმის რაიმესთან მიმართების მქონე ოთხი სახისაა: κατὰ ποιόν, κατὰ ποσόν, κατὰ ἄμεσον καὶ κατὰ ἔμμεσον· κατὰ ποιόν μὲν, ὡς τὸ γλυκὺ πρὸς τὸ πικρὸς, κατὰ ποσὸν σέ, ὡς τὸ διπλάσιον πρὸς τὸ ἥμισυ, κατὰ ἄμεσον δέ, ὡς φῶς πρὸς σκότος, κατὰ ἔμμεσον, ὡς δίκαιος πρὸς ἀμαρτανλόν — რაობისმიერი, როგორიცაა, ტყბილი მწარის მიმართ, რაოდენობისმიერი, როგორიცაა, ორმაგი ნახევრის მიმართ, გაუშუალებელი, როგორიცაა, სინათლე სიბნელის მიმართ, გაშუალებული, როგორიცაა, მართალი ცოდვილის მიმართ³.

11. სინონიმი სხვადასხვა სახელით გამოხატავს ერთსა და იმავეს — *Συνώνυμον δέ ἐστὶ τὸ ἐν διαφόροις ὀνόμασι τὸ αὐτὸ δηλοῦν*] — სტეფანე წერს: *Συνώνυμόν ἐστὶ τὸ ἐν πλείοσι ὀνόμασι μὴ οὐσίᾳ ὑποκείμενον, οἷον μέρος βροτός ἀνθρώπος, ἄπερ Περιπατητικοὶ πολύνυμα λέγουσιν* — სინონიმი არის ერთ არსს დაქვემდებარებული მრავალი სახელი, მაგალითად, μέρος („ადამიანი“), βροτός („ადამიანი“), ἀνθρώπος („ადამიანი“), რასაც პერიპატეტიკოსები პოლიონიმს უწოდებენ⁴.

¹ Scholia..., გვ. 388.
² იქვე, გვ. 387-388.
³ იქვე, გვ. 388.
⁴ იქვე, გვ. 326.

სომეხი კომენტატორი, დავითი, პირიქით, ტერმინ სინონიმის შემოღებას ფილოსოფოსებს მიაწერს¹.

12. ცივი იარაღის — მახვილის — სინონიმები

13. სახელმატარებელი (სიმბოლური) ჰქვია რაღაც შემთხვევისაგან წარმომდგარს, მაგალითად, ტისამენოსი (Τισαμενός) და მეგაბენთესი (Μεγαπέθης) — *Φερώνυμον δέ ἐστὶ τὸ ἀπὸ τινος συμβεβηκὸς τεθέν, ὡς Τισαμενός καὶ Μεγαπέθης.*] — Φερώνυμον-ი ფილოსოფოსებმა დაარქვეს, რადგან მასში უბედურების ტარება (φορὰ) იგულისხმებაო, — განმარტავს სტეფანე და აქვე გვაძლევს სახელების — ტისამენოსისა და მეგაბენთესის ეტიმოლოგიას:

მეგაბენთესი (Μεγαπέθης) მენელაოსის შვილია. მას იმიტომ დაერქვა ასე, რომ გაჩნდა დიდი უბედურების, ილიადას ომის დროს, ელენეს ტყვეობისას [Μεγαπέθης სიტყვასიტყვით, დიდ მწუხარებას, სევდას ნიშნავს].

ტისამენოსი (Τισαμενός) ორესტეს შვილია. იგი მას შემდეგ გაჩნდა, რაც ორესტემ შური იძია საკუთარ დედაზე, კლიტემნესტრაზე [Τισαμενός მომდინარეობს სიტყვისაგან τίσα (ἐπίσατο), რაც ნიშნავს „სამაგიეროს მიზღვევას“, „შურისგებას“]².

14. ზედწოდებითი (ეპონიმი), რომელსაც დიონიმიც ეწოდება — *Ἐπώνυμον δέ ἐστὶν ὃ καὶ δῶνυμον καλεῖται*] — რატომ ეწოდება დიონიმი? — სვამს კითხვას ჰელიოდორე და განმარტავს: „დიონიმი ორი საკუთარი სახელია ერთისათვის განკუთვნილი, ვინაიდან „ფებოსი“ აპოლონს მოისახრებს, მასაც შეიძლება ვუწოდოთ დიონიმი. რა განსხვავებაა ეპონიმსა და დიონიმს შორის (Τὸ δῖα φέρι τὸ ἐπώνυμον τοῦ δῶνυμου;)? განსხვავდებიან იმით, რომ ეპონიმი ზედსართავია (ἐπώνυμὸν ἐστὶν ἐπιθετικόν): ფებოსი — *φαιβίος* „კაშკაშა“ შეიძლება სხვა სახელთანაც ვიხმაროთ, როგორც ზედსართავი, ასევე — *ἐνοσίχθων* ენოსიხთონი „მიწის მრყეველი“³.

15. კითხვით აგრეთვე გამოძიებითი ეწოდება — *Ἐρωτηματικὸν δέ ἐστὶν, ὃ καὶ πειστικὸν καλεῖται*] — რატომ დასჭირდა

¹ Н. А до н ц, Дионисий Фракийский..., 83. CLXX.

² Scholia..., 83. 56.

³ იქვე, 83. 392.

თრაკიელს ტერმინის დაზუსტება, რა განსხვავებაა კითხვითისა და გამოძიებითს შორის? ამ კითხვის პასუხებს განმარტებებში ვპოულობთ: კითხვითი შეიძლება თითქმის ყველა სიტყვა (πάσαι αἱ λέξεις) იყოს, ხოლო გამოძიებითი მხოლოდ ცხრა სიტყვაა: ამათგან ოთხი სახელია: τίς („ვინ“)?, ποῖος („როგორი“)?, πότες („რამდენი“)?, πηλίκος („რამოდენა“)?, და ხუთი ზმნიზედა: πῆ („საით“)?, πῶς („სად“)?, πότε („როდის“)?, πῦκα („რომელ (დღეს ან საათ-ზე“)?, πῶς („როგორ“)?

განსხვავება მათ შორის ისიცაა, რომ კითხვითის პასუხი შეიძლება იყოს მოკლე: კი ან არა, ხოლო გამოძიებითის კითხვა ვრცელ, განმარტებით პასუხს მოითხოვს¹.

16. მაცალკევებელია ის, რაც ორისგანაა ან მრავლისაგან [გამოყოფილი] ერთთან მიმართებაში — *Ἐπιμερίζομενον δὲ ἐστὶ τὸ ἐκ δύο ἢ καὶ πλείονων ἐπὶ ἓν ἔχον τὴν ἀναφορὰν* — მაცალკევებელი შექმნილია სიმრავლისაგან გამოსაყოფად, გამოსაცალკევებლად. სტეფანე განმარტავს თრაკიელისეულ მაგალითებს, ἕκαστος ნიშნავს მრავლიდან ყოველს, ხოლო ἑκάτερος — ორისგან თითოეულს².

17. დგაფუნი, ღრიანცელი, გრგვინვა — *φλοιῖσθος, ροῖζος, ὄρυγμαδός* — სტეფანე აკონკრეტებს და განმარტავს თრაკიელის მიერ დამოწმებულ მაგალითებს: φλοιῖσθος — აბობოქრებული ზღვის ტალღების დგაფუნია, ὄρυγμαδός — ადამიანთა კრებულის ღრიანცელია, ροῖζος — ჰაერის გამკვეთი მეხის გრგვინვაა, ქექა-ქუხილის ხმა³.

18. თავისთავადია (აბსოლუტური) სახელი, რომელიც თავის თავის მიხედვით გაიაზრება, მაგალითად, ღმერთი, ლოგოსი — *Ἀπολειμμένον δὲ ἐστὶν ὃ καθ' ἑαυτὸ νοεῖται, οἷον θεός, λόγος* — თითქმის ყველა სახელი რომელიღაც მეორესთან არის მიმართებაში. მაგალითად, καλλίαν („უფრო ლამაზი“) შედარებითი ფორმაა κάλως-ისა („ლამაზი“); ატრედღეს (Ἀτρείδης) ჩამომავლო-

¹ Scholia..., გვ. 392.
² იქვე, გვ. 241.
³ იქვე, გვ. 242.

ბითი ფორმაა და ატრევსის ძეს ნიშნავს, მარცხენა მარჯვენას გააზრებინებს, მამა — შვილს და ა. შ.¹

მხოლოდ **ღმერთი** და **ლოგოსი** გაიაზრება თავისთავად, მათ არა აქვთ სხვა სახელთან მიმართება (ἀσχητὸς ἔστι καὶ οὐκ ἔστι πρὸς ἄλλο σχῆμα) ანუ მათ არაფერთან არა აქვთ ბუნებითი კავშირი², იოანე პეტრიწის თანახმად, „თანუზიარებულნი“ და „თანაშეუქცეველნი“ არიან. პროკლეს 122-ე თავის განმარტებაში პეტრიწი მსჯელობს ღვთაებრივის „ზესთმდებარეობაზე“, აღარებს მას მზეს, რომელიც ყველაფერს თანაბრად მოჰყვანს ნათელს ისე, რომ არაფერთან არ შედის კავშირში. ასევე „ზესთ არსნი ერთნი შეერთვცა და განაგებენ ყოველთა და არცა განგებითი შეერთებაჲ შლის ერთობასა მათსა და არცა ერთობაჲ თან აქცევს და ავნებს გასაგოთა თანა გამგეთა, არამედ უსქეტოდ და თანაშეუქცევლად განაგებენ ყოველთა“³.

„უსქეტო“ ანუ „უსქესო“ სქესის უქონლობას ნიშნავს და, ცხადია, პეტრიწისეული განსაზღვრა (ანუ ფილოსოფიური განსაზღვრა) აბსოლუტისა სრულ შესაბამისობაშია გრამატიკოსის განმარტებასთან.

19. სახელს ორი გვარი აქვს: მოქმედება და გნება — *Τὸν δὲ διαθέσεις εἰσὶ δύο, ἐνέργεια καὶ πάθος*] — სახელს გვარი არა აქვს — τὸ ὄνομα διαθέσεις οὐκ ἔχει, — ამბობს სტეფანე და იქვე განმარტავს, თუ რატომ გამოყო თრაკიელმა სახელის გვარი: Ἐροῦμεν ὅτι πολλὰκὶς εἰσὶ ῥηματικὰ ὄνόματα, ἔχοντα τὴν διάθεσιν ...ვამბობთ, რომ არსებობს ნაზმნარი სახელები, რომელთაც აქვთ გვარი⁴.

როცა იგივე სტეფანე განმარტავს ნაზმნარ სახელებს (Ῥηματικόν), აღნიშნავს, რომ Ῥηματικόν ἔστιν ὄνομα ὃ γέγισθς ἀπὸ ῥήματος ἐνέργειαν ἢ πάθος δηλοῖ. ნაზმნარია ისეთი სახელები, რომლებიც წარმოშობილნი არიან მოქმედებისა და გნების აღმნიშვნელი ზმნებისაგან⁵.

ამას თვითონვე აღნიშნავს თრაკიელი მაგალითების დასახელებითო, — წერს სტეფანე, — ვინაიდან κρητῆς (მოსამართლე) მო-

¹ იხ. კომენტარი: §12, 9-10.
² Scholia..., გვ. 396.
³ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ., II, გვ. 161.
⁴ Scholia..., გვ. 243.
⁵ იქვე, გვ. 228.

მდინარეობს ზმნისაგან κρίνω ვასამართლებ, ხოლო κριτός (ბაბუღბული) წარმომდგარია ზმნისაგან κρίνομαι (მასამართლებენ)¹.

§13

ზმნის შესახებ

1. სტეფანეს მსჯელობით, გვარი ხუთია: ἐνεργητική (მოქმედებითი), παθητική (ვნებითი), οὐδέτερα (არარომელი), μέση (საშუალო), ἐμπεριεκτική (შემკრები)².

სტეფანე აქვე ასახელებს მაგალითებს ხუთივე გვარისათვის: λέγω („ვამბობ“) — მოქმედებითია, τύπτοιμαι („ვიგვემები“) — ვნებითი, ζῶ („ვეცხოვრობ“) და πλοῦτω („მდიდარი ვარ“) — არარომელი, πέπυγα („ჩავირტყე“), ἐγραψάμην („დავიწერე“) — საშუალო. შემკრები ორივე გვარს გამოხატავს, მაგალითად, „βιάζομαι ὑπὸ σιν ἰσχυლებული ვარ შენს მიერ“; „πορεύομαι διὰ σέ ვმოგზაურობ შენი დახმარებით (მეშვეობით)“³.

თუ მაგალითების მიხედვით ვიმსჯელებთ, სტეფანე, ფაქტიურად, არარომელში აერთიანებს ზმნათა იმ ტიპებს, რომლებიც ქართულში სწორედ საშუალო გვარს გულისხმობს — მცხელა, ვცხოვრობ..., ხოლო საშუალო გვარში — ზმნათა იმ ფორმებს, რომელთაც ქართულში სათავისო ქცევის გაგება აქვთ⁴. აქ საგულისხმოა ის, რომ ამ ტიპის ზმნებს ის ცალკე გამოყოფს, ხოლო, როცა მათ განმარტავს, ყურადღებას ამახვილებს იმაზე, რომ ასეთი ზმნები მოქმედებაზეც მიუთითებენ და ვნებაზეც (ὁ τύπος καὶ ἐπὶ ἐνέργειαν καὶ ἐπὶ πάθος προάγεται). მაშასადამე, ზმნაში ჩანს სუბიექტიც და ობიექტიც. რაც შეეხება მეხუთე გვარს — შემკრებს — აქ, რა თქმა უნდა, ძნელია გრამატიკულ კატეგორიებზე ლაპარაკი, რადგან ჯგუფი გამოყოფილი აქვს, ჯერ ერთი, შინაარსისა და არა ფორმალური ნიშნის მიხედვით, მეორეც, ასახელებს არა მხოლოდ

¹ Scholia..., გვ. 243.

² იქვე, გვ. 246.

³ იქვე.

⁴ ის, რომ ბერძნული საშუალო გვარი ქართულ სათავისო ქცევას შეესაბამება, შენიშნულია ქართულ მეცნიერებაში; იხ. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, გვ. 134; ა. ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, თბ. 1969, გვ. 317-318; Т. Гноргобиани, Метриум в древнегреческом языке, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тб., 1974.

ზმნას, არამედ იღებს გამოთქმას — „მოგზაურობა ვინმეს დახმარებით“, „იძულებულყოფა სხვის მიერ“ და ა. შ. ზმნათა ეს ფორმები, ფაქტიურად, ვნებიითი გვარის ფორმებია.

2. მათგან სამი კავშირშია: ახლანდელი დრო — ნამყო უსრულთან, ნამყო სრული — ნამყო წინარეწარსულთან, ნამყო განუსაზღვრელი — მყოფადთან — ἄν συγγένειαι τρεῖς, ἐνεστώτος πρὸς παρατατικόν, παρακειμένου πρὸς ὑπερσυντέλικον, ἀορίστου πρὸς μέλλοντα] — ამ ადგილს ასე განმარტავს ჰელიოდორე: კავშირშია შინაარსის მიხედვით, რამდენადაც აწმყო და ნამყო უსრული დაუმთავრებელ მოქმედებას გამოხატავს, ნამყო სრული და ნამყო წინარეწარსული — სრულ მოქმედებას, ხოლო ნამყო განუსაზღვრელი და მყოფადი — გაურკვეველს, მაგრამ არა მხოლოდ მნიშვნელობების მიხედვით ვაჭვუფებთ, არამედ წარმოთქმის მიხედვითაცო (*Ἄλλὰ μὲν οὐ μόνον κατὰ (τὴν) σημασίαν καταλαμβάνονται τούτων αἱ συγγένειαι, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν φωνήν*), — განაგრძობს ჰელიოდორე, — აწმყოსა და ნამყო უსრულს ერთი ფუძე აქვს: *τύπτω — ἔτυπτον*; მსგავსადვე: ნამყო სრულსა და ნამყო წინარეწარსულს: *τέτυφα — ἐτέτυφειν* და ნამყო განუსაზღვრელსა და მომავალს: *ἔτυφα — τύφα*¹.

სტოელებიც სამ დროს გამოჰყოფდნენ: *ἐνεστώτα* (ახლანდელი), *παρὰχρηκόντα* (წარსული), *μέλλοντα* (მომავალი). თრაკიელისეული ტერმინი წარსული დროისა, *παρελήλυθας*, როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, ჯერ კიდევ არისტოტელესთან გვხვდება².

§14

უღლები უხსახავ

1. სიტყვას, რომელსაც მახვილი ბოლოდან პირველ მარცვალზე არა აქვს, ბარიტონონი (βαρύτονος) ეწოდება.

2. შეექვსე — წმინდა ა'ზე — ἡ δὲ ἔκτι δια καθαροῦ τοῦ α] — ა წმინდაა, თუ იგი მოსდევს *ε, α, ι, υ, ο* ხმოვნებსო, — განმარტავს ჰელიოდორე.

¹ Scholia..., გვ. 405..
² Античные теории языка и стиля, გვ. 44.
³ Scholia..., გვ. 410.

3. ზოგიერთებს შეევიდეთ უღლება შემოაქვთ ξ'სა და ψ'ზე [დაბოლოებული], მაგალითად, ძღწა (ვიცავ), წქა (გხარშავ) — *Τινὲς δὲ καὶ ἐβδόμην συζυγίαν εἰσάγουσιν διὰ τοῦ ξ καὶ ψ, οἶον ἀλξῆα, ἔψα* — ეს არ არის ბარიტონონი ზმნების უღლებათა (διὰ τοῦ ξ καὶ ψ οὐκ ἔστι συζυγία βαρύτωνος), — შენიშნავს სტეფანე, — ვინაიდან მომავალ დროში ბარიტონონი ზმნების ფუძეში არ იცვლება მარცვალთა რაოდენობა: τύπῳ — τύψῳ, λέγῳ — λῆξῳ, ἄδῳ — ἄψῳ, ხოლო პერისპომენონი ერთი მარცვლით მეტი ხდება მომავალ დროში: νοῶ — νοήσῳ, βῶ — βήσῳ, ποῶ — ποιήσῳ და რაკი ეს ზმნები — ძღწა და წქა — მომავალ დროში ზემოთ დასახელებულთა მსგავსი ფორმით გვხვდება ძღწესა და წქესა, ისინი პერისპომენონის ჯგუფს მიეკუთვნებიან. მათი ბარიტონი მახვილი ატიკურია (ὁ δὲ βαρύτωνος τούτων τόνος ἌΤΙΚῶΝ ἔστιν)¹.

4. სიტყვას, რომელსაც შემოსილი მახვილი აქვს ბოლოდან პირველ გრძელ მარცვალზე, პერისპომენონი (περισπᾶμενον) ეწოდება.

5. **μ'ზე დაბოლოებული ზმნები მუდამ ნაწარმოებია, პირველადი μ'ზე დაბოლოებული ზმნები არ არსებობს** — τὰ εἰς μὲν λήγουσα ῥήματα ἀεὶ ποτὲ ἐν παραγῶνι εἶσιν οὐδέποτε δὲ ἐν πρωτοτύποις — განმარტავს სტეფანე და იქვე განაგრძობს: μ'ზე დაბოლოებულ ზმნებს შორის ფორმალურად თითქოს არავითარი სხვაობა არ არის, მაგრამ ისინი სხვადასხვა ტიპის ზმნათაგან თავიანთ წარმომავლობას ამჟღავნებენ ახლანდელი დროის ვნებითი გვარის პირველ პირში. μ'ზე დაბოლოებულთა პირველი ჯგუფის ზმნებს ახლანდელი დროის ვნებითი გვარის პირველ პირში ბოლოდან მეორე ხმოვანი უმოკლდებათ და ჩნდება ε, τίθεμαι, მეორე ჯგუფის ზმნებში ჩნდება მოკლე α, ἵσταμαι, ხოლო მესამე ჯგუფის ზმნებში — ο, მაგალითად, δίδομαι².

¹ Scholia., გვ. 16.

² იქვე, გვ. 254.

§16

ართრონის შესახებ

1. ბრუნვები [ახეთია]: ო, τὸν, τῶν, τόν, ᾶ; ἦ, τῆς, τῆ, τῆς, ᾶ — თრაკიელი ართრონის წოდებით ბრუნვად ასახელებს ᾶ-ს, რომელიც, თანამედროვე გრამატიკის მიხედვით, შორისდებულია; ამასთან დაკავშირებით მსჯელობენ სქოლიასტებიც: ᾶ არ არის ართრონო, — წერენ სტეფანე და ჰელიოდორე¹. ართრონი რომ იყოს, სამივე რიცხვი ექნებოდაო, — განმარტავს სტეფანე².

§17

ნაცვალსახელის შესახებ

1. ნაცვალსახელს ექვსი მდევარი აქვს: პირი, სქესი, რიცხვი, ბრუნვა, ნაკვეთი, ხახე — *Παρέπεται δὲ τῇ ἀντανυσμῆ ἐξ· πρῶσῳα, γένῃ, ἀριθμοῖ, πῶσσεις, σχήματα, εἶδη* — მდევარის მიხედვითაც ცხადია, რომ ნაცვალსახელი სახელის ნაცვალია, — წერს სტეფანე, — ზუსტად ის და იმდენივე მდევარი აქვს ნაცვალსახელს, რაც — სახელს, ერთის გარდა: პირი (πρῶσῳα) სახელს არა აქვს, რადგან იგი მხოლოდ შესამე პირის გამომხატველია და პირველ და მეორე პირს ვერ გამოხატავს³.

2. [კუთვნილებით ნაცვალსახელებს] ახევე ორპირიანს უწოდებენ — [*αἱ κτητικαί*] καὶ διπρῶσῳοι καλοῦνται] — ორპირიანი ეწოდება იმიტომ, რომ კუთვნილებითი გამოხატავს მფლობელს (κτητορα) და ქონებას (κτημα), [რომელსაც ფლობს მფლობელი], — განმარტავს სტეფანე⁴.

¹ Scholia... გვ. გვ. 257, 419.

² იქვე, გვ. 257.

³ იქვე, გვ. 260.

⁴ იქვე, გვ. 267.

1. წინდებული არის წინადადების ყველა ნაწილის წინ მდებარე სიტყვა — *Πρόθεσις ἐστὶ λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν*] — სტეფანე მაგალითებით განავრცობს თრაკიელის განმარტებას: სახელის წინ, მაგალითად, κατάλογος („სია“, „კატალოგი“), ზმნის წინ, καταγράφω („ჩაწერა“), მიმღეობის წინ, ἀνάτλας (ἀνατλήναι „მოთმენა“, ἀνάτλας „მომთმენი“), ართრონის წინ, κατὰ τοῦ φέλου, („მეგობრისათვის“), ნაცვალსახელის წინ, მაგალითად, πρὸς ἐκείνους („მის წინააღმდეგ“), ზმნიზედის წინ, მაგალითად, πρόπαλαι („უწინ“), შემკვრელის წინ, მაგალითად, πρὸς δέ. აქვე იმასაც შენიშნავს სტეფანე, რომ ὁ δὲ ἐπεὶ παρασυραπτικὸς ἐκ τοῦ εἰ συνηθεῖται καὶ τῆς ἐπὶ προθέσεως σύγκειται — ἐπεὶ შემკვრელი შედგება εἰ შემკვრელისა და ἐπὶ წინდებულისაგან¹.

2. ისინი არ გადაადგილდებიან — *Λίτινες οὐκ ἀναστρέφονται*] — ჰელიოდორე განმარტავს ამ ადგილს და აღნიშნავს, რომ ერთმარცვლიანთაგან ერთადერთ თუ წინდებულს შეიძლება ადგილი შეეკუნაცვლოთ, მაგალითად, ἔλθιν ἀργυρότοξος Ἀπόλλων ξύν, მაგრამ ვინაიდან ეს იშვიათად ხდება, საერთო წესში არ შედის².

1. ზოგი შუალობითია — *Τὰ δὲ μεσότητος*] — სტოელები ზმნიზედის აღსანიშნავად ხმარობდნენ ტერმინს μεσότης. თრაკიელმა იგი შეცვალა, ხოლო ეს ტერმინი დატოვა ზმნიზედის ერთ-ერთი ჯგუფის აღსანიშნავად.

შუალობითი (μεσότης) მიიღება სახელთა მრ. რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ან დაბოლოების ან ით შეცვლით. სამივე სქესის სახელებს მრ. რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში ან დაბოლოება აქვთ და ამ გზით მიღებულ ზმნიზედას ამიტომ ჰქვია შუალობითიო, — განმარტავს გიორგი³.

¹ Scholia... გვ. 56.
² იქვე, გვ. 90.
³ იქვე, გვ. 57.

შუალობითი ზმნიზედები არა მხოლოდ სახელებისაგან მიიღება, არამედ მიმღეობისაგანაც, მაგალითად, ἐχομένως („უშუალოდ“), ἔσπισθαι („სერიოზულად“), ასევე ნაცვალსახელებისგან, როგორცაა, οὐτως („ასე“) და ἐκείνως („იმგვარად“)¹.

2. ნატვრის აღმნიშვნელი, მაგალითად, ნეტა, ნეტავი, დე — *Tà δὲ εὐχῆς σημαντικά, οἷον εἶθε, αἶθε, ἄβαλε*] — თრაკიელის მიერ დასახელებული მაგალითების შესახებ ჰელიოდორე აღნიშნავს, *εἶθε* კოინე დიალექტისაა და *αἶθε* — დორიულისა².

3. უარყოფის ან უკუთქმისა — *Tà δὲ ἀρνήσεως ἢ ἀποφάσεως*] — მას უკუთქმითი ეწოდება იმიტომ, რომ მისი მეშვეობით ჩანს ის, რაც არ კეთდება ან არ უნდა გაკეთდეს: „არ ვწერ“, „არ დავწერ“ და სხვა³.

4. ფიცისა, მაგალითად, μά — *Tà δὲ ἀπαμοτικά, οἷον μά*] — ზმნიზელის ეს სახეობა მომდევნო სახეობისაგან (ფიცით დამოწმებითი — *Tà δὲ καταμοτικά*) იმით განსხვავდება, რომ *μά* გამოიყენება ფიცის გამაძლიერებელ ნაწილაკთან *ναί* სთან ერთად, მაგალითად, *ναί μά τόνδε σκῆπτρον* (A 234)⁴, ეს წინადადება შეიძლება ასე შეიკვალოს: „*νῆ τοῦτο τὸ σκῆπτρον*“, ე. ი. ორი სიტყვის „*ναί μά*“ ნაცვლად, შეიძლება ერთის „*νῆ*“-ს გამოყენებამ, — წერს ჰელიოდორე⁵.

5. აუცილებლობისა *γαμητέον* „დასაქორწინებელი“, *πλευστέον* „გადასაცური“ — *Tà δὲ θετικά, οἷον γαμητέον, πλευστέον*] — აუცილებლობისა აუცილებლად შესასრულებელ საქმეს გულისხმობს, — განმარტავს ჰელიოდორე, — *γαμητέον* ნიშნავს დასაქორწინებელს (*ἐάν γὰρ εἶπα γαμητέον, ἄρξω ὅτι δεῖ γαμεῖν*), *πλευστέον* ნიშნავს გადასაცურს (*ἐάν εἶπα πλευστέον, ἄρξω δεῖ πλεῖν*). იგი იწარმოება, — განაგრძობს ჰელიოდორე, — ნაზმნარი სახელების *τος* მაწარმოებელში *ε*-ს ჩართვით: *ποιητός* — *ποιητός*, *πλευστός* — *πλευστέος*⁶.

¹ Scholia..., გვ. 53.
² იქვე, გვ. 100.
³ იქვე, გვ. 100.
⁴ „შკერტისა ვფიცავ“ („ლილია“, I, 234).
⁵ Scholia..., გვ. 100.
⁶ იქვე, გვ. 101.

6. εὐοῖ (ევოი), εὐάν (ევან) — ბაკური (დიონისურ. ἰορგιάτα) შედახილება.

§20

შემკვრელის შესახებ

1. Σύνδεσμος სიტყვასიტყვით ასე ითარგმნება: „შემკვრელი“, „საკვრელი“, σύνδεσμος τὸ καλεῖται καὶ λέγεται διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν συσδεδικὸν τῶν τῶν λόγου — შემკვრელი იმიტომ ჰქვია, რომ კრავს წინადადების სხვადასხვა ნაწილებსო, — განმარტავს ჰელიოდორე¹.

სწორედ ასე გადმოიცემოდა ქართულად ეს ბერძნული სიტყვა. ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებში **შესაკრავი** | **საკრველი** ტერმინებით აღნიშნულია დღევანდელი კავშირიო, — წერს მ. რაფაგა², **შემკვრელს** იყენებს იოანე პეტრიწიც, **შემკვრელია** შანშოვანის გრამატიკაშიც. დღევანდელ ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში დამკვიდრებული ტერმინი **კავშირი** ანტონის მიერაა შემოღებული. ეს სპარსული სიტყვა სწორედ „შეკვრას“, „შეწებებას“ ნიშნავს („კავშირი არს ნაწილი სიტყვსა, რომელი მოჰკიდებს ურთიერთას შეწებებით ლექსთა ანუ სიტყუათა სრულთა ანუ არასრულთა“³).

2. **მაცალკევებელი გამონათქვამთა შემკვრელები და მოქმედების მოქმედებისაგან გამომყოფები არიან** — Διαζευκτικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι τῆν μὲν φράσιον ἐπισυνδέουσιν, ἀπὸ δὲ πράγματος εἰς πρᾶγμα διυστᾶσιν] — მაცალკევებლების მეშვეობით წინადადებები საწინააღმდეგო შინაარსს გადმოსცემენ: „ან დღეა, ან ღამეა“ — διαζευκτικοὶ δὲ, καθὼς τὰ δι' αὐτῶν φραζόμενα εἰσιν αὐτῶν ἔχει, οἷον νύξ, ἡμέρα, "ἢ νύξ ἔστιν ἢ ἡμέρα", — წერს სტეფანე⁴.

3. ἦτοι დასახელებულია ორ ჯგუფში: მართებელში (Συμπλεκτικοί) და მაცალკევებელში (Διαζευκτικοί), რასაც ასე განმარტავს სტეფანე: ὁ ἦτοι παρ' Ὀμηρῷ μόνῃ συμπλεκτικός, παρὰ δὲ τοῖς πεζοῖς καὶ [έν] τῇ συνηθειᾷ διαζευκτικός διὸ καὶ βαρύνεται, τῶν

¹ Scholia..., გვ. 102.
² ამონიოს ერმისის თხზულებები..., 0110.
³ ანტონის „ქართული ღრამატიკა“, გვ. 208.
⁴ Scholia..., გვ. 287.

συμπλεκτικῶν πάντων ὄξυνομένων — ἦτοι მხოლოდ ჰომეროსთან არის მაერთებელი (Συμπλεκτικοί) ხოლო პროზასა თუ მეტყველებაში იგი მაცალკეებელია; (Διαζευκτικοί). მაცალკეებელს მძიმე მახვილი აქვს, ხოლო მაერთებელი ყოველთვის ოქსიტონონია¹.

4. „ვინმე იტყვის, მაერთებელს (συμπλεκτικοί) და პირობითს (συναπτικοί) ერთი მნიშვნელობა აქვსო, — მსჯელობს სტეფანე, — მაგრამ არა! მათ შორის განსხვავება ისაა, რომ მაერთებელს (συμπλεκτικοί) შეუძლია მოვლენათა ისეთი თანამიმდევრობით გადმოცემა, რომელთა გადანაცვლება შესაძლებელია აზრის აურევლად, მაგალითად, και περιπατῶν και νοῦν („კიდევ ვსეირნობ, კიდევ ვფიქრობ“). ეს ფრაზა შეიძლება ასე შევაბრუნოთ: και νοῦν και περιπατῶν („კიდევ ვფიქრობ, კიდევ ვსეირნობ“). პირობითი (συναπτικοί) კი მოვლენებს ისეთი თანამიმდევრობით გადმოგვცემს, რომელთა შებრუნება შეუძლებელია, მაგალითად, εἰ περιπατῆσαι κινηθήσομαι („თუ ვისეირნებ, ვიმობრავებ“), მაგრამ, თუ შევაბრუნებთ, მაგალითად, εἰ κινηθήσομαι περιπατήσῃ („თუ ვიმობრავებ, ვისეირნებ“), ყოველთვის სწორი არ იქნება“².

5. პირობითი (συναπτικοί) და განპირობებითი (παρασυναπτικοί) რითი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან? მართალია, განპირობებითიც გადმოგვცემს მოვლენათა თანამიმდევრობას, მაგრამ დიონისიოსი ამბობს μεθ' ἡμάρξεως, τουτέστι τὴν τὸν πράγματος δνῆσῃμιν ἐμφαίνοντες არსებულთან ერთად, ეს ნიშნავს ცხადი, აშკარა მოვლენის აღნიშვნას, მაგალითად, ἐπεὶ ὁ ἦλιος ἰπέρ γῆν ἔστιν ἡμέρα ἔστιν („როცა მზეა დედამიწაზე, დღეა“) — აქ ცხადი, არსებული მოვლენის თანამიმდევრობაა, რაც აუცილებელია განპირობებითისათვის“, — წერს სტეფანე³.

¹ Scholia..., გვ. 541.
² იქვე, გვ. 115.
³ იქვე, გვ. 289.

ტერმინთა ლექსიკონი

ა) ბერძნულ-ქართული

ἄθροίσεως (ἐπιρρήματα)	კრებითი (ზმნიზედები) 115
αἰτιατική, ἡ	მიზეზობითი (ბრუნვა) 102, 111
αἰτιολογικοί (σύνδεσμοι)	მიზეზობითნი (შემკვრელნი) 116, 117
ἄκλιτον (λέξις)	ფორმაუცვლელი (სიტყვა) 113
ἀμετάβολα (σύμφωνα)	უცვლელი (თანხმოვანები) 95, 97, 108
ἀνάγνωσις, εως, ἡ	კითხვა 91
ἀναλογία, ἡ	ანალოგია, შესატყვისობა 91
ἀναφορικόν, τό	მიმართებითი (სახელი) 102, 105
ἀνταποδοτικόν, τό	შესაბამისობითი (სახელი) 102
ἀντωνυμία, ἡ	ნაცვალსახელი 98, 110, 112
ἀόριστον, τό	განუსაზღვრელობითი (სახელი) 102, 104
ἀόριστος (χρόνος)	ნამყო განუსაზღვრელი (დრო) 107, 108
ἀπαγορεύσεως (ἐπιρρήματα)	აკრძალვისა (ზმნიზედები) 114
ἀπαρέμφατος, ἡ	განუსაზღვრელობითი (კილო) 106
ἀπλοῦν (σχῆμα)	მარტივი (ნაკვეთი) 101, 107, 112
ἀπολελυμένον, τό	თავისთავადი (სახელი) 102, 106
ἀπορρηματικοί (σύνδεσμοι)	კითხვით-დაექვებითნი (შემკვრელნი) 116, 117
ἀποφάσεως (ἐπιρρήματα)	უკუთქმისა (ზმნიზედები) 113
ἀπτωτον (λέξις)	უბრუნველი (სიტყვა) 5. πτωτικόν 106
ἀπωμοτικά (ἐπιρρήματα)	ფიცილისა (ზმნიზედები) 115
ἄρθρον, τό	ართრონი 98, 110
ἀριθμητικόν, τό	რაოდენობითი (სახელი) 102, 106
ἀριθμός, ὁ	რიცხვი 98, 101, 106, 107, 110, 111
ἀριθμοῦ δηλωτικά (ἐπιρρήματα)	რიცხვის აღმნიშვნელნი (ზმნიზედები) 114
ἀρνησεως (ἐπιρρήματα)	უარყოფისა (ზმნიზედები) 113
ἀρσεικόν (γένος)	მამრობითი (სქესი) 95, 98, 99
ἀσύναρθρος (ἀντωνυμία)	უართრონო (ნაცვალსახელი) 112
ἄφωνα, τὰ	უხმოები 94, 97
δασέα	ფშვინვიერი 94
μέσα	შუალედური 94
ψιλὰ	მკვეთრი (უფშვინვო) 94

Βαρεία, ἡ
βεβαιώσεως (ἐπιρρήματα)

Γενική, ἡ
γενικόν, τό
γένος, εὐς, τό
γράμμα, ατος, τό
γραμματική, ἡ
γλώσσα, ἡ

Δεικτικόν, τό
διαζευκτικοί (σύνδεσμοι)
διάθεσις, εὐς, ἡ
διαστολή, ἡ
διπλά (σύμφωνα)
διπρόσωπος (ἀντωνομία)
δισύλλαβος (πρόθεσις)
δίφθογγον, τό
διώνυμον, τό
δοτική, ἡ
δυϊκός (ἀριθμός)

Ἐγκλισις, εὐς, ἡ
ἐθνικόν, τό
εἶδος, εὐς, τό
εἰκασμοῦ (ἐπιρρήματα)
ἐλεγεία, ἡ
ἐμπειρία, ἡ
ἐναντιοματικοί (σύνδεσμοι)

ἐνέργεια, ἡ
ἐνεστῶς (χρόνος)
ἐνικός (ἀριθμός)

ἐξήγησις, εὐς, ἡ
ἐπίθετον, τό
ἀπὸ ψυχῆς

ბლაგვი მახვილი 92
დადასტურებისა (ზმნიზელები) 115

ნათესაობითი (ბრუნვა) 102, 111
გვარეობითი (სახელი) 102, 105
სქესი 98, 110, 111
ასო 93
გრამატიკა 91
ენა, დიალექტი, სიტყვა 91

ჩვენებითი (სახელი) 102, 105
მაცალკეველენი (შემგვრელნი) 116
გვარი 106
განყოფის ნიშნები 92
ორმაგი (თანხმოვნები) 95, 97
ორპირიანი (ნაცვალსახელი) 112
ორმარცვლიანი (წინდებული) 113
დიფთონგი 94, 96, 109
ორსახელიანი (სახელი) 102, 104
მიცემითი (ბრუნვა) 102, 111
ორობითი (რიცხვი) 95, 101, 102,
107, 110, 111, 112

კილო 106, 110
სატომო (სახელი) 102, 104
სახე 98, 99, 102, 106, 107, 111, 112
ვარაუდისა (ზმნიზელები) 115
ელეგია 92
გამოცდილებითი ცოდნა (ემპირია) 91
მაპირისპირებელნი (შემგვრელნი)
118

მოქმედება 106, 107
ახლანდელი (დრო) 107, 108
მხოლოდითი (რიცხვი) 95, 101, 102,
107, 110, 111, 112

განმარტება 91
ზედსართავი (სახელი) 102, 103
სულისმიერი 103

ἀπό σώματος	სხეულისმიერი 103
ἀπό τῶν ἔκτος	მღვთმარეობისმიერი 103
ἐπίκοινον (γένος)	ზე-საზიარო (სქესი) 98, 99
ἐπιμεριζόμενον, τό	მაცალკევებელი (სახელი) 102, 105
ἐπίρρημα, ατος, τό	ზმნიზედა 98, 110
ἐπισταλτική, ἡ	მიმართულებითი (ბრუნვა) 102
ἐπιτάσεως (ἐπιρρήματα)	გაძლიერებისა (ზმნიზედები) 115
ἔπος, εος, τό	ეპოსი 92
ἐπώνυμον, τό	ზედწოდებითი (სახელი), ეპონიმი 102, 104
ἑρωτηματικόν, τό	კითხვითი (სახელი) 102
ἑρωτήσεως (ἐπιρρήματα)	კითხვისა (ზმნიზედები) 115
ἔτυμολογία, ἡ	ეტიმოლოგია 91
εἰθεΐα, ἡ	ადვილობითი (ბრუნვა) 95, 102
εὐκτική, ἡ	ნატვრითი (კილო) 106
εὐχῆς σημαντικά (ἐπιρρήματα)	ნატვრისა (ზმნიზედები) 114
Ἡμίφωνον, τό	ნახევარხმოვანი 94
Θαυμαστικά (ἐπιρρήματα)	გაკვირვებისა (ზმნიზედები) 115
θειασμοῦ (ἐπιρρήματα)	სამისნო (ზმნიზედები) 116
θετικά (ἐπιρρήματα)	აუცილებლობითი (ზმნიზედები) 116
θηλικόν (γένος)	მდელრობითი (სქესი) 99
Ἰδικόν, τό	სახეობითი (სახელი) 102, 105
ἱστορία, ἡ	ისტორია 91
Κατωμοτικά (ἐπιρρήματα)	ფიციტ დამოწმებითნი (ზმნიზედები) 115
κλητική, ἡ	წოდებითი (ბრუნვა) 102, 111
κλίσις, εως, ἡ	ფორმაცვალება 95, 108, 110
κοινόν (γένος)	საზიარო (სქესი) 98, 99
κρίσις, εως, ἡ	კრიტიკა, განხილვა 91
κτητική, ἡ	კუთვნილებითი (ბრუნვა) 102
κτητικόν, τό	კუთვნილებითი (სახელი) 99, 100, 112
κύριον, τό	საკუთარი (სახელი) 102, 103, 104
κωμωδία, ἡ	კომედია 92

Λέξις, εως, ή	სიტყვა 98, 106, 110, 112, 116
λόγος, ό	წინადადება 97, 98
λόγου μέρη	წინადადების ნაწილები 97, 98, 110, 112, 113
λυρικη ποιησις	ლირიკული ქმნილებები 92
Μέλλων (χρόνος)	მომავალი (დრო) 107, 108
μεσότης, ητος, η	საშუალო (გვარი) 106, 107
μεσότητος (έπιρρήματα)	შუალობითნი (ზმნიზედები) 114
μετουσιαστικόν, τό	არსისმიერი (სახელი) 102, 106
μετοχή, ή	მიმღეობა 98, 110
μονοσύλλαβος (πρόθεσις)	ერთმარცვლიანი (წინდებული) 113
Οίκτος, ό	საგოდებელი 92
όμοιούσεως (έπιρρήματα)	მიმსგავსებისა (ზმნიზედა)
όμοιωματικόν, τό	მიმსგავსებითი (სახელი) 102, 105
όμνυσμον, τό	სახელმოზიარე (სახელი), ომონიმი 102
όνομα, ατος, τό	სახელი 95, 98, 101, 102, 106, 110
όνομαστική, ή	სახელობითი (ბრუნვა) 102
όξεία, ή	მკვეთრი (მახვილი) 92
όρθή, ή	წრფელობითი (ბრუნვა) 102, 111
όριστική, ή	განსაზღვრებითი (კილო) 106
οὐδέτερον (γένος)	საშუალო (სქესი) 95, 99
Πάθος, τό	გნება 106, 107
παραβολής (έπιρρήματα)	შეპირისპირებისა (ზმნიზედები) 114
παράγωγος (είδος)	ნაწარმოები (სახე) 99, 107, 111, 112
παρακείμενος (χρόνος)	ნამყო სრული (დრო) 107, 108
παρακελεύσεως (έπιρρήματα)	წაქეზებისა (ზმნიზედები) 115
παραπληρωματικοί (σύνδεσμοι)	დამატებითნი (შემკვრელნი) 116, 118
παραსυναπτικοί (σύνδεσμοι)	განპირობებითნი (შემკვრელნი) 116, 117
παρασύνθετον (είδος)	ზერთული (ნაკვეთი) 101, 107, 112
παρατατικός (χρόνος)	ნამყო უსრული (დრო) 107, 108
παρεληλυθώς (χρόνος)	წარსული (დრო) 107
παρώνυμον, τό	ნასახელლარი (სახელი) 99, 101
πατρική, ή	ჩამომავლობითი (ბრუნვა) 102
πατρώνυμικόν, τό	ჩამომავლობითი (სახელი) 99
πεποιήμενον, τό	ხმაბაძვითი (სახელი) 102, 105

περικεκτικόν, τό	მომცველი (სახელი) 102, 105
περιληπτικόν, τό	კრებიანი (სახელი) 102, 105
περισπασμένη, ή	შემოსილი მახვილი 92
περισπασμένος, ό	პერისპომენონი 109
πενστικόν, τό	გამოძიებითი (სახელი) 102, 104
πληθυντικός (άριθμός)	მრავლობითი (რიცხვი) 95, 101, 102, 107, 110, 111, 112
ποίημα, ατος, ό	პოემა 91
ποσότητος (έπιρρήματα)	რაოდენობისა (ზმნიზედები) 114
ποιότητος (έπιρρήματα)	ვითარებისა (ზმნიზედები) 114
πρόθεσις, εως, ή	წინდებული 98, 112
προσαγορευτική, ή	მიმართებითი (ბრუნვა) 102
προσηγορία, ή	საზოგადო სახელი 98
προσηγορικών, τό	საზოგადო (სახელი) 102, 103
προστατική, ή	ბრძანებითი (კილო) 106
πρός τι έχον	რაიმესთან მიმართების მქონე (სახელი) 102, 106
προσφδία, ή	პროსოღია 91, 92
πρόσωπον, τό	პირი 106, 107, 110, 111
πρώτον	პირველი 107
δευτέρον	მეორე 107, 109
τρίτον	მესამე 107
προτακτικά (φωνήεντα)	წინმდებარე (ხმოვნები) 110
πρωτότυπον (είδος)	პირველადი (სახე) 99, 107, 111, 112
προφορά, ή	წარმოთქმა 92
πτῶσις, εως, ή	ბრუნვა 95, 98, 102, 110, 111
πτωτικόν	ბრუნებადი 110
Ψαψδία, ή	რაფსოღია 93
ρήμα, ατος, τό	ზმნა 95, 98, 101, 106, 108, 110, 113
ρήματικόν, τό	ნაზმნარი (სახელი) 99, 101
Σπυγή, ή	წერტილი 92
τελεία σπυγή	ბოლო წერტილი 92
μέση σπυγή	შუა წერტილი 92
ύποσπυγή	ქვემოწერტილი 92
στοιχείον, τό	ელემენტი, ასო 93, 95, 96

συγκαταθέσεως (ἐπιρρήματα)	დასტურისა (ზმნიზელები) 116
συγκρίσεως (ἐπιρρήματα)	შედარებისა (ზმნიზელები) 115
συγκριτικόν, τό	შედარებითი (სახელი) 99, 100
συζυγία, ἡ	უღლება 108, 109
συλλαβή, ἡ	მარცვალი 96
μακρά συλλαβή	გრძელი მარცვალი 96
βραχεῖα συλλαβή	მოკლე მარცვალი 97
κοινή συλλαβή	საზიარო მარცვალი 97
συλλήψεως (ἐπιρρήματα)	თავმოყრისა (ზმნიზელები) 115
συλλογιστικοί (σύνδεσμοι)	დასკვნითი (შემკვრელი) 116, 117
συμπλεκτικοί (σύνδεσμοι)	მაერთებელნი (შემკვრელი) 116
σύμφωνον, τό	თანხმოვანი 94, 96, 97
συναπτικοί (σύνδεσμοι)	პირობითი (შემკვრელი) 116, 117
σύναρθρος (ἀντωνυμία)	ართრონიანი (ნაცვალსახელი) 112
σύνδεσμος, ὁ	შემკვრელი („კავშირი“) 98, 116
σύνθετον (σχῆμα)	რთული (ნაკვეთი) 101, 107, 112
συνώνυμον, τό	თანსახელიანი (სინონიმი) 102, 103
σχελιαστικά (ἐπιρρήματα)	დანანებისა (ზმნიზელები) 113
σχῆμα, αὐτὸς τό	ნაკვეთი 101, 106, 107, 111, 112
Τακτικόν, τό	რიგობითი (სახელი) 102, 105
τάξεως (ἐπιρρήματα)	რიგისა (ზმნიზელები) 115
τέχνη, ἡ	ხელოვნება 91
τόνος, ὁ	ტონი („მახვილი“) 92
τοπικά (ἐπιρρήματα)	ადგილისა (ზმნიზელები) 114
τραγῳδία, ἡ	ტრაგედია 92
Ἰγρὰ (σύμφωνα)	ნარნარა (თანხმოვნები) 95
ὑπερθετικόν, τό	აღმატებითი (სახელი) 99, 100
ὑπερσυντελικός (χρόνος)	ნამყო წინარეწარსული (დრო) 107, 108
ὑποκοριστικόν, τό	კნინობითი (სახელი) 99, 101
ὑπόκρισις, εὖς, ἡ	გამოთქმა 91
ὑποτακτική, ἡ	პირობითი (კილო) 106
ὑποτακτικά (φωνήεντα)	შემდგომი (ხმოვნები) 110
Φερίνωμον, τό	სახელმატარებელი (სახელი) 104
φωνή, ἡ	ხმოვანი 93, 96, 97, 111
μακρά (φωνήεντα)	გრძელი (ხმოვნები) 93

βραχεία (φωνήεντα)
δίχρονα (φωνήεντα)

მოკლე (ხმოვნები) 93, 97
დიქრონები (ხმოვნები, რომლებიც
შეიძლება, გრძელიც იყოს და მოკ-
ლეც ა ო ო) 93, 96, 97

Χρόνος, ὁ
χρόνου δηλωτικά
(ἐπιρρήματα)
Ὡς πρὸς τι ἔχον

დრო 106, 107
დროის აღმნიშვნელი
(ზმნიშელები) 113
თითქოს რაიმესთან მიმართების მქო-
ნე (სახელი) 102, 103

ბ) ქართულ-ბერძნული

აღგილისა (ზმნიზედები)	τοπικά (ἐπιρρήματα) 114
ადვილობითი (ბრუნვა)	εὐθεία, ἡ 95, 102
აკრძალვისა (ზმნიზედები)	ἀπαγορεύσεως (ἐπιρρήματα) 114
ართრონი	ἄρθρον, τό 98, 110
ართრონიანი (ნაცვალსახელი)	σύναρθρος (ἀντισυμία) 112
არსისმიერი (სახელი)	μετουσιαστικόν, τό 102, 106
ასო	γράμμα, ατος, τό 93
აუცილებლობითი (ზმნიზედები)	θετικά (ἐπιρρήματα) 116
აღმატებითი (სახელი)	ὑπερθετικόν, τό 99, 110
ახლანდელი (დრო)	ἐνεστώς (χρόνος) 107, 108
ბარიტონონი ზმნები	βαρύτονα ῥήματα 108, 109
ბლაგვი მახვილი	βαρεῖα, ἡ 92
ბრუნებადი (სიტყვა)	πτωτικόν (λέξις) 110
ბრუნვა	πτῶσις, εως, ἡ 95, 98, 102, 110, 111
ბრძანებითი (კილო)	προστακτική, ἡ 106
შაკვირვებისა (ზმნიზედები)	θαυμαστικά (ἐπιρρήματα) 115
გამოთქმა	ὑπόκρισις, εως, ἡ 91
გამოცდილებითი ცოდნა (ემპირია)	ἐμπειρία, ἡ 91
გამოძიებითი (სახელი)	πλευστικόν, τό 102, 104
განმარტება	ἐξήγησις, εως, ἡ 91
განპირობებითი (შემკვრელნი)	παραსυναπτικοί (σύνδεσμοι) 116, 117
განსაზღვრებითი (კილო)	ὀριστική, ἡ 106
განუსაზღვრელობითი (კილო)	ἀπαρέμφατος, ἡ 106
განუსაზღვრელობითი (სახელი)	ἀόριστον, τό 102, 104
განყოფის ნიშნები	διαστολή, ἡ 92
განზილვა, კრიტიკა	κρίσις, εως, ἡ 91
გაძლიერებისა (ზმნიზედები)	ἐπιτάσεως (ἐπιρρήματα) 115
გვარეობითი (სახელი)	γενικόν, τό 102, 105
გვარი	διάθεσις, εως, ἡ 106
გრამატიკა	γραμματική, ἡ 91

დადასტურებისა (ზმნიზელები) დამატებითი (შემკვერელი)	βεβαιώσεως (ἐπιρρήματα) 115 παραπληρωματικοί (σύνδεσμοι) 116, 118
დანანებისა (ზმნიზელები) დასკვნითი (შემკვერელი) დიფთონგი დასტურისა (ზმნიზელები) ღრო ღროის აღმნიშვნელი (ზმნიზელები)	σχετλιαστικά (ἐπιρρήματα) 113 συλλογιστικοί (σύνδεσμοι) 116, 117 δίφθογγος, ἡ 94, 96, 109 συγκαταθέσεως (ἐπιρρήματα) 114 χρόνος, ὁ 106, 107 χρόνου δηλωτικά (ἐπιρρήματα) 113
მლეგია ელემენტი ენა ეპოსი ერთმარცვლიანი (წინდებული) ეტიმოლოგია	ἐλεγεία, ἡ 92 στοιχείον, τό 95, 96 γλώσσα, ἡ 91 ἔπος, εὖς, τό 92 μονοσύλλαβος (πρόθεσις) 113 ἐτυμολογία, ἡ 91
ჰარაუდისა (ზმნიზელები) ვითარებისა (ზმნიზელები) ვნება (გვარი)	εἰκασμοῦ (ἐπιρρήματα) 115 ποιότητος (ἐπιρρήματα) 114 πάθος, τό 106, 107
ზედსართავი (სახელი) სულისმიერი სხეულისმიერი მდგომარეობისმიერი ზედწოდებითი (სახელი) ზეერთული (ნაკვეთი) ზესაზიარო (სქესი) ზმნა	ἐπίθετον, τό 102, 103 ἀπὸ ψυχῆς 103 ἀπὸ σώματος 103 ἀπὸ τῶν ἔκτος 103 ἐπάνυμον, τό 102, 104 παρασύμβετον (σχήμα) 101, 107, 112 ἐπίκοιον (γένος) 98, 99 ῥῆμα, ατος, τό 95, 98, 101, 106, 108, 110, 113
ზმნიზელები	ἐπίρρημα, ατος, τό 98, 110
თავისათავადი (სახელი) თანსახელიანი (სახელი) თანხმოვანი თითქოს რაიმესთან მიმართების მქონე	ἀπολελυμένον, τό 102, 106 συσῆνυμον, τό 102, 103 σύμφωνον, τό 94, 96, 97 ὡς πρὸς τι ἔχον 102, 103

ისტორია

Ιστορία, ή 91

ძითხვა
 კითხვით-დაეჭვებითნი
 (შემკვრელნი)
 კითხვითი (სახელი)
 კილო
 კინობითი (სახელი)
 კომედია
 კრებითი (ზმნიზელები)
 კრებითი (სახელი)
 კუთვნილებითი (ბრუნვა)
 კუთვნილებითი (სახელი)
 ლირიკული ქმნილებები
 მართებელნი (შემკვრელნი)
 მამრობითი (სქესი)
 მაპირისპირებელნი
 (შემკვრელნი)
 მარტივი (ნაკვეთი)
 მარცვალი
 გრძელი მარცვალი
 მოკლე მარცვალი
 საზიარო მარცვალი
 მაცალკეებელნი (შემკვრელნი)
 მაცალკეებელი (სახელი)
 მღელრობითი (სქესი)
 მიზეზობითი (ბრუნვა)
 მიზეზობითნი (შემკვრელნი)
 მიმართებითი (სახელი)
 მიმართვითი (ბრუნვა)
 მიმართულებითი (ბრუნვა)
 მიმსგავსებითი (სახელი)
 მიმღეობა
 მიცემითი (ბრუნვა)
 მომავალი (დრო)
 მომცველი (სახელი)
 მოქმედებითი (გვარი)

ἀνάγνωσις, εως, ή 91
 ἀπορηματικοί (σύνδεσμοι) 116, 117
 ἔρωτηματικόν, τό 102
 ἔγκλισις, εως, ή 106, 110
 ἵποκοριστικόν τό 99, 101
 κωμωδία, ή 92
 ἀθροίσεως (ἐπιρρήματα) 115
 περιληπτικόν, τό 102, 105
 κτητική, ή 102
 κτητικόν, τό 99, 100, 112
 λυρική ποίησις 92
 συμπλεκτικοί (σύνδεσμοι) 116
 ἀρσεικόν (γένος) 95, 98, 99
 ἐναντιωματικοί (σύνδεσμοι) 118
 ἀπλοῦν (σχήμα) 101, 107, 112
 συλλαβή, ή 96
 μακρά συλλαβή 96
 βραχεῖα συλλαβή 97
 κοινή συλλαβή 97
 διαζευκτικοί (σύνδεσμοι) 116
 ἐπιμεριζόμενον, τό 102, 105
 θηλικόν (γένος) 99
 αἰτιατική, ή 102, 112
 αἰτιολογικοί (σύνδεσμοι) 116, 117
 ἀναφορικόν, τό 102, 105
 προσαγορευτική, ή 102
 ἐπισταλτική, ή 102
 ὁμοιωματικόν, τό 102, 105
 μετοχή, ή 98, 110
 δοτική, ή 102, 112
 μέλλων (χρόνος) 107, 108
 περιεκτικόν, τό 102, 105
 ἐνέργεια, ή 106, 107

მრავლობითი (რიცხვი)	πληθυντικός (ἀριθμός) 95, 101, 102, 107, 110, 111, 112
მხოლოდითი (რიცხვი)	ἑνικός (ἀριθμός) 95, 101, 102, 107, 110, 111, 112
ნაზმნარი (სახელი)	ῥηματικόν, τό 99, 101
ნათესაობითი (ბრუნვა)	γενική, ἡ 102, 111
ნაკვეთი	σχῆμα, ατος, τό 101, 106, 107, 111, 112
ნამყო განუსაზღვრელი (დრო)	ἀόριστος (χρόνος) 107, 108
ნამყო სრული (დრო)	παρακείμενος (χρόνος) 107, 108
ნამყო უსრული (დრო)	παρατατικός (χρόνος) 107, 108
ნამყო წინარეწარსული (დრო)	ὑπερσυντελικός (χρόνος) 107, 108
ნარნარა (თანხმოვანი)	ἴγρᾱ (σύμφωνᾱ) 95
ნასახელარი (სახელი)	παρώνυμον, τό 99, 101
ნატვრითი (კილო)	εἰκτική, ἡ 116
ნატვრისა (ზმნიზედები)	εὐχῆς σημαντικά (ἐπιρρήματα) 114
ნაცვალსახელი	ἀντωνυμία, ἡ 98, 110, 112
ნაწარმოები (სახე)	παράγωγος (εἶδος) 99, 107, 111, 112
ნახევარხმოვანი	ἡμίφωνον, τό 94
ორმაგი (თანხმოვანი)	διπλά (σύμφωνᾱ) 95, 97
ორმარცვლიანი (წინდებულო)	δισύλλαβος (πρόθεσις) 113
ორობითი (რიცხვი)	δυϊκόν, τό (ἀριθμός) 95, 101, 102, 107, 110, 111, 112
ორპირიანი (ნაცვალსახელი)	διπρόσωπος (ἀντωνομία) 112
პერისპომენონი	περισπόμενος, ὁ 109
პირველადი (სახე)	προτότυπον (εἶδος) 99, 107, 111, 112
პირი	πρόσωπον, τό 106, 107, 110, 111
პირობითნი (შემკვრელნი)	συναπτικοί (σύνδεσμοι) 116, 117
პროსოდია	προσῳδία, ἡ 91, 92
რაიმესთან მიმართების მქონე (სახელი)	πρός τι ἔχον 102, 103
რაოდენობითი (სახელი)	ἀριθμητικόν, τό 102, 106
რაოდენობისა (ზმნიზედები)	ποσότητος (ἐπιρρήματα) 114
რაფსოდია	ῥαψῳδία, ἡ 93
რთული (ნაკვეთი)	σύνθετον (σχῆμα) 101, 107 112
რიგისა (ზმნიზედები)	τάξεως (ἐπιρρήματα) 115

რიგობითი (სახელი)	τακτικόν, τό 102, 105
რიცხვი	ἀριθμός, ὁ 98, 101, 106, 107, 110, 111
რიცხვის აღმნიშვნელნი (ზმნიზედები)	ἀριθμοῦ δηλατικά (ἐπιρρήματα) 114
საგოდებელი	οἶκτος, ὁ 92
საზიარო (სქესი)	κοινόν (γένος) 98, 99
საზოგადო სახელი	προσηγορία, ἡ 98
საზოგადო (სახელი)	προσηγορικόν, τό 102, 103
საკუთარი (სახელი)	κύριον, τό 102, 103, 104
სამისნო (ზმნიზედები)	θειασμοῦ (ἐπιρρήματα) 116
სატომო (სახელი)	ἐθνικόν, τό 102, 104
საშუალი (გვარი)	μεσότης, ητος, ἡ 106
საშუალო (სქესი)	οὐδέτερον (γένος) 95, 99
სახე	εἶδος, εος, τό 98, 99, 102, 106, 107, 111, 112
სახელი	ὄνομα, ατος, τό 95, 98, 101, 102, 106, 110
სახელობითი (ბრუნვა)	ὀνομαστική, ἡ 102
სახელმატარებელი (სახელი)	φέρνυμον, τό 104
სახელმოზიარე (ომონიმი)	ὀμνυμον, τό 102
სახეობითი (სახელი)	ἰδικόν, τό 102, 105
სიტყვა	λέξις, εως, ἡ 98, 106, 110, 112, 116
სქესი	γένος, εος, τό 98, 110, 111
ტონი („მახვილი“)	τόνος, ὁ 92
შართრონო (ნაცვალსახელი)	ἀσυναρθρος (ἀντυναμία) 112
უარყოფისა (ზმნიზედები)	ἀρνησεως (ἐπιρρήματα) 114
უბრუნველი	ἀπρωτων ნ. ბრუნვებადი 106
უკუთქმისა (ზმნიზედები)	ἀπόφασεως (ἐπιρρήματα) 114
ულღება	συζυγία, ἡ 108, 109
უცვლელი (თანხმოვანი)	ἀμετάβλα (σύμφωνα) 95, 97, 108
უხმოები	ἄφωνα, τά 94, 97
ფშენიერი	δασέα 94
შუალედური	μέσα 94
მკვეთრი	ψιλὰ 94

ზიცილისა (ზმნიზედები) ფიცით დამოწმებითნი (ზმნიზედები) ფორმაუცვლელი (სიტყვა) ფორმაცვალება	ἀπαμοτικά (ἐπιρρήματα) 115 κατωμοτικά (ἐπιρρήματα) 115 ἀκλιτον (λέξις) 113 κλίσις, εως, ἢ 95, 108, 110
შედარებითი (სახელი) შედარებისა (ზმნიზედები) შემკვრელი („კავშირი“) შემოსილი მახვილი შეპირისპირებისა (ზმნიზედები) შესაბამისობითი (სახელი) შესიტყვისობა, ანალოგია შუალობითნი (ზმნიზედები)	συγκριτικόν, τό 99, 100 συγκρίσεως (ἐπιρρήματα) 115 σύνδεσμος, ό 98, 116 περισπωμένη, ἢ 92 παραβολῆς (ἐπιρρήματα) 114 ἀνταποδοτικόν, τό 102 ἀναλογία, ἢ 91 μεσότητος (ἐπιρρήματα) 114
ჩამომავლობითი (ბრუნვა) ჩამომავლობითი (სახელი) ჩვენებითი (სახელი)	πατρική, ἢ 102 πατρωνυμικόν, τό 99 δεικτικόν, τό 102, 105
წარმოთქმა წარსული (დრო) წაქეზებისა (ზმნიზედები) წერტილი ბოლო წერტილი ქვემოწერტილი შუა წერტილი	προφορά, ἢ 92 παρεληλυθῆς (χρόνος) 107 παρακελεύσεως (ἐπιρρήματα) 115 σπυγή, ἢ 92 τελεία σπυγή 92 ὑποσπυγή 92 μέση σπυγή 92
წინადადება წინადადების ნაწილები წინმდებარე (ხმოვნები) წოდებითი (ბრუნვა) წრფელობითი (ბრუნვა)	λόγος, ό 97, 98 λόγου μέρη 97, 98, 110, 112, 113 προτακτικά (φωνήεντα) 110 κλητική, ἢ 102, 111 ὀρθή, ἢ 102, 111
ხელოვნება ხმაბაძვითი (სახელი) ხმოვანი გრძელი (ხმოვნები) მოკლე (ხმოვნები) დიქრონები	τέχνη, ἢ 91 πεποιημένον, τό 102, 105 φωνή, ἢ 93, 96, 97, 111 μακρά (φωνήεντα) 93 βραχεῖα (φωνήεντα) 93, 97 δίχρονα (φωνήεντα) 93, 96, 97

„ART OF GRAMMAR“ BY DIONYSIUS THRAX AND THE OLD GEORGIAN GRAMMATICAL THOUGHT

The history of the Georgian grammatical thought has not yet been written. All that has been exposed and studied can merely serve as materials for such history. The names of the ancient Georgian grammarians' are known, but not their writings. The Georgians were well familiar with the Greek grammarians' work, however, their Georgian translations have not survived to our days. For that reason, not so long ago we used to open the 'history of the Georgian grammatical thought with the XVIIIth century and besides, much more was known about its relation to Armenian (which itself is connected with the Greek) than to the Greek material.

At present, the proximity of the Georgian linguistic knowledge to the mediaeval Greek philological thought related to the first grammar called „Art of Grammar“ (Τέχνη γραμματική), is undoubtful. The author of this first systemic manual is traditionally considered to be Dionysius Thrax, the representative of the Alexandrian school.

As known, „Art of Grammar“ has been basics for a number of European grammars created in subsequent ages, and although modern linguistics poses and examines a lot of issues in different manner, the writing has not lost its significance neither in general terms, nor in terms of Georgian reality. This very grammar with its valuable references remains as the key for the proper understanding of the old Georgian grammatical thought, and as the reference-point for its historic development.

Dionysius Thrax's „Art of Grammar“ might have been known either directly or through commentaries in old Georgian literature too, but the complete translation of the text has not reached our days and it yet remains arguable whether this translation has existed at all or not. However, plenty of facts ascertain that Greek grammatical theories were not alien to the Georgian scholars and their philological perfection covered all the necessary knowledge implied in the Byzantine civilization of that period.

„It seems that the Georgian schools were familiar with Dionysius Thrax' „Art of Grammar“, states academician Simon Kaukhchishvili alluding to „Shatberdi Codex“ written in the Xth century, in which the work by Dionysius' commentators is used. In particular, it is written according to the chapter about Greek alphabet.

Famous Georgian translators of the XIth-XIIth centuries set themselves a goal to translate the Greek texts from the original. This required a thorough knowledge of the structure and the peculiarities of Greek and Georgian languages. In the „Studyings“ (sheistsaveebi) reproduced from Greek by Ephrem Mtsire (Ephrem the Young, XIth century), each word or grammatical construction was interpreted in the way comprehensible for the Georgian translators knowing Greek language and the Greek grammatical teaching and necessitated just plain explanation for the Georgian readers.

The practical issue, namely the definition of the essence of „article“ (artroni) which emerged when translating one of the ecclesiastic writings, laid down the foundation for the first Georgian original grammatical Treatise – „Discourse on Articles“, published by professor M. Shanidze in 1990¹.

This work created in the XI-XIIth centuries authenticated, that the Georgian lingual studies of the XVIIth-XVIIIth centuries are based on the Greek related researching traditions existent in Georgia in the XIth-XIIth centuries.

The author of the Treatise, who in M. Shanidze's opinion should have been the representative of Ephrem Mtsire's school, explains the meaning and designation of the article in Greek and, taking into consideration the Georgian data, draws significant conclusions. The treatise provides terms denoting gender, case, number and other grammatical categories.

1. The author of Georgian grammatical Treatise, like Dionysius Thrax, has marked out three genders: „Masculine (mamal), feminine (dedali) and neutral (sashuali). These Georgian terms correspond to the Greek ones: ἀρσενικόν (masculine), θηλυκόν (feminine), οὐδέτερον (neutral).

¹ A short version of this writing was published in English in the magazine „Bedi Kartlisa“, Revue de Kartvǎlogie, v-42, Paris, 1984.

2. Five cases are given for Greek articles: I. Advilobiti, like nominative; II. Shobilobiti or natesaobiti, like genitive; III. Mitsemiti, like dative; IV. Mizezobiti, like accusative; V. Tsodebiti, like vocative.

The succession and the names of the cases come precisely from Thrax.

I. The old grammatical term „advilobiti“ – easiness is the exact translation of Greek εὐθεία. Such equivalent of this Greek term has been reflected in the Georgian and Armenian terminologies independently from each other. Latin does not possess its equivalent and subsequently the latinized grammars are devoid of it as well. This confers a peculiar value to Georgian grammatical term not only for Georgian, but in general for the history of grammatical thought too.

II. „Natesaobiti“-genitive is a translation of Greek term γενική. In our opinion, in the generation of the term „shobilobiti“, the discussion of Thrax' commentator about the etymology of γενική is reflected. It bears the name γενική, „natesaobiti“-genitive because it is the generator, the parent of oblique cases (compare with Russian „raditelni“).

III. The name of the third case „mitsemiti“-dative, as in almost all languages, is related to the verb „to give“ δοτική (δίδομι „to give“) Latin „dativus“, < dare „give“, Russian – „datelni“ < „give“).

IV. The Latin equivalent of Greek „Aitiatike“ (αἰτιατική) accusativus provoked the spreading of Latin term „braldebiti“-accusative (Russ. vinitelni). The latin term implies the following etymology of Greek word αἰτιατική ← αἰπάομαι. „Brals mdeben“ - I am accused. According to the opinion of modern scientists it should be rather related to „cause“ than to „accuse“. It is interesting, that Georgian grammatical treatise agrees with the latter opinion: αἰτιατική is the equivalent of „mizezobiti“ (causative).

V. The name of the fifth case „tsodebiti“-vocative is the equivalent of Greek term κλητική. Dionysius Thrax gives ὦ for the vocative case of the article, which is interjection according to the modern grammar. The author of the treatise transfers it as interjection – [oj].

In Georgian grammatical treatise the term „dreka“ (bending) is used both for declination and for case. In one place for the term

„sakhelis dreka“ (bending of noun) is used to signify the case. This term is the translation of Greek κλίσις. It means the inflective changes of words (declination and conjugation) in general. This term is given in the same form in Dionysius Thrax' „Art of Grammar“.

The author of the treatise seems to have known the meaning of the term and possibly used the term „word-bending“ since „dreka“(to bend) in general means the change of the verb form as well.

To fully comprehend the importance of this grammatical work for the history of Georgian grammatical thought, we should summarize the author's observations on the Georgian language.

1. Georgian language has no article.
2. Georgian language has no dual number.
3. Greek Dative and Aitiatike cases are transferred into Georgian language in one form.

These scientific conclusions ascertain, that the Georgian scholar did not transfer spontaneously those grammatical norms, canons (κανόνες) that had been formed many centuries ago by Alexandrian scientists; he has changed and replenished them in accordance with the peculiarities and nature of Georgian language. The main importance of his work is, that it has preserved the old Georgian grammatical terminology.

„No work is performed without pain“, with these words does the author close his tremendously significant grammatical work in which not only his wide and profound insight in Thrax' grammar and generally Greek grammatical system is revealed, but also a great talent to reproduce the knowledge in plain, intelligible language.

Joané Petritsi's (the second half of the XIth and the beginning of the XIIth century) work has greatly contributed to the development of Georgian grammatical thought. Petritsi is also ascribed the authorship of a grammar, although it has not been discovered yet.

Joané Petritsi was educated in Byzantium. He worked in the philosophical circle led first by Mikael Pselos and later by John Italos. This philosophical school was aimed at renovating some old Greek heathen ideas and, therefore, was persecuted. Pselos yielded his stand and John Italos and his followers were trialed and damned

under Alexander Komnen's initiative by the church (in 1082-1094). Joané Petritsi seems to have been Italos' apprentice in Constantinople up to 1083. After the trial Italos was exiled from Constantinople. When the persecution of Italos' followers began in 1083, Joané Petritsi should have come to the Petritsoni cloister. It is supposed, that his title „Petritsi“ originates from the place-name.

Some of the treatises of the Constantinople high school professor John Italos (most of them are the lectures delivered to the students) are in the form of answers to the questions put by someone. He sometimes mentions the name of the person to whom the written explanation is addressed. The 64th treatise is a reply sent to the Abasg grammarian – „A Letter to Abasg Grammarian about some Difficult Grammatical Issues (Πρὸς τὸν Ἀβασγὸν γραμματικὸν ἀπορίαι περὶ τίνων τῆς γραμματικῆς). The reply is rather vast. In the first part he praises the Abasg grammarian, demonstrating his respect and friendly feelings. In the next part John Italos converses with him about noun (ὄνομα), declination, verb tenses and conjugation.

As supposed, the addressee of this letter is a Georgian scientist Joané Petritsi. The contents of the letter demonstrates clearly that John Italos' addressee was very well familiar with the Greek philosophy and grammatical teaching, and in particular, with the grammar of Dionysius Thrax.

Joané Petritsi's good insight of Dionysius Thrax's „Art of Grammar“ has been manifested by Academician Simon Kaukhchishvili. Joané Petritsi uses the tennets from that writing as well as the argumentation of its commentators.

Terms formed by Joané Petritsi are utilized in the modern Georgian grammatical terminology. The characterization of the Georgian grammatical thought of that period could have expanded by the data of the works by Ammonius (Hermeiou), the leader of the Alexandrian school, (V-VI), translated into Georgian by the Gelati school representative in the XIIth century¹. In this case, we are interested in the meaning of Georgian equivalent of the terms from Thrax's grammar and not in the fact itself, that Ammonsius knew

¹ „Ammonii in Porphyrii Isagogen, live voices“ and „Ammonius in Aristotle's Categorias Commentarium“.

საქართველოს
წიგნობის ეროვნული
სამსახური

Dionysius Thrax's grammatical system, which is quite natural a phenomena for the Alexandrian school philosopher.

From the viewpoint of grammatical terminology, the terms expressing case and declension are of special interest. The inflexion is reproduced by two terms: „dakuetva“ and „ptosi“. The old Georgian term „dakuetva“ meaning „to fall“ is the equivalent of the Greek term πτώσις, for the term πτώσις basis being the verb „to fall“ πίπτω.

In Ammonius's Georgian translations the following case names are given: Evtia, Katevtia, Orti; Natesaobiti – „Genitive“, Geniki, Mitsemiti – „Dative“, Dotiki; Mizezobiti – „Causative“.

These case names, except for Katevtia (the equal Greek as term is not found), are used in Georgian grammatical treatise as well. Thus, the Georgian literary circles in the XIth-XIIth centuries used grammatical terminology elaborated by Georgian translators. This terminology was gradually being improved and supplemented.

The main principle of the translating activities in the XIth-XIIth centuries are well reflected in Eprem Mtsire's statement saying that he chose the Greeks own child. These words also define the nature of the old Georgian grammatical thought. It was under this very principle that the Georgians created the most significant Georgian grammatical terminology directly related to the Greek, which was picked up by Europe only through the latinized forms.

Mongolian invasion suspended Georgia's relations with Byzantium. Later other invasions followed, causing the obstruction of the development of the science, the art as well as of the linguistics in the XIIIth-XIVth centuries. Its revival began in the XVIIth century. However, there is an apparent distinction in the nature of the Georgian grammatical thought between these two periods due to the historic conditions. If in the XIth-XIIth centuries the Georgian grammatical thought is related to Greek owing to Georgia's relations with Byzantium, in the XVIIth-XVIIIth centuries the West European cultural and literary influence is obvious. This was true not only for Georgia. After the fall of Constantinople and the collapse of Byzantine Empire, the latinized Europe became the guide of the civilized world.

In the mediaeval Western Europe the Catholic Church held the leading position in education. The language for the church and

science was Latin. The main manuals of Latin grammar were the writings of the Roman grammarians Donatus (IVth century) and Priscianus (VIth century), based upon Greek linguistic teaching. Greek linguistic theories became known to the whole Europe through Priscianus' and Donatus' writings. The grammatical terminology of European languages was formed on the basis of their work.

The influence of the great Roman grammarians' writings increased in the following centuries and along with the west, they penetrated into the East as well. A vivid example for it is, that even in Armenia where already in the Vth century Trax' writings were translated directly from Greek, beginning with the XVIIth century the scholars began writing latinized grammars.

Latin language manuals became known in Georgia in the XVIIth century. From 1625 the catholic missionaries came into Georgia and established schools where Latin, Italian and Georgian languages were taught. Obviously the manual of Latin was either that of Donatus or of Priscianus; the Georgian grammar composed by the missionaries was built in the style of the Roman grammar. The Georgian grammar was written by Italian missionary Francesco Maria Madzo and published in Rome first in 1643 and next in 1670.

In 1724 the Italian-Georgian dictionary was compiled in Gori prefaced with the discription of the Georgian grammar. Since the author is unknown, it is called „The Grammar from Gori“.

From the XVIIth century, the latinized terminology and grammatical paradigms changed by Roman grammarians begin to appear in the Georgian grammatical literature. For example, the sixth case - Ablativus was noticed in Latin by famous Roman thinker Varoni. The sequence of the parts of speech also changed under the influence of Latin language.

There are a lot of important terms in Sul Khan-Saba Orbeliani's (1658-1725) dictionary. It is significant, that many of them are not found in the literary monuments available today. This indicates, that either Saba used the terminology which has not survived, or he created it himself.

Sul Khan Saba Orbeliani's Georgian dictionary reflects the process of inculcating the latin terms into the Georgian grammatical thought of the XVIIth century and, at the same time, of the revival

of the old Georgian terms. On the one hand, Sul Khan Saba Orbeliani's dictionary has preserved „gramatikata romelobani“ (characters of grammars) which is the Italian reproduction of Latin terms; on the other hand, Saba's dictionary contains the Greek case names, which is the reflection of Georgian grammatical terminology preserved in the literary sources of the XIth-XIIIth centuries.

The author of the first Georgian original grammar is Catholicos Anthony. He wrote the grammar manuals twice, first in 1753 and next in 1767.

The significance of Catholicos Anthony's grammar is outstanding. This is the first Georgian grammar which utilizes the grammatical observations and grammatical terminology worked out by the Georgian scholars' basing upon Greek grammatical teaching. At the same time, this is the outcome of European thought founded upon the Greek-Latin grammatical system. Anthony's „Georgian Grammar“ has largely determined the subsequent development of the Georgian grammatical thought.

As Catholicos Anthony in his work many a time mentions the Armenian grammar by Mkhitar Sebastatsi, the researchers used to compare Anthony's grammar only with Mkhitar Sebastatsi's grammar.

When researching Anthony's grammar, Mkhitari's grammar should by all means be taken into consideration. However, there emerges one issue: If assumed, that Anthony reproduced his grammar from the Armenian, then has he also copied whatever was changed and conformed by Armenians in comparison with the Greek. It is clearly apparent in Anthony's grammar, that the author has carefully investigated the grammatical canons of other languages, which are those of the Alexandrian school itself. Therefore, to determine what did Anthony pick up from the other language grammars, primarily from the main source of these grammars - Dionysius Thrax's „Art of Grammar“, it is paramount to consider the whole European grammatical thought founded upon it.

Dionysius Thrax's grammar was much changed by the time when the first Georgian grammar was written. Nevertheless, the comparison of Catholicos Anthony's and Dionysius Thrax's grammars would undoubtedly reveal interesting results, and would more clearly manifest the distinct changes that Dionysius Thrax's philological

grammar underwent during time; it would also expose in what shape did it reach up to the first old Georgian grammar. The results of our investigation are as follow: In respect of determining the number and order of the categories of noun and verb, also in accordance with the nature of selecting appropriate terms, Anthony's grammar displays resemblance and relation with Dionysius Thrax' grammar; moreover, follows it, certainly except for those cases when Anthony speaks proceeding from the nature of his language, or when he takes into account the European reality of his time. Thus, it is impossible to completely study and evaluate Anthony's grammatical contribution without considering the Greek sources; and in general, without studying the original sources it is impossible to determine the ways and directions of the Georgian grammatical thought and grammatical terminology.

საკივლავები

ა) ტერმინები

აბლატიო 61	ბრუნვა 15, 17, 18, 27, 30, 31, 32,
აბსტრაქტული სახელი 135	33, 34, 37, 39, 55, 61, 62,
აგებულება 11	64, 78, 79, 145; ბრუნვა 72;
აღვილობითი (ბრუნვა) 31-35, 61, 62	ბრუნვის ნიშნები 19, 78;
აიტიატეკე 36, 39, 56	ბრუნული 77
აკუზატივესი 36	ბრძანებითი (კილო) 80
აკუსატიო 61, 62, 79	ბუნება 11
ანალოგია 48, 122	ბუნებითი 74, 137
აპოსტროფოს 47	
არა კითხვის სახე 27	მაკლეთა 45
არარომელი (გვარი) 142	გამოთქმა 10
ართრონი 4, 8, 14, 15, 20, 30, 31,	განკვეთილობის ნიშნები 28
37, 39, 43, 133, 135, 145,	განმრავლებითი (რიცხვი) 39
146	განპირობებითი (შემკვერლნი) 29, 149
არსებითი სახელი 76	განსაზღვრებითი (კილო) 80
არსი 34, 35, 133	განუსაზღვრელობითი (კილო) 80, 81
არტიკლი 63	განუსაზღვრელობითი (სახელი) 20
არჩევითი 74, 137	განუსაზღვრებელი (კილო) 81
ასო 9, 10, 12, 13, 27, 34, 53, 84, 85,	განყოფის ნიშნები 10, 125
86, 129; ასოს მოკლეთა 27	გარდანაკეთულება 54-56
ასო-ბგერა 85,	გარემორთმული (მახვილი) 46
აქციდენცია 15	გაშუალებული 138
აღმოცნობა 46, 69, 70	გაუშუალებული 138
აწმყო 82, 143	გენიკი (ბრუნვა) 55, 61, 64
აბლანდელი (დრო) 19, 20, 82, 143,	გვარობითი (სახელი) 19
144	გვარი 19, 79, 81, 121, 141, 142
	გრამატიკა 3, 5, 7, 8, 9, 22, 27, 31,
ბარიტონონი ზმნები 20 , 144	41, 42, 47, 48, 60, 62,
ბგერა 12, 13, 16, 38, 53, 139	66, 68, 76, 84, 84, 86,
ბედითი 74, 137	121, 122, 123, 126, 145;
ბრალდებითი (ბრუნვა) 61, 62	გრამატიკის ნაწილები 8,

- 44, 45, 46, 48, 121, 122;
 გრამატიკული ტერმინი 26,
 35, 48; გრამატიკული
 ტრაქტატი 28, 35, 36, 37,
 41, 65
- გრამატიკოსი 3, 4, 15, 27, 68, 70, 76,
 83, 84, 121, 141
- გრძელი მარცვალი 13, 66, 144
- გრძელი ზმოევანი
- ღადგინება 16
- დაკუთვა 54-56
- დანია (||დასია) 47
- დატიო (ბრუნვა) 61
- დაწყებითი (ბრუნვა) 61, 62
- დედალი (სქესი) 30
- დიალექტი 122, 135, 147
- დიონიში 139
- დიფთონგი 15, 66
- დოტიკი 56, 61, 64
- დრეკა 38
- დრო 19, 69, 80, 82
- მეთია 31, 56, 64
- ელვია 10
- ელემენტი 19, 86, 128, 129
- ემპირია 8
- ენათმეცუეულება 45
- ეოლიელი 136
- ეპონიმი 139
- ერთობითი (რიცხვი) 27, 39
- ერთმარცვლიანი (წინდებული) 20, 146
- ერთსახელი||თანსახელი 51
- ეტიმოლოგია 10, 27, 49, 122, 125,
 128
- მარია 45
- ვნება 19, 68, 69, 81, 141
- ვნებითი (გვარი) 19, 81, 142, 144
- ვოკალი 61
- ვრაქია 47
- ზედდადებული (ნაკვეთი) 82
- ზედსართავი (სახელი) 19, 43, 134
- ზედწესრული სახელი 76
- ზედწოდებითი (სახელი) 139
- ზერთული (ნაკვეთი) 77, 82; ზედ-
 პრთული 77
- ზესაზიარო (სქესი) 31, 135, 139
- ზმნა 8, 14, 15, 19, 20, 34, 41, 53, 56,
 62, 63, 68, 69, 77, 79, 81, 83,
 86, 122, 131, 133, 134, 137, 142,
 143, 146
- ზმნიზედა 14, 15, 20, 43, 63, 133,
 134, 140, 146
- თავისთავადი (სახელი) 74, 75, 137,
 140
- თანამოსახელე 52
- თანდებული 63
- თანზმოევანი 13, 14, 83, 131
- თარგმანება 45
- თვისებანი 38
- თუობითი 80
- თქუმა („ზმნა“) 53
- თბრობითი (კილო) 83
- თბრობითი წინადადება 27
- იატიკატიკი 79
- იგურდიობის პტოსი 56
- იპოსტიგმა 46
- ირიბი ბრუნვა 17, 18, 55, 56
- იავშირი 8, 11, 14, 15, 20, 63, 148
- იავშირი („ელემენტი“) 84, 85, 86
- იავშირებითი (კილო) 80

კანკლედობა 38, 39
 კატეგორია 15, 64, 66, 76
 კატეგორია ნ. ვეთია
 კერძოკები („ნაწილაკი“) 76
 კვდა 27
 კითხვა 45, 70, 122, 124
 კითხვითი (ნაცვალსახელი) 20
 კითხვის სახე 27
 კილო 19, 41, 79, 80
 კომედია 10, 125
 კრიტიკა 9, 123, 124
 კუთვნილებითი (ნაცვალსახელი) 20, 145
 კუთვნილებითი (სახელი) 27
 კუთხითა||მოკუთხითა 28

ლაიკიდან 79
 ლექსი („სიტყვა“) 36, 39, 52-54, 70;
 ლექსთა დამკვეცი 40

შაერთებელნი (შემკვრელნი) 20, 148,
 149

შაკრა 47
 შამალი (სქესი) 30
 შამრობითი (სქესი) 30, 123, 135
 შართლისაებრ პტოსი 56
 შართლკითხვა 9, 46
 შარტივი (ნაკვეთი) 77
 შარცვალი 13, 14, 53, 54, 132, 143,
 144
 შაკალკვევებელნი (შემკვრელნი) 43,
 148

შახელი 4, 10, 45, 46, 48, 124
 შდგომარეობისშიერი (ზედსართავი) 18
 შდედრობითი (სქესი) 30, 123, 135
 შდეგარი 15, 38, 71, 79, 145
 შეტყველების ნაწილები 4, 13, 18, 43,
 53, 59, 63, 86

შზამეტყუმილება 45, 49

შზაბასუხოზა 49
 შიდრეკილება 38
 შიზეზობითი (ბრუნვა) 17, 31, 36-37,
 55, 62, 64
 შიზეზობითნი (შემკვრელნი) 60, 61
 შიშართებითი (სახელი) 20
 შიშართებითი (ნაცვალსახელი) 20
 შიშობრა 39, 83
 შიშლეზა 133, 146, 147
 შიციემითი (ბრუნვა) 17, 31, 34, 35-36,
 37, 61, 64

შევეთრი შახელი 48
 შევეთრი (თანშმოვანი) 13, 190
 შოკლე შარცვალი 13
 შოკლე ხშოვანი 14
 შომავალი დრო 19, 20, 88
 შოქშედება 19, 69, 141
 შოქშედებითი გვარი 19, 27
 შრავალსახელი 51, 52
 შრავლობითი (რიცხვი) 27, 77, 78, 81
 შყოზბადი (დრო) 88
 შყოფადი 143
 შშიშე 46
 შძლეარი 45
 შზოლობითი 27, 77, 78, 81
 შზოლოზობითი 77, 78, 81

ნაშნარი (სახელი) 141, 147
 ნათესავი („სქესი“) 30, 38, 75
 ნათესავი („გვარი“) 79, 81
 ნათესავობითი (ბრუნვა) 17, 34, 35, 56,
 61, 64, 130, 147

ნაკვეთი 15, 19, 66, 76, 77, 79, 82,
 145; ნაკუშთი 77, 79

ნამყო (დრო) 82
 უსრული 82
 სრული 82
 უსრულესი 82
 უუსრულესი 82

ნამყო განუსაზღვრელი 19, 82, 143
ნამყო სრული 19, 82, 143
ნამყო უსრული 19, 82, 143
ნამყო წინარეწარსული 19, 82, 143
ნასახელარი 137
ნატვრითი (კილო) 80
ნაცვალსახელი 4, 15, 20, 43, 63, 133,
145, 146
ნაწარმოები (სახე) 17, 75, 76, 81, 144
ნაწევარი 15, 43
ნაწილაკი 147
ნახეარხმოვანი 129
ნავთი 11
ნომინატიო 61

ომონიმი 52
ონომატოთეტესი 16
ორთი (ბრუნვა) 31, 56, 64, 70
ორმარცვლიანი (წინდებული) 20
ორობითი (რიცხვი) 4, 39, 77, 78, 81
ორპირიანი (ნაცვალსახელი) 145
ორსახელიანი (დიონიმი) 139
ორწერტილი 10
ოქსია (მახელი) 45, 47
ოქსიტონონი 149

პალიმფესესტი 28
პატრონიმიკული (სახელი) 136
პერიოდი 133
პენტამეტრი 125
პერისპომენი (მახელი) 45, 47
პერისპომენონი 20, 144
პირველადი (სახე) 17, 75, 76, 81, 144
პირველსახე 75, 76, 81
პირი 19, 68, 80, 81, 82, 83; 1-ლი
პირი 82, 145; მე-2 პირი 82,
145; მე-3 პირი 82, 145; პირის
კატეგორია 68;

პირის ნაცვალსახელი 20
პირდაპირი ბრუნვა 17, 18, 55, 56,
62, 70
პირობითნი (შემკვრელნი) 20, 149
პოემა 122, 125, 128
პოეტი 8, 131
პოლიონიმი 51
პროზაიკოსი 8
პროსოდიკა 4, 10, 47, 122, 124
პტოსი 17, 54-56
პუნქტუაცია 28, 127

შამი („დრო“) 68, 69

რაობისმიერი 137
რაოდენი 66
რაოდენობითი 76
რაოდენობისმიერი 138
რადსამიმართი 137; რადსამიმართობა 74
რადსოდია 10, 128
რთული (ნაკვეთი) 77
რიგობითი (სახელი) 76
რიტორიკა 40, 121
რიცხვი 15, 19, 27, 39, 66, 69, 77,
80, 81, 145; რიცხვ 80, 81
რიცხვითი სახელი 11, 76;
რიცხვობითნი სახელნი 76
რომელობა 11

საგოდებელი 126
საზიარო (მარცვალი) 13, 131
საზიარო (სქესი) 31, 134
საზოგადო (სახელი) 14, 18, 66, 134
საზღვრებითი 80
სათათბირო 121
სათავისო ქცევი 142
საკუთარი (სახელი) 14, 18, 66
სალექსო საზომი 14

სამეულები 13
სამოსამართლო 121
სამრავლო (რიცხვი) 26
სასვენი ნიშნები 10, 28, 125, 126
სასვენ-განკვეთილობის ნიშნები 28
საშუალო (სქესი) 30, 131
საშუალო (გვარი) 81, 142
საწადისი||საწადი 80
საწარფლო 31
სახე 15, 17, 66, 75, 77, 79, 81,
121, 145
სახელი 4, 8, 15, 16, 17, 20, 27, 30, 31,
34, 37, 38, 39, 43, 45, 51, 63,
76, 77, 78, 79, 80, 86, 122,
131, 133, 134, 136, 137, 138,
139, 140, 141, 146, 147;
სახელის-დრეკა 38; სახელდება
16, 27, 51; სახელის კატეგორი-
ები 8, 20, 79; სახელთა ცვალებ-
ბულება 38
სახელობითი (ბრუნვა) 17, 31, 55, 61,
62, 70, 130
სახელმატარებელი 139
სახეობითი (სახელი) 19
სიმბოლური 139
სინონიმი 51, 52, 138
სინტაქსი 8
სისინა 129
სიტყვა 46, 48, 51, 69, 77, 122, 126,
128, 131, 147, 148;
სიტყვა („წინადადება“) 14, 15, 52-53
სიტყვის ნაწილი 15, 52, 53, 68, 70
სრბოლი ბრ; სასრბოლო 69
სქესი 15, 30, 31, 37, 66, 74, 75, 81,
123, 135, 145
სქესი („კილო“) 80
სქიმა 77
სტიგმა 46

სტიქიონი 11, 85
სტომხელონი 10, 11, 85, 86, 128, 129
სტუქისი||სტუქო||სტუქიო 11
სულისმიერი (ზედსართავი) 18
სხულისმიერი (ზედსართავი) 18
სხმითგარდასლუთი (სახე) 75, 76, 81
ტერმინი 75, 76, 79, 80, 87, 128, 146
ტონი 10, 127
ტრაგედია 10, 125
ტროპი 122
ვპოდისტოლი 46, 77
ვპოტეტიკა 80
უფენ 47
შარყოფისა (ზმნიზედა) 147
უკეთუობითი 80
უკუთქმისა (ზმნიზედა) 147
უქმუქობითი (გვარი) 81
უსრულესი ნ. ნამუო
უსრულო ნ. ნამუო
უსქესო||უსქეტო 74, 75, 141
უსსრულესი ნ. ნამუო
უფშეინეო 13, 130
ულლება 20, 38, 40, 80, 82-83, 144
უჩინო 80, 81
უცვლელი 8, 14, 127
უხმო 14
შილოლოგია 4
ფილოსოფია 40, 44
ფიცილისა (ზმნიზედა) 147
ფიციით დამოწმებითი (ზმნიზედა) 147
ფლექსია 38, 54
ფონეტიკა 59, 65
ფორმაცვალეა 38, 55, 83, 130
ფსილი 47
ფუჟე 19, 76, 144

ფშენია 4, 130
ფშენიერი 13, 130

ტელოწერტილი („მძიმე“) 19, 126
ტელოწობილებითი 80
ტელოწობილებითი 80
ტრონოგრაფია 4
ტელოწმდებარე 34
ტელოწმეწენტილი 46

ღრამპატიკაჲ 40
ღრამპატიკოსი 27, 40, 70, 78, 83, 85
ღრამპატიკოსობაჲ 27, 44, 84
ღრიფოჲ 121

შემასმენელი 79
შემასმენლობითი (ბრუნვა) 33, 34, 48,
78, 79
შემკვრელი 15, 20, 43, 133, 134, 146,
147, 148;
შესაკრავი||საკრველი 148
შემკრები (გვარი) 142
შემოსილი მახელი 48, 144
შენაწევრებული წინადადება 131, 132
შესატყურობა 45, 48, 122
შეულღვლებაჲ 83
შეწობილი წინადადება 132
შობილობითი (ბრუნვა) 31, 35, 61
შორისდებული 15, 37, 63, 145
შუა (სქესი) 30
შუალედური (თანმოვანი) 13

შუალობითი (ზმნიზედა) 146, 147
შუაწერტილი 10, 127
წამომავლობითი 135, 136

ძალი 11
ძირი 75, 76, 77

წარსული (დრო) 19, 20
წესებითი (რიცხვითი სახელი) 76
წესი 11
წერილი 12
წერტილი 10, 28, 45, 47, 127
წენტილი 46
წერტილ-მძიმე 10
წიგნი 12, 85
წინადადება 12, 86, 147, 148; წინადა-
დების ნაწილი 14, 53, 122
წინაღრჩვევა 74
წინდებული 14, 15, 20, 44, 63, 77,
133, 134, 146
წოდებითი (ბრუნვა) 17, 18, 31,
37-38, 61
წრფელობითი (ბრუნვა) 31, 34, 35,
48, 55, 70

ხელობითი 137
ხმოვანი 13, 66, 83, 124, 143
ხოტბითი 121

ჯენეტიო 61
ქექსამეტრი 125

ბ) სახელები

(პირთა, ტომთა, გეოგრაფიული)

- აბაზგი გრამატიკოსი 42, 43
 აბულაძე ილ. 64, 65
 ადონცი ნ. ბ. 52, 134
 ათენი 4
 ათონი 23
 აიანტი ილევოსის ძე 52
 აიანტი ტელამონის ძე 52
 ალექსანდრე ეპისკოპოსი 67
 ალექსანდრე მაკედონელი 3
 ალექსანდრია 3-4; ალექსანდრიის ბიბლიო-
 თეკა 4-5; ალექსანდრიელი
 მეცნიერები 4, 20, 123
 ალექსი კომნენოსი 42
 ამონიოს ერმისი 32, 36, 49, 52, 54,
 63, 74, 148
 ანალოგისტი 123
 ანდრომაქე 126
 ანდრონიკე კომნენოსი 42
 ანომალისტი 123
 ანტიპატროს ტარსოსელი 14
 ანტონ I 29, 33, 34, 35, 38, 40, 41,
 46, 48, 55, 63, 67-86, 148
 აპოლონი 128, 136
 აპოლონიოს დისკოლოსი 8, 59, 134
 არისტარქე სამოთრაკიელი 4, 123
 არისტოტელე 14, 17, 18, 44, 50,
 52, 131
 არისტოფანე ბიზანტიონელი 4
 არსენ იუალითოელი 24, 29, 30, 51
 ატიკელი||ატიკიელი 26, 27
 ატრეგდესი 140
 აფხაზი 29, 41
 ბაბუნაშვილი ე. 61, 63, 65, 68, 69,
 70, 74, 76, 83
 ბასილი დიდი 44
 ბედერი ვ. 23
 ბერაძე პ. 126
 ბერძენი 3, 13, 23, 24, 28, 30, 51, 59
 ბიზანტია 23, 24, 35, 51, 52, 58
 ბიზანტიელი კომენტატორი 49, 124
 ბოსფორი 59
 ბროსე მ. 41
 შაიოზ რექტორი 33, 76
 გამყრელიძე თ. 23
 გელათი 47, 49
 გიორგი ბ. 147
 გიორგი შთაწმინდელი 24, 28
 გორდეზიანი რ. 7
 გორი 60, 63
 გორგაძე ს. 50
 გრიგოლ ნაზიანზელი 44
 გუდემანი ა. 17, 36, 62
 ჯავთი აღმაშენებელი 47
 დავით რექტორი 40
 დავითი 18, 20, 55, 123, 135, 139
 დანადგესი 136
 დემოკრიტე 16
 დიმიტრაკისი დ. 32
 დიოგენე ლაერტელი 14, 17
 დიონისიოს თრაკიელი 3, 4, 7, 8, 10, 16,
 18, 19, 20, 22, 27, 31,
 32, 35, 37, 40, 42, 43,
 44, 46, 47, 50, 52, 54,
 59, 64, 65, 66, 69, 74,
 76, 77, 87, 127, 128, 132,
 136, 140, 141, 145

დომედე 6, 121, 126
 დონატუსი 59, 60

მგვიპტე 3, 4
 ვეროპა 59, 78, 79
 ელენე 139
 ელიასი 52

ელიინი 25, 77, 78
 ენოსიხთონი 139
 ეოლიელი 136
 ერატოსთენე კვირინელი 4
 ერეტეკოსი 124
 ერისთავი რ. 67, 85
 ეფთვიმე შთაწმინდელი 24
 ეფრემ მცირე 24-30, 40, 49, 51,
 57, 78

შარონი 62, 123
 ვახტანგ VI 63
 ვენეცია 68

შარბანალიანი გ. 65
 ზენოდოტე ეფესელი 4

თეოდოსი 47
 თვალთვატე დ. 25, 27
 თრაკია 5

იბერია 60
 იოანე იტალოსი 41, 42, 43, 44
 იოანე პეტრიწი 11, 40-50; 54, 74, 75,
 77, 124, 141, 148

იოანე ტარიკისძე 50
 იონიელი|იონელი 27

მალიმაქე კვირინელი 4
 კარიჭაშვილი დ. 87
 კეკელიძე კ. 23, 50
 კეპალმაძე ნ. 43, 44, 50
 კლიტემნესტრა 139

კოლხეთი 60
 კონსტანტინე მონომახი 23
 კონსტანტინეპოლი 23, 42
 კრატეტ მალასელი 123
 კრატელე 16

ლათინი 78
 ლეტოდდესი 136
 ლოლაშვილი ი. 50
 ლუკა (მოციქული) 32

მანგანის აკადემია 23
 მარი ნ. 41, 44
 მაჟეგარიანი მ. 79
 მახარაძე ნ. 7, 11, 12, 13, 27, 49
 მაჯო ფრანჩესკო მარია. 60, 61, 62,
 63, 66

მეგაპენტესი 139
 მელამპოდე 6, 12, 85, 121, 122,
 125, 127, 128, 129,
 130, 132, 133

მელიქიშვილი დ. 7, 47, 49
 მენელაოსი 139
 მიმინოშვილი რ. 7, 126
 მისიონერი 60
 მიქელ ლუკა 42
 მიქელ პსელოსი 41, 42
 მონლოლი 58
 მზითარ სეზასტაცი 67, 68, 69, 76

ნიკოლაიშვილი ე. 76
 ნესტორი 131

ოდისევსი 130
 ორბელიანი სულხან-საბა 61, 62, 63,
 64, 65, 74

ორესტე 139
 ოროლოვსკაია ნ. 61, 64

პატროკლე 131
 პელიდი 136

პერიპატეტიკოსი 33, 51, 55
 პერსეკსი 136
 პეტრიწონი 23, 42
 პიტაკე 136
 პლატონი 16, 18
 პორფირიოსი 50
 პრისციანე 59, 60
 პროკლე დიადოხოსი 121, 141
 პტოლემეაიოს I სოტერი 3

ჟორდანია თ. 60

რაფაელა მ. 50, 53, 54, 55, 56, 148
 როდოსი 5
 რომაელი 15, 59, 62, 70
 რომი 4, 60, 63

ზაბერძნეთი 23
 სარჯველაძე ზ. 25, 26, 26
 სეპართველო 22, 23, 58, 60, 87
 სოკრატე 44, 45, 133
 სომეხი 31, 68, 78, 127
 სტეფანე 6, 19, 33, 37, 54, 80, 124,
 125, 126, 129, 131, 136, 137,
 138, 140, 141, 144, 145, 146,
 148, 149
 სტოელი 14, 17, 18, 20, 33, 55, 123,
 134, 146
 სტრაბონი 4

ტერესი 4
 ტისამენოსი 139
 ტრიფონი 134

შთურგაძე თ. 7, 61, 63, 65, 69, 74
 ულიგი გ. 5, 136
 ურა 136
 ურვან VIII 60

შეზოსი 140
 ფოცხიშვილი ა. 38, 70

ფრანგი 60
 ფრიგიელი 126

ქართველი 3, 12, 28, 41, 61, 84
 ქართველიშვილი ი. 76
 ქაჭიაა ლ. 28
 ქრისიპე 14, 17
 ქუთაისი 97

მათეაზაშვილი ფ. 69
 ყაუხიშვილი ს. 7, 22, 44, 45,
 46, 47, 49

შეგრენი ა. 41
 შინაძე მ. 28, 29, 30, 31, 36, 37
 შანშოვანი ზ. 24, 63, 64, 65, 66,
 69, 77, 148

შატბერდი 22
 შტაინთალი პ. 17

ჩიქობავა ა. 53, 75
 ჩუბინაშვილი დ. 73

ცაგარელი ა. 41, 64, 66, 84
 ცქიტიშვილი თ. 11

ხუნდაძე ს. 87

შავაზიშვილი ი. 24, 25, 28
 ჭანაშვილი მ. 28, 41
 ჭიროლიძე და ნორჩია 63
 ჭულაუცი სიმეონ 64, 65, 66
 ჭულაუცი ჰოვანეს 65

ჟელიოდორე 6, 33, 35, 37, 46, 80,
 83, 122, 132, 133, 134,
 135, 136, 137, 139, 143,
 144, 145, 146, 148

ქერაკლიტე 16
 პილგარდი 5, 33
 პომპროსი 4, 5, 10, 42, 128,
 136, 148, 149

ბამოყენებული ლიტერატურის სია

1. აბესაძე ნ., გრამატიკის საკითხები XIX საუკუნის ქართულ პერიოდულ გამოცემებში, თბ., 1960.
2. აბულაძე ილ., ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრინდელი ძეგლები, შრომები, ტ. II, 1976.
3. აბულაძე ილ., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
4. ავალიანი ს., ანტონ პირველი, თბ., 1964.
5. ამონიოს ერმისის თხზულებები ქართულ მწერლობაში, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადეს ნათელა კეჭალაძემ და მათა რაფაევამ. გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო მათა რაფაევამ, თბ., 1983.
6. ბაბუნაშვილი ე., ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.
7. ბაბუნაშვილი ე., უთურგაიძე თ., ანტონ პირველის „ქართული ლრამატიკა“ და მისი ეროვნულ-ისტორიული მნიშვნელობა, თბ., 1991.
8. ბაბუნაშვილი ე., უთურგაიძე თ., ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ლრამატიკა ქართული ენისა“, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული, XVIII-XIX, თბ., 1992.
9. ბლევიკი რ., ეფრემ მცირის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, მიმოხილვა, სტფ., 1926.
10. გაიოზ რეჰტორი, „ქართული ლრამატიკა“, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ელენე ნიკოლაიშვილმა, თბ., 1970.
11. თ. გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, თბ., 1989.
11. გეწიძე დ., ქართული გრამატიკული ტერმინოლოგიის ისტორიიდან, თსუ შრომები, ტ. 200, ენათმეცნიერება, თბ., 1978.
12. დანელია კ., ახალი მასალები ეფრემ მცირის მთარგმნელობითი მეთოდისა და მისი რედაქციის სამოციქულოს ისტორიის შესწავლისათვის, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, თბ., 1974.
13. დანელია კ., ახალი მასალები ქართული სამწერლო ენის ისტორიისათვის, თბ., 1983.
14. დეკანოზიძე [დ. კარიჭაშვილი], ქართული გრამატიკის ტერმინოლოგია, „თეატრი“, №12; 1887.

15. თევდორაძე ი., ქართული პროსოდის საკითხები, 1978.
16. თვალთვაძე დ., ეფრემ მცირის ლექსიკოგრაფიულ სჭოლითა და სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის ურთიერთმიმართებისათვის, „მაცნე“, №3, 1989.
17. თვალთვაძე დ., ეფრემ მცირის გრამატიკული სჭოლიონი — მოხსენება, წაკითხული ბ. ჭორბენაძის სახელობის საენათმეცნიერო საუბრების სხდომაზე, 1995 (ხელნაწერი).
18. თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფ., 1902.
19. იოანე დამასკელი, დიალექტიკა, ქართული თარგმანების ტექსტი გამოსცა და ლექსიკონი დაურთო მამია რაფაეაძემ, თბ., 1976.
20. იოანე პეტრიწი, შრომები, ქართული ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, ტ., I, თბ., 1940.
21. იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ., II, 1937.
22. იოანე პეტრიწი, სათნოებათა კიბე, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ივ. ლოლაშვილმა, თბ., 1968.
23. კეკელიძე კ., მთარგმნელობითი მეთოდი ძველ ქართულ ლიტერატურაში და მისი ხასიათი, ეტიუდები, I, თბ., 1956.
24. კეკელიძე კ., ქართული თარგმანი გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფისა, ეტიუდები, I, თბ., 1956.
25. კეკელიძე კ., ერთი უცნობი კანონიკური კრებული ძველ ქართულ მწერლობაში, ეტიუდები, ტ., IX, თბ., 1960.
26. კეკელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ., I, 1960.
27. კეჭალაძე ნ., იოანე იტალოსის წერილი აბაზგი გრამატიკონისადმი და წერილის ადრესატი, აღმოსავლური ფილოლოგია, I, თბ., 1969.
28. კეჭალაძე ნ., იოანე პეტრიწის ენის საკითხისათვის, თსუ შრომები, ტ. 61, 1953.
29. ნ. შახარაძე, „ჯინასხვავებდნენ თუ არა ძველი ბერძენი გრამატიკოსები ასოს და ბგერას“, თბილისის უცხოურ ენათა სახელმწიფო ინსტიტუტის სამეცნიერო კონფერენციის — „ფონეტიკა და ნორმა“ 96 — თეზისები, თბ., 1996 წ.
30. მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბ., 1975.
31. მელიქიშვილი დ., გელათის სკოლა და ქართული მეცნიერული ენის განვითარების საკითხები, თსუ შრომები, ენათმეცნიერება, №10, 1986.
32. მოკლე ლრამბატიკა ქართული ენისა, ქმნული ზურაბ შანშოვანისაგან 1737 წელსა, გამოცემული ა. ცაგარელისაგან, ს.-პეტერბურდი, 1881.
33. მცხეთური ხელნაწერი (მოსეს ხუთწიგნელი, ისო ნავე, მსაყულთა, რუთი), ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ელენე დოჩანაშვილმა, თბ., 1981.

34. რაფაეა მ., ამონიოს ერმისის თხზულებებში დადასტურებული გრამატიკული ხასიათის ცნობები, „მეცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, 1981.
35. სარჯველაძე ზ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, თბ., 1975.
36. სარჯველაძე ზ., სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.
37. „სალეთისმეტყველო კრებული“ — საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის სალეთისმეტყველო და სამეცნიერო ორგანო, 1, თბ., 1991.
38. სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წიგნი I, თბ., 1956.
39. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I ფტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკონის საძიებლები დაურთო ილ. აბულაძემ, თბ., 1991.
40. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II ფტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკონის საძიებლები დაურთო ილ. აბულაძემ, თბ., 1993.
41. უთურგაიძე თ., ქართული ენის შესწავლა იტალიელ მისიონერთა მიერ და მათი მეცნიერული ნააზრევის ურთიერთმიმართება, იბერიულ-კავკასიურა ენათმეცნიერება, ტ. XXIX თბ., 1990.
42. ურუშაძე ა., ძველი ბერძნული ენა, თბ., 1969.
43. ფოცხიშვილი ა., ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, თბ., 1979.
44. ფოცხიშვილი ა., ნარკვევები მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციის ისტორიიდან, თბ., 1960.
45. ქართული ლრამატიკა შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, ტფ., 1885.
46. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 6, 1960.
47. ქაჯაია ლ., ბუნქტუაცია V-XII საუკუნეების ქართულ ხელნაწერებში, საქ. მეცნ. აკად. ხელნაწერთა ინსტ. მოამბე, ტ. V, თბ., 1963.
48. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ყორდანიას მიერ, ტფ., 1892.
49. ყაუხჩიშვილი ს., ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1950.
50. ყაუხჩიშვილი ს., ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბ., 1949.
51. ყაუხჩიშვილი ს., ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1969.
52. ყაუხჩიშვილი ს., შატბერდის კრებულის სასწავლო წიგნი, ტფილ. უნივ. მოამბე, III, 1923.
53. ყაუხჩიშვილი ს., მასალები იოანე პეტრიწის „განმარტების“ წყაროთა შესწავლისათვის, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, №8, 1941.
54. შანიძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953.
55. შანიძე მ., „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ — ძველი ქართული გრამატიკული ტრაქტატი, თბ., 1990.

56. ჩიქობავა არნ., იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965.
57. ჩიქობავა არნ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.
58. ჩიქობავა არნ., სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942.
59. ჩიქობავა არნ., ვათეიშვილი ჯ., პირველი ქართული ნაბეჭდი გამოცემები, თბ., 1983.
60. ჩუბინაშვილი დ., ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984.
61. ცქიტიშვილი თ., ერთი ფილოსოფიური ცნების აღმნიშვნელი ტერმინებისათვის ძველ ქართულში, არეოპაგიტული ძიებანი, თბ., 1986.
62. ჭავჭავაძე ი., ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბ., 1937.
63. ჭავჭავაძე ი., ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949.
64. ჭანაშვილი მ., ქართული მწერლობა, წიგნი მეორე, ტფ., 1909.
65. ჭრელაშვილი კ., ლინგვისტურ მოძღვრებათა ისტორია, თბ., 1990.
66. ზუნდაძე ს., ქართული გრამატიკის ისტორია, ჟუთ., 1887.
67. ჰომეროსი, „ილიადა“, თარგმანი რომან მიმინოშვილისა, თბ., 1990.
68. ჰომეროსი, „ოდისეა“, თარგმანი პანტელეიმონ ბერაძისა, თბ., 1979.
69. Адонц Н., Диониси Оракийский и армянские толкователи, П, 1915.
70. Амброва Т. А., Ольховников Т. А., Рождественский Ю.З., Очерки по истории лингвистики, М., 1975.
71. Античные теории языка и стиля, Под ред. О. М. Фрейденберг (собрание текстов со вступит. статьями И. М. Тронского и С. В. Меликовой-Голстой), Л., 1936.
72. Аристотель, сочинения, Т., IV М., 1978.
73. Гиоргобиანი Т. В., Медиум в древнегреческом языке, Автореферат диссертации на соискание уч. степени кандидата филологических наук, Тб., 1974.
74. Древнегреческо-русский словарь, составил И. Х. Дворецкий, М., 1958.
75. Г. Джаукян, Общее и армянское языкознание, Ереван, 1978;
76. История лингвистических учений, Древний мир, Л.1980
77. История лингвистических учений, Средневековой Восток, Л.1981.
78. История лингвистических учений, Средневековая Европа, Л.1985.
79. Каракулаков В.В., К вопросу о формировании учения о системе акциденции имени и глагола, Иноземна филология, №8. вып., 20, 1970.
80. Каракулаков В.В., К истории разработки учения о грамматической категории падежа, Учен. Зап. Душанбинск. пед. инст-та им. Т. Шевченко, т. 70, 1969.

81. Марр Н., Иоани Петрицкий, грузинский неоплатоник XI-XII вв., СПб, 1909.
82. Махарадзе Н., Грамматический аспект понимания терминов *γράμμα*, *φάσις*, *στοιχείον* в древнегрузинской традиции — *მოსხენება, წაკითხული ბიზანტიზმისა მე-16 კონგრესზე ზუღაპეშტში 1988 წელს (ბელნაწერი)*.
83. Махарадзе Н., Термин *ἐτυμολογία* (этимология) и его древнегрузинские эквиваленты, Византиноведческие этюды, 1991.
84. Мурадян П. М., Армяно-грузинские литературные взаимоотношения в XVIII века, Ереван, 1966.
85. Орловская И. К., Анонимная грузинская грамматика XVIII века на итальянском языке, *თსუ შრომები*, ტ. 75, 1959.
86. Орловская И. К., Грузинские словари Борнадо Неополитанского, *ლიტერატურული ურთიერთობანი*, III, თბ., 1971.
87. Орловская И. К., Грузия в литературах Западной Европы XVII-XVIII веков, Тб., 1966.
88. Пичхадзе М., О некоторых вопросах грамматики в древнегрузинской филологии, Кавказ и Средиземноморье, 1980.
89. Розенштраух Г. И. Грамматическая система Диониссия Фракийского, автореферат диссертации на соискание уч. степени канд. филолог. наук. Львов, 1953.
90. Сарджвеладзе З., У истоков грузинской лингвистической мысли, Вопросы языкознания, I, 1983.
91. Соболевский С. И., Древне-греческий язык, М., 1948.
92. Томсен В., История языкознания до конца XIX в., 1936.
93. Тронский И. М., Древнегреческое ударение, М.-Л., 1962.
94. Тронский И. М., Из истории античного языкознания, в книге: Советское языкознание, т. 2, Л., 1936.
95. Тронский И. М., История античной литературы, М., 1993.
96. Утургандае Т., Лингвистическая мысль в Грузии X-XII в.в. В книге История лингвистических учений, Л. 1990.
97. Цагарели А., О грамматической литературе грузинского языка, СПб, 1873.
98. Шанидзе М. А., Некоторые сведения Ефрема Мшире о грузинской и греческой филологии, *შრავალთავი*, IV, თბ., 1974.
99. At the Origins of Greek Grammar, By Vincenzo Di Benedetto, Pisa, Glotto, 68, 19-39, 1990.
100. W. Boeder, Zur Analyse des altgeorgischen Alphabets ("Forschung und Lehre". Festgruss Joh. Schröpfer 1974. Hamburg: Slavisches Seminar: 17-34);

101. Griechisch-Deutsches Wörterbuch, Bearbeitet von Adolf Kaegi, Leipzig, 1988.
102. Gudeman Alfred, Grundriss zur Geschichte der klassische Philologie, 1909.
103. Das Lehrbuch des Grammatikers Dionysios, Übersetzt von Willfred Kürschner unter Benutzung einer Vorlage von Heinrich Weber, 1980.
104. Δημητράκης Δ., Μέγα λεξικόν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, III, 1936.
105. Dionysii Thracis Ars Grammatica. Edidit Gustavus Uhlig, Lipsiae, 1883.
106. Δημητρίου Μουκάνου, Ὁ Ἀλεξανδρινὸς Γραμματικὸς Διονύσιος ὁ Ἐρδξ (Ἀνάπτυκον ἐκ τοῦ 46-ου Τόμου τῶν "Θρακικῶν"), Ἀθήναι, 1972,
107. Lexikon der Antike, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1984.
108. Suidae, Lexikon Graece et Latine. Halis et Brunsvigae, 1853.
109. Nelly Makharadze, From the History of the Ancient Georgian Verse Terminology („წყობილი სიტყვა“ — Tskobili sitkva, ლექსი — lexi) აკად. ს. ყაუხჩი-შვილისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1995.
110. Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam, Graeci, V.I. Pars. III, Ed. Hilgard. Lipsiae, 1901.
111. Steintal H., Geschichte der Sprachwissenschaft bei dem Griechen und Romern, Berlin, 1890.
112. Pape W., Wörterbuch der griechischen Eigennamen, I-II, Braunschweig, 1875.
113. Pape W., Griechisch-Deutsches Wörterbuch, B I, 1908.
114. Pfeipfer R., Geschichte der klassischen Philologie, 1970.

სარჩევი

შესავალი.....	3
პირველი თავი	
დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“.....	8
მეორე თავი	
ქართული გრამატიკული აზროვნების ისტორიის სათავეებთან (XI-XII ს.ს.).....	22
მესამე თავი	
დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“ და ვერობული ტენდენციები XVII-XVIII საუკუნეების ქართულ გრამატიკულ აზროვნებაში (პირველი ქართული გრამა- ტიკული თხზულებანი).....	58
დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“ (ბერძნული ტექსტი და ქართული თარგმანი).....	91
კომენტარები	116
ტერმინთა ლექსიკონი	
ა) ბერძნულ-ქართული.....	150
ბ) ქართულ-ბერძნული.....	157
Lia Karosanidze, „Art of Grammar“ by Dionysius Thrax and the Old Georgian Grammatical Thought.....	163
საძიებლები	
ა) ტერმინები.....	172
ბ) სახელები.....	178
გამოყენებული ლიტერატურის სია	181

50 or.

15/4